

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ

ИНСТИТУТ ЗА БЪЛГАРСКИ ЕЗИК

„ПРОФ. ЛЮБОМИР АНДРЕЙЧИН“

Жанета Тодорова Златева

**ДИНАМИКА НА ДУБЛЕТНОСТТА В ГЛАГОЛНАТА
СИСТЕМА НА СЪВРЕМЕННИЯ БЪЛГАРСКИ
КНИЖОВЕН ЕЗИК**

Дисертация за присъждане на научната и образователна степен
„доктор“

Научен ръководител: доц. д-р Руска Събева Станчева

София

2020

СЪДЪРЖАНИЕ

УВОД ▷ 4

Избор на тема ▷ 4

Обект и предмет на изследване ▷ 4

Цели и задачи ▷ 5

Метод на изследване ▷ 6

Терминологичен апарат ▷ 6

Работна хипотеза ▷ 7

Очаквани резултати ▷ 7

Структура на изследването ▷ 7

1. СЪЩНОСТ НА ЯВЛЕНИЕТО ДУБЛЕТНОСТ ▷ 10

1.1. Поставяне на проблема за дублетността в контекста на проблема за езиковата промяна ▷ 15

1.2. Езикова промяна и вариантност ▷ 26

2. НОРМА – ВАРИАНТНОСТ – ДУБЛЕТНОСТ ▷ 36

2.1. Норма и вариантност ▷ 37

2.2. Вариатност и дублетност ▷ 48

3. АНАЛИЗ НА ДУБЛЕТНОСТТА В РАМКИТЕ НА ГЛАГОЛНАТА ЛЕКСИКА ▷ 60

3.1. Фонетична дублетност в рамките на глаголната лексика ▷ 64

- 3.1.1. Фонетична дублетност във формите за минало свършено време и минало свършено деятелно причастие (*писах и писах, писал и писал) ▷ 64*
- 3.1.2. Фонетична дублетност във формите за имперфект на глаголи с глаголна основа на -ж, -ч, -ш и на гласна (*държах и държех, строях и строех) ▷ 72*
- 3.1.3. Фонетична дублетност във формите за 3. л., мн.ч. на миналите несвършени деятелни причастия при глаголи на -я под ударение след гласна (*брояли и броели) ▷ 82*
- 3.1.4. Фонетична дублетност при лични глаголни форми с променливо я (*весна се и вясна се) ▷ 87*
- 3.1.5. Фонетична дублетност във формите за второ лице, мн.ч. на формите за повелително наклонение на глаголи на -я под ударение след гласна (*прекроете и прекройте) ▷ 91*
- 3.1.6. Фонетична дублетност при заети глаголи на -ирам (*магнетизирам и магнитизирам) ▷ 93*
- 3.2. Словообразователна дублетност в рамките на глаголната лексика ▷ 99**
- 3.2.1. Словообразователна дублетност при глаголи на -вам и -увам (*чувствам и чувствувам) ▷ 99*
- 3.2.2. Словообразователна дублетност при глаголи на -ова-м и у-вам (*валцовам и валцувам) ▷ 105*
- 3.2.3. Словообразователна дублетност при глаголи на -ирам и -иrowам/-увам (*филтрирам и филтрувам, фурнирам и фурнировам) ▷ 108*
- 3.3. Формообразователна дублетност в рамките на глаголната лексика ▷ 110**

- 3.3.1. Формообразователна дублетност в рамките на спрежението (*пъплеш* и *пъплиш*) ▷ **110**
- 3.3.2. Формообразователна дублетност при образуване на вторични глаголи от несвършен вид (*влетявам* и *влитам*) ▷ **115**
- 3.3.3. Формообразователна дублетност при глаголи с промяна в глаголната основа във формите за минало свършено време, за минало свършено деятелно причастие и заминало страдателно причастие (*млях* и *мелих*, *вях* и *веях*, *вян* и *вят*) ▷ **123**

4. ИЗВОДИ ▷ 134

5. ПРИНОСИ ▷ 138

6. ПУБЛИКАЦИИ ПО ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИЯТА ▷ 139

7. БИБЛИОГРАФИЯ ▷ 140

8. ПРИЛОЖЕНИЕ ▷ 149

УВОД

Избор на тема

Дублетността е явление, което е присъщо на всеки един книжовен език и в този смисъл има характера на езикова универсалия. Въпреки това явлението е слабо проучено, значимостта му в лингвистичната литература не е експлицирана и това повлиява на предимно отрицателните нагласи към него от страна на езиковата общност. Същевременно въпросът е от значение с оглед на кодификаторската практика, на последователността в кодификаторските решения и преди всичко що се отнася до инструментите, с които кодификацията си служи, направлявайки книжовния език и промените в него в дадена посока. Всичко това налага необходимостта от по-обстойното проучване на явлението дублетност във връзка с вземането на кодификаторски решения в рамката на теорията на книжовните езици.

Тема на настоящото изследване е динамиката на дублетността в глаголната лексика на съвременния български книжовен език в периода от издаването на първия академичен правописен речник *Правописен речник на съвременния български книжовен език* през 1983 г. до издаването на последния *Официален правописен речник на българския език. Глаголи* през 2016 г. Очаква се проучването на въпроса да даде добра основа за вземането на обосновани кодификаторски решения при допускане на дублетни форми в даден сегмент от системата на книжовния език в бъдеще.

Обект и предмет на изследване

Обект на изследване в дисертацията е явлението *дублетност*. В работата то се разглежда веднъж в теоретичен аспект в по-широката рамка на механизма на езиковата промяна и на явлението вариантност. И втори път –

посредством анализа на ексцерпирания материал, който нагледно показва в какви случаи инструментът на дублетността се използва от кодификаторската практика и до какви резултати довежда, как генерира езикова промяна и как я превръща във факт на книжовния език.

В обекта на изследване се включват единствено случаи на дублетност в глаголната лексика в кодификационните документи. Вариантността се изследва само в теоретичен аспект – при разграничаването на двете явления – дублетност и вариантност. В анализа на материала не се коментират варианти, на които кодификацията не е дала статут на дублети, т.е. на книжовноезикови форми.

Предмет на изследване е дублетността в глаголната система на българския книжовен език. Това е призмата, през която в настоящото изследване разглеждаме явлението дублетност и неговите особености. Изследването на дублетността в глаголната система дава възможност явлението да бъде изследвано по-системно: не само върху отделни лексеми, а върху цял клас думи, т.е. върху даден сегмент от системата. Тази гледна точка позволява да се оцени влиянието на дублетността върху глаголната система като цяло. Тъй като дублетността сама по себе си не е системно явление, ако изследването на явлението се прави върху отделни лексеми, много по-трудно би проличало влиянието, което всъщност оказва дублетността върху преустройството на системата и придвижването ѝ в определена посока. Така извън обхвата на изследването остават и случаи на дублетност при отделни лексеми като *жена* и *жъна*, *вземам* и *взимам* и др.

Цели и задачи

Изследването си поставя следните *цели и задачи*:

1. Да разгледа в теоретичен аспект явлението дублетност. Предвид слабата проученост на явлението на базата на ексцерпирания материал изследването има за цел да бъдат изведени особеностите на явлението,

да бъде проследена и ролята и значимостта му от гледна точка на кодификаторската практика.

2. Да се изяснят случаите, в които кодификаторската практика си служи с инструмента на дублетността в глаголната система на книжовния български език.
3. Да се изяснят критериите, с които си служи кодификацията при в случаите на допускане или премахване на дублетни форми.
4. Да се проследи динамиката на дублетността в глаголната система на книжовния български език: в кои пунктове от глаголната система кодификацията допуска дублетни форми, как се променя обхватът на дублетността в периода 1983 – 2016 г.

Метод на изследване

За да бъдат изпълнени поставените цели и задачи, изследването си служи със следните методи на работа:

- ❖ *Описателен*: описва се и се проследява състоянието на кодификацията на дублетността в рамките на глаголната лексика в кодификационните документи от периода на издаването на междувоенните научни граматика до днес с акцент върху състоянието на кодификацията в трите правописни академични речника (1983 г., 2002 г., 2016 г.).
- ❖ *Съпоставителен*: съпоставя се състоянието на кодификацията в отделните кодификационни документи, за да се проследи динамиката на дублетността в изследвания период.
- ❖ *Аналитичен*: въз основа на съпоставката на състоянието на кодификацията се прави анализ на критериите, които стоят в основата на кодификаторските решения, на промяната в обхвата на дублетността, както и на значението на прилагането на инструмента на дублетността в кодификаторската практика.

Терминологичен апарат

Основният *терминологичен апарат* включва термините книжовен език; езикова и книжовноезикова норма; вариантност – явление с по-широк обхват от дублетността, като дублетността в изследването разглеждаме като негов частен случай; кодификация – теоретично обоснованата намеса в нормата на книжовния език, която поставя границите между дублети и варианти, и дублетност – явление, ограничено единствено в рамките на книжовния език, пряк резултат от кодификаторската практика.

Работна хипотеза

Хипотезата на изследването е, че в глаголната лексика тенденция към намаляване на обхвата на дублетността ще има в случаите на историческа дублетност (т.е. „хетерохронна“ или още „вертикална“ дублетност), а запазване или разширяване на обхвата ѝ – в случаите на равностойна употреба на формите в узуса (т.е. на „хетерогенна“ или още „хоризонтална“ дублетност.

Очаквани резултати

Като *резултати* от изследването се очаква да се постигне научно познание за състоянието на дублетността в книжовния български език в областта на глаголната лексика. Ценен практически резултат от изследването е оптимизирането на кодификаторската практика във връзка с разработеността на дублетността и представеността ѝ в кодификационните документи.

Структура на изследването

Изследването се състои от увод, теоретични постановки, анализ на ексцерпирания материал, изводи, приноси, библиография и приложение.

Теоретичната част (първа и втора глава) представя систематичен поглед към дублетността, като поставя явлениято в по-широкия контекст на езиковата промяна и вариантността, от една страна, съсредоточава се и върху теорията на

книжовните езици и мястото на дублетността в кодификаторската практика, от друга.

При анализа на материала са възможни два подхода. Единият подход е дублетността да бъде представена от гледна точка на динамиката ѝ, като разглежданите явления се разделят на а) вече несъществуваща дублетност, б) продължаваща във времето дублетност и в) нови случаи на дублетност.

Другият подход е дублетността да бъде представена от гледна точка на езиковите равнища. В изследването се придържаме към този подход поради универсалността му. В този смисъл в изследването разглеждаме случаи на:

1. Фонетична дублетност (към която спада и акцентната дублетност):

- 1.1. Акцентна дублетност във формите за минало свършено време и за минало свършено деятелно причастие (*писах и писах, писал и писал);*
- 1.2. Фонетична дублетност във формите за имперфект на глаголи с глаголна основа на -ж, -ч, -ш и на гласна (*държах и държех, строях и строех);*
- 1.3. Фонетична дублетност във формите за 3. л., мн.ч. на миналите несвършени деятелни причастия при глаголи на -я под ударение след гласна (*брояли и броели);*
- 1.4. Фонетична дублетност при лични глаголни форми с променливо я (*весна се и вясна се);*
- 1.5. Фонетична дублетност във формите за второ лице, мн.ч. на формите за повелително наклонение на глаголи на -я под ударение след гласна (*прекроете и прекройте);*
- 1.6. Фонетична дублетност при зети глаголи на -ирам (*магнетизирам и магнитизирам);*

2. Словообразователна дублетност:

- 2.1. Словообразователна дублетност при глаголи на -ва-м и -у-ва-м (*чувствам и чувствувам);*

2.2. Словообразователна дублетност при глаголи на *-ова-м* и *-ува-м* (*валцовам* и *валицувам*);

2.3. Словообразователна дублетност при глаголи на *-ирам* и *-ировам/-увам* (*филтрирам* и *филтрувам*, *фурнирам* и *фурнировам*);

3. Формообразователна дублетност:

3.1. Формообразователна дублетност в рамките на спрежението (*пъплеш* и *пъплиш*);

3.2. Формообразователна дублетност при образуване на вторични глаголи от несвършен вид (*влетявам* и *влитам*);

3.3. Формообразователна дублетност при глаголи с промяна в глаголната основа във формите за минало свършено време, за минало свършено деятелно причастие и за минало страдателно причастие (*млях* и *мелих*, *вях* и *веях*, *вян* и *вят*).

В края на изследването е направено обобщение на значението на дублетността в кодификаторската практика, на промяната в обхвата ѝ при отделните явления и на резултатите от прилагането ѝ в глаголната система на българския книжовен език през последния половин век.

В Приложението са представени таблиците с ексцерпирани дублетни форми за всяко едно от явленията от трите академични речника: ПРСБКЕ, 1983 г., НПР, 2002 г., ОПРГ, 2016 г. Част от дублетните форми присъстват под формата на списъци – там, където дублетност има само в един от трите академични речника (напр. дублетността при глаголите на *-вам* и *-увам* (*чувствам* и *чувствувам*), която присъства само в ПРСБКЕ 1983), а останалата част – под формата на таблици, които дават представа за динамиката на дублетността в периода 1983 – 2016 г.

I ГЛАВА

СЪЩНОСТ НА ЯВЛЕНИЕТО ДУБЛЕТНОСТ

Понятието *дублетност* в лингвистиката първоначално се употребява за назоваване на етимологичната дублетност. Според Б. Парашкевов в лингвистиката терминът *дублети* за първи път е въведен през 1683 г. от Н. Катерино в студията му върху дублетите във френския език (Парашкевов 1987: 45). През 19. век, когато според автора интересът към явлението нараства, се появяват първите списъци с етимологични дублети в английския, руския, италианския и немския език, като критериите за съставянето им са доста субективни: „Изхождайки от най-общото определение, че дублетите са думи с единен етимологичен произход, авторите включват в тях варианти, етимологични дублети с обща и различна семантика, а понякога дори производни (умалителни и увеличителни имена, отглаголни съществителни) или сродни образувания“ (Парашкевов 1987: 45).

През 20. век терминът започва да се използва в синхронен план като синоним на морфологичната вариантност (вж. у Ахманова 1969), което е обяснимо предвид факта, че първоначално интересът на езикознанието до 20. век е насочен предимно към диахронната лингвистика и едва след това фокусът се измества върху синхронното изследване на езика, с което някои термини започват да се използват и за означаване на други явления.

В западната лингвистика терминът *дублети* и до днес се използва за означаване на етимологичната дублетност, срв. у Милуърд: „думи с единен първоизточник, извлечени по различен начин“ (Милуърд 1989: 359) и определението на К. Сестерхен: „две или повече вариращи форми с еднакъв произход, принадлежащи на един и същ език по едно и също време“ (Сестерхен 2016: 3). Прави впечатление, че и в двете дефиниции дублетността не е

отнесена само към системата на книжовния език, важно е обаче да се отбележи, че явлението е определено като феномен на синхронията.

В рамката на съвременните книжовни езици явлението дублетност е слабо проучено. Могат да се разграничат 4 вида публикации, които имат допирни точки с проблема за дублетността.

- ❖ Това са публикациите върху етимологичните дублети, откъдето, както беше споменато, идва първоначалното значение на термина *дублети* в лингвистиката: публикациите на Б. Парашкевов „Етимологични дублети в българския език“ (1987), „Етимологични дублети в българския език: Енциклопедичен речник на думи и имена с единно лексикално първоначало: А-Я“ (2008), „Малък речник на етимологични дублети в българския език: А-Я“ (2014), както и дисертацията на К. Е. Сестерхен „Преглед на явлението дублетност в английския език“ (2016), посветена на етимологичните дублети в английски.
- ❖ Вторият вид публикации, свързани с темата, са тези върху вариантността. В тези публикации не се прави строго разделение между варианти и дублети според критерия принадлежност/ непринадлежност на книжовния език. Темата е засегната в публикациите на Пражката школа, в публикациите върху социолингвистичната вариантност, могат да се посочат монографиите на К. Горбачевич „Вариантность слова и языковая норма“ (1978), Яна Соколова *Variantnost' v jazyku a variantnost' jazyka* (2004), както и редица статии и студии по въпроса за езиковата вариантност.
- ❖ Третият вид публикации, от които изхождаме, засягат пряко темата за дублетността като явление, присъщо единствено на книжовния език. Преди всичко това са статиите, събрани в „101 въпроса за дублетите в българския език“ (1990). Изследването е основополагащо, тъй като дава теоретични научни знания за явлението дублетност. В него е дадено

определение на явлението, а именно „наличие на две или повече форми за една и съща дума, приети и отразени в книжовната норма“ (Георгиева 1990: 6). По този критерий българската лингвистична традиция се разграничава от други лингвистични традиции (например руската и чешката), при които границите между дублети и варианти са аморфни, т.е. няма ясно разделение по признака кодифицираност – некодифицираност. Същевременно изследването дава синхронен срез на дублетността в момента на изготвянето му – както в глаголната, така и в именната система; както при изменяемите, така и при неизменяемите части на речта. Монографията изхожда от състоянието на дублетността в ПРСБКЕ (1983), но не се припокрива напълно с него. Изследването си служи и с анкета, която дава основание за определянето на дадени форми в него като дублети, а в последствие тъкмо това практическо проучване на оценката на носителите на езика на дадени форми като правилни довежда до част от промените по отношение на дублетността, нанесени в НПР (2002). Към важните теоретични публикации, посветени на темата за дублетността, се отнасят още статията на М. Димитрова „Дублетността като кодификаторски проблем“ (2001) и на Р. Станчева „Дублетността – необходима и неизбежна“ (2018).

- ❖ Последният вид публикации спада към жанра на езиковата бележка – коментар върху отделни случаи на дублетност (или потенциална дублетност), в които се обясняват причините за допускането на дублетни форми. В тях неизменно присъства елемент на оценка относно това коя от формите е препоръчителна, т.е. перспективна. А когато се коментират варианти – кой вариант има потенциала да добие статут на дублет. Тук спадат езиковите бележки на Вл. Мурдаров („За нужните дублетни глаголни форми“, „За новите стари правописни дублети“, „Един необичаен случай на дублетност“, „Един особен случай на дублетност“, „За някои ненужни дублети“, „За някои нови акцентни дублети“, „Вече не може“, „Глаголи в съкратен вид“, „Диалектни

увлечения“, „Още за нужните дублетни глаголни форми“, „За новите дублетни форми при някои причастия“, „За смущаващите диалектни форми на глаголите“ и др.). Могат да се посочат и езиковите бележки на Л. Андрейчин „Около въпроса за прилагателните на *-ичен* и *-ически*“, К. Попов „Защищавам и защитавам“, Й. Пенчев „Църква и черква“, Ст. Стоянов „За правописа на глагола *умивам*“, К. Викторова „Дублетност при стари плуралиа тантум“ и др.

Слабата проученост на явлениято в теоретичен план обяснява необходимостта то да бъде поставено в по-широк лингвистичен контекст. В настоящото изследване дублетността ще бъде поставена в контекста на езиковата промяна, ще бъде разяснена връзката между езиковата промяна и вариантноста, а след това и между вариантноста и дублетността. Дублетността тук разглеждаме като явление, родствено на вариантноста, което обаче функционира единствено в рамките на книжовния език, тоест е пряк резултат от кодификаторската практика. В този смисъл явлениято ще бъде изяснено в рамката на триадата *система – норма – узус*, както и на отношението между езикова и книжовноезикова норма.

В първа глава от теоретичната част на настоящата работа се коментират различните ракурси към езиковата промяна при смяната на научните парадигми в езикознанието от обособяването му като наука през 19. в. до възникването на социолингвистиката като направление в съвременната лингвистика. След това се изяснява взаимосвързаността и взаимната обусловеност между езиковата промяна и вариантноста, доколкото вариантноста на синхронно ниво представлява колебание във формата, което предхожда трансформацията или промяната ѝ.

Във втора глава дублетността се разглежда в рамките на теорията за книжовните езици. Ключово тук е изясняването на особеностите на понятието *норма* в триадата *система – норма – узус* и разграничението между езикова и

книжовноезикова норма, както и изясняването на отношението между нормата и вариантността.

Така закономерно в тази част се стига до теоретичното изясняване на явлениято *дублетност* и на разграничаването му от явлениято *вариантност* с акцент върху характеристиките на дублетността и на функциите, които тя има в системата на книжовния език.

1.1. ПОСТАВЯНЕ НА ПРОБЛЕМА ЗА ДУБЛЕТНОСТТА В КОНТЕКСТА НА ПРОБЛЕМА ЗА ЕЗИКОВАТА ПРОМЯНА

В нашето разбиране във функционално отношение дублетността представлява езикова промяна в рамките на книжовния език. Ето защо, за да стигнем до същността на явлениято, първо ще изясним механизма на езиковата промяна през призмата на отделните научни парадигми в езикознанието.

Езиковата промяна е езикова универсалия, иманентна характеристика на живите езици. Изследването ѝ е един от глобалните въпроси в лингвистиката, тъй като е свързано с проблема за естеството на езика. Проблемът за езиковата промяна е значим както в диахронен план (въпросът се изследва от различните научни парадигми от възникването на езикознанието като наука през 19 в. до днес), така и в синхронен – голяма част от лингвистичните дисциплини се занимават с отделни аспекти на проблема.

Когато през 19. век лингвистиката се обособява като научна в съвременния смисъл на думата дисциплина, езиковата промяна в областта на фонетиката става един от основните обекти на изследване на диахронната лингвистика. Тъй като езикознанието се оформя като наука в контекста на Романтизма, е напълно обяснимо, че първоначално интересът на езиковедите се насочва към историята на езика, към предишните му стадии на развитие. Силен отклик в Средна Европа по това време получават идеите на теоретика на Немския Романтизъм Й. фон Хердер за тъждеството между народ и език, за връзката между езика, фолклора и душата на народа, а по-късно В. фон Хумболт доразвива Хердеровите постановки в идеята за връзката между менталността на даден народ и структурата на езика му.

Другото силно влияние върху историческата лингвистика през 19. век е прилагането на еволюционния метод първо в природните, а след това и в хуманитарните науки, като това влияние се засилва особено след излизането на „Произход на видовете“ на Ч. Дарвин през 1859 г. Силно повлиян от идеята

за еволюцията е Август Шлайхер. Прилагането на принципите на природните науки в лингвистиката го довежда до идеята да бъдат възстановени форми от индоевропейския праезик.

Якоб Грим е един от първите, които извеждат системните звукови съответствия в еквивалентните думи в различните индоевропейски езици, и формулира закон за изменението им. Грим и съвременниците му не са смятали тези звукови съответствия за всеобхватни, приемали са, че има думи, които не се изменят според описаната от Грим фонетична схема (вж. у Лайънз 1972: 46).

Откривайки някои неточности в закона на Грим, които затвърждават регулярността на звуковите закони, младограматиците абсолютизират действието им. Езиковата промяна в областта на фонетиката – било то фонетичните промени в еволюцията на един и същи език, или промените, настъпили в отделните родствени езици в сравнение с индоевропейския праезик, застава в основата на изследванията им. В есето си, което се превръща в манифест на младограматизма, К. Бругман формулира двата принципа на младограматизма – че всяка звукова промяна протича според закони, които нямат изключения, както и че аналогията има голяма роля в езика (Леман 1992: 31-32). Изключенията от звуковите закони младограматиците обясняват със заимствания от родствен език или от диалект, случили се след като звуковият закон е престанал да действа, от една страна, и с фактора аналогия, от друга (вж. у Лайънз 1972: 46).

Обосноваването на ролята на аналогията в развитието на езика, разбрана като изменение под влияние на друг модел, е един от приносите на младограматическата школа. В младограматическата парадигма аналогията се разбира като трансформация, като инструмент на еволюцията, чрез който езикът минава от едно състояние в друго.

Поради спецификата на историческия контекст, за който е характерен засиленият интерес към миналото, историческата лингвистика и

младограматизмът разглеждат езиковата промяна единствено в диахронен план, ограничават изследването си в областта на фонетиката и на еволюцията на звуковете. Младограматичите не обръщат внимание на промените, които стават на синхронно ниво във всеки един момент от развитието на езика, нито на значението и на функционирането на езика в комуникацията (вж. у Хованец 2014: 6), а определянето на причините за дадена езикова промяна е често едностранчиво. Те обаче слагат началото на научното изследване на езика, поставяйки в центъра му езиковата промяна като основа на езиковия развой.

Смяната на научната парадигма с идването на структурализма в началото на 20. век променя както представата за езика, така и методите на лингвистичното изследване.

Разликата между синхронната и диахронната лингвистика Сосюр обяснява с разликата между състояние и еволюция; синхронната лингвистика изучава отношенията в системата, а диахронната – последователната замяна на едни елементи с други във времето (Сосюр 1992: 171). Преместването на фокуса от диахрония към синхрония отваря нови хоризонти пред лингвистичното изследване не само по отношение на неизследвани елементи и характеристики на системата на езика, но и по отношение на онези обекти на лингвистичния анализ, за които има вече утвърдена представа. Именно тази различна гледна точка към езика и неговите факти и явления предопределя и различната гледна точка към езиковата промяна между историческата лингвистика и структурализма.

Въпросът за езиковата промяна при Сосюр е свързан с въпроса за неизменяемостта (статиката) и изменяемостта (динамиката) на знака. Езиковият знак е едновременно неизменяем и податлив на промени, а времето е факторът, който предопределя както изменяемостта, така и неизменяемостта на знака. Устойчивостта на знака Сосюр вижда в неговата традиционност, т.е. унаследеност във времето, континуитет. Изменчивостта от своя страна произтича пряко от произволността на езиковия знак, т.е. от „свободата да се

установяват всякакви отношения между звуковата материя и идеите“ (Сосюр 1992: 104).

Изменчивостта на знака не се ограничава само до фонетичните промени, тя е най-общо „изместването на отношението между означаемото и означаващото“, разхлабването на отношенията между тях (Сосюр 1992: 104). Езиковата промяна, видяна по този начин, е неизбежна: „Даден език е напълно безсилен да се защитава от факторите, които изместват непрестанно отношението между означаемото и означаващото. Това е едно от последствията от произволността на знака“ (Сосюр 1992: 105).

В „Курса по обща лингвистика“ Сосюр противопоставя двата фактора, които стоят в основата на езиковата промяна според диахронната лингвистика: фонетичните промени и аналогията. Докато фонетичните промени разхлабват граматичните връзки в системата, тъй като според Сосюр тяхната абсолютна регулярност всъщност е крайно рядка, аналогията – обратно – усилюва регулярността и унификационните процеси в езика, тъй като аналогията не създава нов модел, а предполага подражание на съществуващ вече модел.

Освен това за разлика от фонетичната промяна, която създава нова форма, заличавайки старата, „формата по аналогия не води непременно до изчезването на това, с което се дублира“ (Сосюр 1992: 195). Тъй като с времето едната форма, обикновено по-старата, изчезва, това според Сосюр създава заблудата, че при аналогията има преобразуване на една форма в друга, но всъщност иновацията по аналогия и отстраняването на старата форма са два различни процеса.¹ По аналогия в езика могат да възникват нови елементи, които не заместват нищо, например „формата Elefantchen (слонче) от Elefant със суфикса за образуване на умалителни имена -chen, по подобие на останалите умалителни имена, не възниква на мястото на форма, съществувала преди нея“ (Сосюр 1992: 195).

¹ Пак там.

В този смисъл – за разлика от разбирането на аналогията, свойствено на младограматиците, аналогията у Сосюр се смята за езикова промяна, която има характера на иновация, а не на трансформация.

Още една разлика между аналогията и фонетичните промени, която Сосюр извежда, е, че аналогията е от граматичен, а не от фонетичен порядък: „тя предполага разбирането на отношение, свързващо формите помежду им“ (Сосюр 1992: 196).

Както беше споменато, Сосюр определя езиковата промяна най-общо като промяна на отношението между означаваното и означаващото. Обяснявайки процесите, които стоят в основата на аналогията, той свързва аналогията (и в този смисъл езиковата промяна, породена от нея) с възможностите на системата: „Непрекъсната дейност на езика, разлагаща собствените му единици, съдържа в себе си не само всички възможности за говорене в съответствие с узуса, но и всички възможности за образувания по аналогия. [...] Една дума, която импровизирам, като *in-décor-able*, съществува вече потенциално в езика. Откриваме всичките ѝ елементи в синтагми като *décor-er* ‘украсявам’, *decor-ation* ‘украса’: *pardonn-able* ‘простим’, *mani-able* ‘податлив’: *in-connu* ‘непознат’, *in-sensé* ‘безумен’ и т.н. и нейното осъществяване в речта е незначителен факт в сравнение с възможността да я образуваме“ (Сосюр 1992: 197).

Тоест нововобразуванията, които възникват в резултат на аналогията, всъщност са заложени във възможностите на системата. На по-късен етап от развитието на езикознанието Е. Косериу развива това твърдение във връзка с асиметричните отношения между системата и нормата.

Макар в рамките на структурализма в езикознанието да се обособяват различни школи, обща характерна черта за всички тях в сравнение с предходната историческа парадигма е, че „вместо да се тръгне от *еволюцията* с цел да се изяснят отделните езикови състояния, се изхожда от езиковите

състояния, за да се обяснява *еволюцията*“; причините за езиковия развой се подчиняват на езиковото състояние, а не обратното (Косериу 1990: 98-99).

Своя принос в разбирането на същността на езиковата промяна прави и пражкият структурализъм. Като негова характерна черта се извежда функционалният подход към езика и неговите факти. Езикът (laungage) е не просто разделен на абстрактна система от отношения (langue) и възможните ѝ реализации в речевата дейност (parole), а системата на езика е насочена към адекватното изпълняване на функциите в акта на комуникацията във всяка една комуникативна ситуация. Представата за езика като функционална система, подчинена на акта на комуникацията и преди всичко на намерението на говорещия, е изведена още в първия от Тезисите на Школата:

Като продукт на човешката дейност езикът, както и самата дейност имат целева насоченост. Анализът на речевата дейност като средство за общуване показва, че в основата ѝ стои намерението на говорещия. Затова към лингвистичния анализ трябва да се подхожда от функционална гледна точка. Погледнат така, езикът е система от изразни средства, която служи на дадена цел. Нито едно явление в езика не може да бъде разбрано, без да се вземе предвид системата, към която принадлежи (1929 г. , цит. по ПЛК 1967: 17).

Пражката школа се сформира около фигурата на професора по английски език и литература във Философския факултет на Карловия университет в Прага Вилем Матезиус. (Всъщност Вахек определя подхода на Школата към езиковите факти като функционално-структурен и извежда двете допълващи се направления в рамките ѝ: функционално (Матезиус – Хавранек) и структурно (Якобсон – Трънка) (Вахек 2004: 29). Повлиян от социологията на Масарик („Основи на конкретната логика“), независимо от Сосюр, още през 1911 г. Матезиус въвежда понятията *статика* и *динамика*, в голяма степен съответстващи на *синхрония* и *диахрония* при Сосюр.

През 1911 г., още преди формирането на Кръжока през 1926 г. и независимо от Сосюр, Матезиус изнася лекцията „За потенциалността на езиковите явления“, в която разграничава *статика* (в смисъла на състояние на езика на даден етап от развитието му) и *динамика*, или изменчивостта му във времето. Под *потенциалност* в статията Матезиус разбира „статично колебание, неустойчивост в дадена епоха, противоположно на динамичната изменчивост, която се проявява във времето“ (Матезиус 1911, цит по ПЛК 1967: 44).

По отношение на езиковата промяна лекцията на Матезиус е важна, защото премества проблема от диахронията в плоскостта на синхронията. Причините за езиковата промяна се търсят не във времето, т.е. не се обясняват само с езиковия развой, а се регистрират на синхронно равнище – в статичното колебание на речта на индивида.

Отношение към синхронния поглед към езиковата промяна има и концептът на Матезиус за *гъвкавата стабилност* (*pružná stabilita*) на системата на езика (а оттам и на нормата на книжовния език). Концептът се базира на разбирането, че „във всеки един момент езикът се намира в състояние на относителна стабилност, като същевременно е подложен на бавни процеси на изменение. Гъвкавостта, или още – способността на езика да се променя, е резултат, от една страна, от необходимостта от приспособяване към нуждите на комуникацията, от друга страна, е естествен, иманентен процес, неотделим от нуждата на системата да се приспособява или престроява“ (Хованец 2014: 20).

Първият член на Школата, който обръща внимание на тази естествена изменчивост, или на т.нар. динамична, нестатична природа на системата на езика, е Р. Якобсон. Промените в системата според Якобсон не са самоцелни им и влиянието им трябва да бъде изследвано с оглед на цялата система на езика. Освен това промените имат не разрушителна, а напротив – по думите на Якобсон „*терапевтична функция*“. Системата на езика подлежи на

своеобразна саморегулация – дадена промяна цели да възстанови застрашеното равновесие на езиковата система (Remarques 1929). Възстановеният баланс в даден пункт от своя страна прави видими други „слаби точки“ на системата, в които равновесието също е нарушено и които, с цел да го възстановят, довеждат до следваща промяна (вж. у Вахек 2014: 55). Така езикът е много повече „устремен към системност, отколкото е системен в действителност“ (Данеш 1968, цит. по 1999: 257). Тази функционална гледна точка към проблема за езиковата промяна е заявена и в *Тезисите*:

Ако в синхронната лингвистика елементите от системата на езика се разглеждат от гледна точка на тяхната функция, то за промените, които претърпява езикът, не трябва да съдим, без да вземаме предвид системата, засегната от тези промени. Би било нелогично да предполагаме, че езиковите промени са не друго, а разрушителни удари, случайни и разнородни от гледна точка на системата. Обект на езиковите промени често е тъкмо системата, нейната стабилизация, престрояване и т.н. (1929, цит по ПЛК 1967: 18).

В доразвиването на класическите постановки на Школата след Втората световна война проблемът за езиковата промяна е разгледан у Фр. Данеш: „За езика е характерно, че всяко състояние на равновесие, което достига (или по-точно: към което е устремен), не е стабилно за него“ (Данеш 1968, цит. по 1999: 257). От значение е и че *равновесие* и *стабилност* в разбирането на Школата не са тъждествени.

За разлика от Женевската школа пражкият структурализъм не поставя резки граници между *синхрония* и *диахрония*, напротив – двата метода се допълват. *Статика* и *динамика*, *синхрония* и *диахрония* влизат в тясна взаимовръзка, без *статика* и *синхрония*, от една страна, и *динамика* и *диахрония* – от друга, да се припокриват изцяло. Може да се обобщи, че концептите, които възникват в резултат на тези сложни взаимоотношения – за *гъвкавата стабилност*, за *динамичното равновесие* на системата на езика,

стоят в основата на синхронната гледна точка към проблема за езиковата промяна.

Принос на Кръжока е и разработването на теорията за езиковата култура (или още теория на книжовните езици), която стои в основата на възникването на научната дисциплина *теория на книжовните езици*. Теорията, която ще бъде разгледана по-подробно по-нататък в работата, премества проблема за езиковата промяна в полето на книжовния език, видян като автономна система в системата на общонародния език, като негова високо обработена форма, която се отличава с много по-голямо разнообразие от функции, а промените в нея стават под влиянието на повече и по-сложни фактори, осъществяват се предимно посредством по-високата степен на съзнателния подбор.

От трактовките на проблема за езиковата промяна през 20. в. тук ще се спрем още на разработките на У. Вайнрайх и Дж. Лайънз. У. Вайнрайх разглежда езиковата промяна през призмата на езиковите контакти и интерференцията, която възниква в техни резултат. Под *интерференция* Вайнрайх разбира „преустройство на моделите в резултат на въвеждане на чуждоезиков елемент в онези области на езика, които се отличават с по-висока „структурна организация“, каквито са ядрото на системата фонемни, голяма част от морфологията и синтаксиса, както и някои области от лексиката“ (Вайнрайх 1953, цит. по 1979: 22).

Въпреки че под *резултат на езиковия контакт* обичайно се разбират заимстванията, Вайнрайх изследва всъщност тяхното влияние им върху структурата на езика приемник: „Да се говори за явления като заимстванията като за просто допълнение към езиковия инвентар, би било прекалено опростено. Както пише Фогт „всяко обогатяване или обедняване на системата неизбежно води след себе си престрояване на всички нейни различителни опозиции. Да допуснем, че даденият елемент просто се добавя към системата без последствия, би разрушило понятието система“ (Вайнрайх 1979: 22).

Проявлението на интерференцията според Вайнрайх се разкрива преди всичко посредством структурния анализ, в чиято основа стои изследването на промените, до които интерференцията довежда в системата от опозиции както в плана на изразяването, така и в плана на съдържанието (Вайнрайх 1979: 31).

Отново с оглед на структурата на езика Дж. Лайънз определя езиковата промяна най-общо като последователни замени на една система от аналогии и аномалии с друга система от аналогии и аномалии (Лайънз 1978: 54). Що се отнася до заимстванията, Лайънз ги вижда като външен фактор за езиковата промяна, докато вътрешносистемният фактор, който стои в основата ѝ, според него е *напрежението в структурата*, или тенденцията към изравняване на аномалиите в съответствие с общите модели на езика.

Лайънз извежда следните причини, които довеждат до напрежение в структурата, като в основата им отново стоят сложните взаимоотношения между *синхрония* и *диахрония* и *статика* и *динамика*:

- промените на различните равнища на езика могат да протичат по различно време;
- противоречащи си правила на аналогията могат да действат едновременно;
- особено честотните форми, били те и аномалии по отношение на регулярността в системата, се съпротивляват на изравняването по аналогия (Лайънз 1978: 55).

Така, ако може да се обобщи разликата в отношението към езиковата промяна в езикознанието през 19. и през 20. век, може да се заключи, че:

- Първоначално проблемът за езиковата промяна се изследва само на нивото на фонетиката, но постепенно се разглежда и на останалите езикови равнища, за да се осмисли теоретично.

- Промяната се разглежда не само в исторически аспект, но и като резултат от сложното взаимодействие на диахронния и синхронния план на езика;
- И най-вече: независимо дали промяната е предизвикана от вътрешни, или от външни фактори, тя винаги се проявява на равнището на структурата, ето защо и езиковедите от втората половина на 20. век я обясняват тъкмо с оглед на структурата на езика.

В този смисъл можем да заключим, че въпреки разнообразните причини, които довеждат до езиковата промяна, същността ѝ може да се обобщи, от една страна, като промяна на моделите, или отношенията на регулярност в езика (било то под въздействие на аналогията или на интерференцията), а от друга – като постоянни промени в рамките на опозициите в системата. И тъй като всяка промяна в дадена двойка опозиции – например изравняването по дистинктивния признак, освобождава мястото на единия член на опозицията, т.е става причина за възникването на нова нерегулярност в системата от опозиции, системата никога не достига състоянието на устойчиво равновесие, а винаги се намира в състояние, устремено към това равновесие.

1.2. ЕЗИКОВА ПРОМЯНА И ВАРИАНТНОСТ

След направения в предходната глава преглед на разбирането за езиковата промяна в различните научни парадигми в езикознанието за настоящото изследване е от значение да бъде изведена връзката между *езиковата промяна* и още едно свързано с нея явление, а именно *вариантността*, доколкото вариантността и дублетността са родствени явления.

Докато историческата лингвистика приема, че езиковата промяна е резултат от продължителен и хаотичен процес, който може да бъде изследван едва след приключването му – т.е. на базата на неговите резултати, модерната лингвистика и в частност социолингвистиката доказват взаимосвързаността между двете явления – *езиковата промяна* и *вариантността*, както и тяхната взаимна обусловеност.

И макар традиционно да се смята, че изследванията на социолингвистичната вариантност и преди всичко тяхната първа вълна – изследванията на У. Лабов, правят явна връзката между *езиковата промяна* и *вариантността*, всъщност мост между традиционното и модерното разглеждане на вариантността във връзката ѝ с езиковата промяна поставят пражките лингвисти.²

Конкретно на изследването на социолингвистичната вариантност на Лабов повлиява цитираната вече статия на Матезиус „За потенциалността на езиковите явления“, която доказва възможността езиковата промяна да се

² Приемствеността между Школата и социолингвистиката може да се търси и в други постановки на Школата: за социалната същност на езика, заложената още в Тезисите на Школата, за динамичността на системата, чиято функция е възможно най-пълно да удовлетвори комуникативните потребности на общността, за смяната на кодовете в зависимост от комуникативната ситуация и др.

разглежда на синхронно ниво посредством изследването на колебанията на фонетично ниво в речта на индивида, като по този начин статията прокарва пътя към по-късното изследване на вариантноста на синхронно ниво в социолингвистиката.

Изхождайки от тази постановка на Матезиус, У. Лабов посвещава голяма част от изследванията си тъкмо на връзката между езиковата промяна и вариантноста, както и на изследването на вариантноста на синхронно ниво, но вече през призмата на социолингвистиката. Лабов се смята за основоположник на теорията на вариантноста в езика, която се основава на разбирането, че езикът има голям асортимент от средства за създаването на даден лингвистичен израз (Гордън 2017). Парадигмата, която Лабов въвежда, е известна като *вариативна социолингвистика* – изследване на езиковата вариантност и езиковата промяна. Под социолингвистично вариране се разбира изследване на начина, по който езикът варира и се променя под влиянието на социологични фактори (пол, възраст, етническа принадлежност и др.) и на езиковата структура (фонеми, граматични форми, лексеми и др.). В основата на парадигмата стои емпиричното наблюдение на езика в процеса на употребата му – изследване, което включва хипотезата за наличие на междинни етапи, през които минава процесът на езиковата промяна.

Още магистърската теза на Лабов – „Социална мотивация на звуковата промяна“, е свързана със социологичната вариантност и с изследването на езиковата промяна в момента на протичането ѝ. Това изследване, както и следващата работа на Лабов – проучване на речта на жителите на Ню Йорк, в което той избира 5 фонологични променливи, му дават основание да твърди, че звуковата промяна може да бъде изследвана в процеса на протичането ѝ. Същевременно изследванията повдигат въпроса за двете страни на вариантноста – лингвистичната и социалната. Обусловеността на произношението на петте избрани фонеме от социални фактори, като принадлежността към дадена социална класа например, доказва, че

различното произношение не е случайно. Тъкмо осветляването на връзката между социокултурния контекст и езиковата промяна отваря нови хоризонти пред изследването на езиковата промяна и вариантността.

Двете изследвания разколебават тезата, към която се придържа историческата лингвистика – че процесът на промяната включва хаотични колебания, които не могат да бъдат изследвани, и че промяната може да бъде изследвана едва след приключването ѝ. Нова за лингвистичната традиция е и хипотезата на Лабов, че промяната може да бъде предизвикана от социални фактори, тъй като традиционното изследване на езика отдава промяната единствено на вътрешноезикови фактори, структурни фактори, каквито са полесната артикулация, аналогията и др. (вж. у Гордън 2006).

Освен със социалната структура (информаторите от „по-ниските“ социални групи използват не толкова „престижни“ форми в сравнение с информантите от по-горните слоеве на градското общество) Лабов установява, че различното произношение е свързано още и с промяната на стила. У всички информатори нараства употребата на „престижни форми“, когато езиковата ситуация изисква официална реч, за разлика от ситуациите, в които информаторите си служат с разговорна реч (вж. у Швейцер). Според А. Швейцер обаче всъщност става въпрос не за социална и стилистична стратификация на езика, а за два вида социална стратификация – едната съотнесима със социалната структура на общността, а другата – с различните социални ситуации (Швейцер 1982).

Същевременно фактът, че езикът варира в употребата си, разколебава представата за неговата хомогенност. Тъкмо на идеята за хетерогенността на системата на езика почива изследването на У. Вайнрайх, У. Лабов и М. Херцог „Теория на езиковата промяна“ (1968), което доказва, че хетерогенността също подлежи на регулация и довежда до идеята за т.нар. регулирана хетерогенност (rule-governed, orderly heterogeneity).

Отправна точка на изследването на Вайнрайх, Лабов и Херцог е представата за езиковата промяна при младограматиците и преди всичко в изследванията на Херман Паул.

Като основна разлика между диахронната лингвистика и структурализма в изследването се отбелязва, че в съответствие с времето на младограматизма лингвистичната теория се равнява на теория на езиковата промяна, докато въвеждането на дихотомията *синхрония* – *диахрония* дава възможност за разделяне на теория на езиковата промяна и теория на езиковата структура (Вайнрайх, Лабов, Херцог 1968 : 136).

В този смисъл изследването се оттласква от изводите, направени от Паул в няколко пункта:

- Докато при Паул езикът е хомогенна система, в разглежданата теория той е системно диференцирана система; структурата му не се приема за хомогенна, а за хетерогенна (Ванрайх, Лабов, Херцог 1968: 127, 188).
- Един от обектите на лингвистиката през втората половина на 20. век е отношението между индивида и общността, т.е. между езика на индивида (идиолекта) и езика на общността (Хазен 2010). Докато при Паул обект е идиолектът, в който според него се осъществява езиковата промяна, т.е. езиковата промяна е промяната в идиолекта, за Лабов, Ванрайх и Херцог идиолектът не е отделен обект на изследване, а е представителен за езика на общността, доколкото тя може да се приеме за хомогенна. В този смисъл езиковата промяна се реализира в рамките на езиковата общност, а не в езика на индивида (Ванрайх, Лабов, Херцог 1968: 188).

На теорията на Паул разглежданото изследване противопоставя представата за езика на Пражкия лингвистичен кръжок като полифункционална, стилистично диференцирана система. Едното твърдение, на което тримата автори се позовават, е постановката на Роман Якобсон за

превключването между отделните стилове като доказателство, че езиковата система е неотделима от социалната система и промените в нея.

От друга страна, коментираното изследване се опира на статията на Матезиус „За потенциалността на езиковите явления“ (1911), в която Матезиус обосновава твърдението, че звуковата промяна може да бъде наблюдавана в синхронната вариантност, или синхронните трептения в системата, които Матезиус нарича *потенциалност на езиковите явления*.

Другата статия, на която авторите обръщат внимание като основополагаща за гледната точка на изследването, е статията на Фрайз и Пайк „Едновременно съществуващи фонетични системи“ (Coexistent Phonemic Systems, 1949), според която *системност* и *вариантност* не се изключват взаимно:

В процеса на промяна от една фонетична система към друга фонетична система на същия език може да има период от време, през който части от двете системи съществуват едновременно и се конфронтират в отделните идиолекти. [...] Посоката на промяната е съществена характеристика на системата и трябва също да бъде взета предвид при описанието на езика, конституиран като структура (41- 42, цит. по Ванрайх, Лабов, Херцог).

Разработките на Пражката школа и статията на Фрайз и Пайк според тримата автори отварят нови хоризонти пред теорията за езиковата промяна, тъй като обосновават изследването ѝ в синхронен план, доказват, че „лабораторията на лингвиста е настоящето, независимо колко добре изследвано е миналото“ (Лабов, Вайнрайх, Херцог 1968: 164).

Същевременно според авторите Матезиус не успява да интегрира понятието *потенциалност* в системното описание на езика. Примерите за вариантност в дължината на фонемата в речта на индивида са примери за вариантност без определена посока, за нерегулярна вариантност, т.е. той се

съсредоточава предимно върху вариантноста при индивида, отколкото върху някакъв вид регулярност (Лабов, Вайнрайх, Херцог 1968: 168).

В този смисъл според изследването *регулярността* е необходимото условие вариантноста да се превърне в езикова промяна, а самата вариантност трябва да се инкорпорира в анализа на езиковата структура посредством дефинирана при строго определени условия лингвистична променлива³: „Лингвистичната променлива трябва да бъде дефинирана при строго определени условия, за да стане част от езиковата структура, иначе би отворила врата към правила, в които присъстват *често, обикновено, понякога*“ (Вайнрайх, Лабов, Херцог 1968: 169).

В заключение на изследването авторите стигат до следните изводи по отношение на езиковата промяна и вариантноста:

- Не всяка вариантност и хетерогенност се проявяват като езикова промяна, но езиковата промяна започва с вариантноста в идиолекта.
- Лингвистичните и социалните фактори са неразривно свързани при пораждаването на езиковата промяна.
- За разлика от Блумфийлд, според когото езиковата промяна не подлежи на наблюдение, в изследването си Лабов, Вайнрайх и Херцог връщат емпиричната основа на наблюдението на езиковата промяна.
- Езиковата промяна не се равнява на вариантноста в речта, тя започва когато генерализацията на дадена алтернация в езиковата общност

³ Лабов въвежда понятието *лингвистична променлива*, разбирано като структурна единица, която включва набор, или парадигма от колебаещи се варианти, които под влияние на лингвистичния или социалния контекст могат да получат реализация в речта. Променливата не е тъждествена с инварианта, а представлява родово название на съвкупност от варианти и в следствие получава широко разпространение в съвременните социолингвистични изследвания.

придобие посока и приеме характера на отчетлива диференциация (Вайнрайх, Лабов, Херцог 1968: 187).

На базата на казаното дотук могат да се направят следните изводи относно връзката между езиковата промяна и вариантноста. Вариантноста, като неизменна характеристика на езиковата система, е пряко свързана с още едно неизменно присъщо на системата свойство, а именно изменчивостта. Докато на езиковата промяна може да се гледа като на краен резултат от процесите на изменение, като на езиков факт, вариантноста като явление, както е разгледана у Матезиус и Лабов, е по същността си колебание във формата, което предхожда трансформацията или промяната ѝ; проявление на самия процес на изменението на синхронно равнище.

Такова схващане за вариантноста дава основание под вариантност да се разбира едновременно латентно свойство на системата, което има потенциала да се прояви посредством разколебаване на формата (това, което Матезиус нарича *потенциалност на езиковите явления*), както и самото проявление, самата формална реализация на колебанието. А като най-същностна, иманентна характеристика на вариантноста може да се изведе фактът, че вариантноста в проявлението си винаги предполага наличието на минимум две форми или разновидности.

Тази „двуизмерна“ същност на вариантноста (веднъж като свойство, втори път като реализация в повече от една форма) е и едно от обясненията защо в лингвистиката термините *вариантност* и *вариант* имат толкова широк обхват и се използват за означаването на няколко различни явления:

- Под *вариантност* се разбира едно от основните свойства, присъщи на системата на езика, които ѝ дават възможност да се променя неосезаемо и в този смисъл стоят в основата на развоя ѝ и на пълноценното ѝ функциониране като средство за комуникация.

- Понятието се използва за означаване на вариантите на даден книжовен език: „Терминът вариант се използва и в надредно значение за означаване на специфичното състояние на някои славянски езици, например на сърбохърватския, т.е. вариант на книжовния език“ (Брозович, цит. по Едличка 1968).
- Под *варианти* в широкия смисъл на думата се разбират думи, назоваващи един и същ денотат в различни диалекти на общонационалния език. Изследователите извеждат и връзката на явлението със синонимията, омонимията и многозначността (вж. у Соколова 2004: 13-14).
- Под *вариант* се разбира и конкретната, възможна реализация на нивото на всяко едно от езиковите равнища: Ахманова определя термина *вариант* като ‘видоизменение или разновидност; различна репрезентация, манифестация на езиковата единица’ (Ахманова 1969). Тоест понятието се използва като хипероним на *алофон*, *алолекса*, *аломорф*, *алосема*, *алограф* и т.н. Именно този вид варианти ще бъдат разглеждани в изследването при разграничаването на явлението вариантност от явлението дублетност с уточнението, че вариантите могат да принадлежат към различни подсистеми на общонационалния език, а дублетите – единствено към нормата на книжовния език.

Както беше споменато, самият термин *вариант* води началото си от пражките лингвисти и по-конкретно от областта на фонологията. Понятието възниква във връзка с въвеждането на термина *фонема* от Пражката школа, а оттам и на термина *фон*. И докато *фон* е конкретният представител на фонемата в речта, той има и своите варианти, наречени *алофони*. Така *вариантът*, схващан като конкретна реализация на дадена единица, влиза в корелация с *инварианта*, или съвкупността от константни признаци.

В този смисъл можем да обобщим, че ако *инвариантът* означава неизменното – било във формата, или в съдържанието, то *вариантът* означава

допустимата изменчивост, границата на изменение, до която фонемата или формата остават себе си и отвъд която се променят в друга фонема/форма. Това е още едно доказателство, че изменението е иманентна характеристика на вариантноста, което още веднъж подчертава връзките на явлението с езиковата промяна.

Опозицията *инвариант* – *вариант* (която личи най-ясно на нивото на фонемата и на морфемата) доказва всъщност доколко вариантноста като свойство на системата е вкоренена в структурата на езика. И фонемата, и (най-вече) морфемата в езика се проявяват под формата на своите варианти. Това личи най-ясно в случаите на алтернация (напр. *пека*, *печеш*, *пекат*). Този факт може да се приеме като вътрешносистемна предпоставка, позволяваща появата на нови варианти.

Противопоставянето между *вариант* и *инвариант* в последствие в руската лингвистика застава в основата на т.нар. *инвариантно-вариантна теория*, в която вариантът, или конкретната реализация на дадена езикова единица, се противопоставя на термина *инвариант*, разбиран като абстрактна единица, съвкупност от основните, общи признаци на всички негови варианти. Инвариантът може да послужи за изследване на общите свойства на дадения ред предмети и на всеки един от предметите, влизащи в този ред. В този смисъл понятието *инвариант* служи при класификацията на езиковия материал (вж. у Хомутова 2005: 29). Това противопоставяне включва разбирането за двусъставността на езиковата единица, която включва константна част – набор от постоянните, неизменни характеристики на единицата, и вариативна част. Така всяка конкретна реализация включва всички константни признаци и част от вариативните (вж. у Хомутова 2005: 29).

Един от основните, свързани с вариантноста въпроси, е въпросът за идентичността на думата (вж. у Хърбачек 1974), т.е. къде е пределът на варирането, който довежда до раздвояването на формата и утвърждаването на две отделни вариантни форми.

Условието за тъждество на значението, т.е. взаимозаменяемост на формата, е изведено както от Матезиус в статията „За потенциалността на езиковите явления“, така и от Трубецкой в „Основи на фонологията“ (1939).

Матезиус цитира Есперсен, който си служи с термина *Richtigkeitsbreite*, или диапазон, който определя границите на потенциалността на езиковите явления от гледна точка на тяхната разпознаваемост – границите, в които всяка една част на речта може да бъде разпозната; диапазон, различен както за всяка отделна част на речта, така и за различните елементите на един и същи език (вж. у Матезиус 1911, цит. по 1967: 67).

Трубецкой от своя страна извежда принципите, които определят при какви условия може да се говори за фонема, за съчетание от фонемни или за фонетични варианти, като основното условие за наличието на фонетични варианти е фонемите да са взаимозаменими, без да се промени значението (вж. у Трубецкой 1939, цит. по 1960: 52-56).

Може да се каже освен това, че възникването на вариант е предхождано от процеса на *вариране*, разбиран като процес на разколебаването на формата. Той се проявява като осцилации на синхронно ниво и води до възникването на две или повече вариантни форми. Смисъла на *езикова промяна* обаче *вариантността* има едва когато нововъзникналата форма не е спорадична или оказионална, а когато стане част от езиковата норма. Ето защо в следващата глава явлението *вариантност* ще бъде разгледано тъкмо по отношение на *езиковата* и *книжовноезиковата норма*, като по този начин ще стигнем до същинския обект на изследване, а именно явлението *дублетност*.

II ГЛАВА

НОРМА – ВАРИАНТНОСТ – ДУБЛЕТНОСТ

Тази част от изследването е разделена на две части: „Норма и вариантност“ и „Вариантност и дублетност“.

В първата част разглеждаме понятието норма в трактовките на Н.Н. Семенюк и Е. Косериу. Специално внимание се обръща на пражката теория на езиковата култура като първа и най-концептуална теория на книжовните езици и предимно на частта ѝ за нормата и кодификацията. Теорията е важна за изследването поради ясно формулираните в нея критерии, с които кодификаторската практика си служи, както и поради застъпления в нея диалектически подход към книжовноезиковата норма и вариантите и дублетни езикови средства в състава ѝ.

Във втората част се прави разграничението между двете явления – вариантността и дублетността, обръща се внимание на особеностите на явлениято дублетност и на специфичните функции, които дублетността има в процесите на стандартизация.

2.1. НОРМА И ВАРИАНТНОСТ

Разглеждайки историята на понятието норма, Н. Семенюк стига до заключението, че в различните трактовки то претърпява развитие – от атрибут на системата на езика нормата се диференцира, трансформира се в своеобразна опозиция на понятието система, използва се за означаване на плана на езиковата реализация. Така опозицията *система – норма* дава възможност езикът да се разглежда от гледна точка на неговата вътрешна организация, или структурата, от една страна, и от гледна точка на плана на реализацията и функционирането на тази структура, от друга (Семенюк 1970: 554).

В основата на разработките по въпроса за нормата от момента на обособяването ѝ като лингвистично понятие стои опитът да се дефинират отношенията ѝ със системата на езика (Елмслев, Косериу), от една страна, и с узуса, от друга, както и отношенията между езиковата и книжовноезиковата норма (разработките на Пражката школа).

Семенюк отбелязва, че за първи път характеристика на понятието дава Е. Алман в статията си *Das normative Moment im Bedeutungsbegriff* (1926), в която системата на езика е разгледана като нормативна система, а не само като абстракция, която противостои на конкретната реч (Семенюк 1970: 550). Според авторката, макар че в *Курса по обща лингвистика* на Сосюр (1933) нормативната страна на езика остава неразкрита, системата на езика е представена като традиционна, а в този смисъл и нормативна система: знакът е произволен, но се опира на традицията, откъдето идва и неговата задължителност, утвърденост, а оттам и нормативност.⁴

Въз основа на определението на Косериу за езиковата норма като „всичко онова, което в съответната реч на даден функционален език е традиционно, общо и постоянно, макар и не непременно функционално“ (Косериу 1952, цит. по 1990: 286) Семенюк определя езиковата норма като

⁴ Пак там.

„свкупност от най-устойчивите, традиционни реализации на елементите от езиковата структура, подбрани и закрепени от обществената езикова практика“ (Семенюк 1970: 555). Към това определение ще се придържаме в изследването.

Понятието *норма* Косериу разглежда като междинно в триадата *система – норма – тип*. Повлиян от паралела на Елмслев между *система* и *схема*, Косериу определя отношенията между системата и нормата по следния начин: от една страна, нормата е по-широко понятие от системата, тъй като по един и същ модел се образуват множество реализации; от друга страна обаче, системата е по-широко понятие от нормата, тъй като носи в себе си потенциала на все още непроявените, но възможни реализации (вж. у Косериу 1952, цит. по 1990: 287-288).

Асиметрични обаче са не само отношенията между *нормата* и *системата* но и между *нормата* и *узуса*. Понятието *узус*, въведено от пражките лингвисти, също както и нормата, принадлежи към плана на езиковата реализация и обозначава свкупността от реално съществуващите реализации на системата в речта. Семенюк отбелязва, че нормата, включваща традиционните, установени, правилни реализации на системата на езика, не би могла да изчерпи цялата свкупност от реалните езикови реализации. За разлика от нормата узусът включва и неправилните, нетрадиционни, оказинални реализации, които биха могли да се закрепят в употребата си и да станат част от нормата, или обратно – употребата им да остане маргинална. В този смисъл според Семенюк *системата* и *узуса* са своеобразните граници, в които съществува езиковата норма, като узусът винаги е по-широко понятие от нормата (вж. у Семенюк 1970: 588). И ако езикът като абстрактна система може да бъде разделен на различни нива на абстракция, то системата се отличава с най-високото ниво на абстракция, а нормата – а в този смисъл и

узусът – като явления от плана на езиковата реализация, се характеризират с най-ниското ниво на абстракция.⁵

Семенюк разграничава няколко характеристики на езиковата норма, а именно *устойчивост, избираност, правилност* и *задължителност*. Докато *устойчивостта* е иманентно присъщо свойство на езиковата реализация (срв. с традиционността на езиковия знак у Сосюр), *избираност* нормата проявява по отношение на структурните потенции и на разнообразните реализации в узуса. А структурата според Семенюк предопределя реализацията само когато липсва избор между знаците (Семенюк 1970: 560).

Семенюк отбелязва, че докато *устойчивостта* и *избираността* са характеристики по-скоро на самата норма, *задължителността* и *правилността* се отнасят към нормативните реализации и са пряко свързани с влиянието на общността върху езика и със степента на осъзнатост на нормата.⁶ *Правилността* и преди всичко *задължителността* обаче са характеристики не на всяка една норма, а единствено на книжовноезиковата норма.

Книжовноезиковата норма, особеностите на *кодификацията* ѝ и отликите ѝ от *езиковата норма* съставляват ядрото на теорията за книжовните езици, или още теорията на езиковата култура, разработена от пражките лингвисти през т.нар. класически период на Школата – 20-те и 30-те години на двайсети век, и допълнена и задълбочена в следвоенните разработки на Школата.

По времето на възникването на теорията е популярна метафората, че докато общонародният език е естествено растящо дърво в гората, то книжовният език е изкуствено творение на градинаря, за което трябва да се полагат специални грижи (вж. у Долник 2010).⁷ Спецификата на книжовния

⁵ Пак там.

⁶ Пак там.

⁷ Представата за чешкия език и литература като градина, за която градинарят трябва да полага грижи, възхожда още от периода на Чешкото възраждане; могат да се търсят връзки и с Волтеровата метафора на

език се проявява в специфичните функции, които той има в сравнение с функциите на останалите подсистеми на общонационалния език: докато на останалите езикови идиоми е присъща предимно комуникативната функция, книжовният език е полифункционален, оттам и към нормата му има повишени изисквания в сравнение с нормата на останалите идиоми.⁸

Хавранек отбелязва, че за разлика от нормата на диалекта, към която обществените нагласи са по-скоро негативни, книжовноезиковата норма се отличава с престижност, тя съдържа реализациите на системата, които са не само правилни, но и задължителни и се възприемат като образцови. Още нещо, което според Хавранек отличава книжовноезиковата норма, е силната степен на осъзнатост – тъкмо тя е една от характеристиките на нормата на книжовния език за разлика от нормата на диалектите (Хавранек 1932, цит. по 1963: 31).

Пражката теория възниква в противовес на битуващата по това време в чешкото езикознание пуристична концепция за книжовния език и неслучайно тъкмо схващането за *книжовноезиковата норма* стои в основата на теорията на Школата, тъй като тъкмо в разбирането за нормата са най-съществените отличия между новата теория и старата концепция.

градината. Метафората за езика като градина и за градинаря, който се грижи за нея, се среща още у Юнгман („Два разговора за чешкия език“) и е един от лайтмотивите на чешката възрожденска литература. Повече за трансформациите на метафората на градината в историята на чешкия език и литература вж. у Мацура, Вл. *Белези на генезиса*, с. 30 – 32.

⁸ В следвоенния период на Школата Гарвин задълбочава концепцията на Хавранек за функциите на книжовния език, като, както сам отбелязва, той разглежда функциите по-широко, отколкото Хавранек: докато при Хавранек функциите се отъждествяват със самите категориални употреби, Гарвин ги вижда като абстрактните принципи, които управляват категориалните употреби (Гарвин 2014: 95). Гарвин извежда следните функции на книжовния език, които обвързва и с нагласите към него: обединяваща и разделяща функция, обвързана с нагласата за езикова лоялност; престижна функция, обвързана с нагласата за гордост; функция на участие, кореспондираща с нагласата желание за участие и референтна функция, свързана с нагласата осъзнатост на нормата (Гарвин 2014: 47 – 48).

Старата, едностранчива концепция отъждествява книжовния език единствено с *писмения език*, акцентира върху *официалния характер* и *монологичната форма* на езиковите реализации, а основното изискване към книжовноезиковата норма е изискването за *единство* и *стабилност*, което от своя страна се отразява в изискването за консерватизъм на езиковите средства (Едличка 1974, цит. по 1988: 55).

Обратно, теорията на Школата отчита наличието на устна и писмена форма на книжовния език, като устната форма включва и разговорния език, и признава като източник за формиране на нормата както писмената практика от последните 50 години, така и устната практика на образованите носители на езика. Узусът също се приема като източник на обогатяване на книжовноезиковата норма.

Променя се критерият за правилност на книжовноезиковите реализации, правилността вече не се отъждествява с историческата чистота. Функционалният подход към книжовния език извежда на първо място способността на езиковите средства да отговарят на комуникативните потребности на общността. Така правилността, т.е. историческата чистота, съответствието с традицията според старата концепция отстъпват на обработеността, шлифоваността на езика, които се измерват с адекватността към функциите, които изпълнява, със стилистичната диференциация и специализацията на езиковите средства. Част от книжовната норма могат да бъдат включително и форми, неотговарящи на критерия за историческа чистота, но наложени в практиката като замяна на исторически правилните, но вече архаични, изкуствени форми.

И докато старата концепция въздига принципа за единството на книжовния език, като това единство се проявява в стремежа към отстраняването на дублетните и вариантите форми, тъй като ги вижда като елементи, които разколебават единството на нормата (Долник 2010: 12), на езиковите дублети и варианти в теорията на Школата се гледа като на източник

на обогатяване и развитие на езика. Основна характеристика на книжовния език още от възникването на теорията, на която акцентира Хавранек (1932), е *интелектуализацията*: резултат от кодификаторската намеса в книжовноезиковата норма и подбора на книжовните езикови средства. Гарвин определя интелектуализацията като „капацитета на езика да развива все по-акуратно и детайлно изразните си средства във всяка една сфера на обществения живот“ (Гарвин 2014: 43). В този смисъл Школата подкрепя наличието на функционално обусловена вариантност в книжовната норма, тъй като вариантите средства спомагат за нейната стилистична диференциация и за специализацията на изразните средства, а в този смисъл и за интелектуализацията на книжовния език.

Тази диалектическа гледна точка към книжовноезиковата норма и езиковите средства, които тя включва, в теорията е отразена в концептите за *гъвкавата стабилност* и *динамичното равновесие* на книжовноезиковата норма.

Диалектическият подход на пражките лингвисти към книжовноезиковата норма отчита, че нормата е социално-историческа категория, т.е. взема предвид нейната динамика във времето. Изискването за стабилност и устойчивост, разбирано в старата теория като консерватизъм и историческа чистота на езиковите средства, се променя в изискване за динамично равновесие – разбиране, че нормата е в състояние на равновесие само когато съдържа едновременно константни и вариантни реализации. Стабилността не означава застиналост, напротив тя се проявява като състояние на динамично равновесие, в което не се поддържат изкуствено архаизми, книжовният език не трябва се нивелира – вариантите реализации не се премахват по презумпция, а подлежат на обективна оценка.

Под езикова култура в рамките на Школата се разбира тъкмо теоретично обоснованата намеса на лингвистите в нормата на книжовния език посредством *кодификаторската практика*. Кодификацията е натоварена със

задачата да уравнирява често противоположните тенденции, които се наблюдават в езиковата норма на синхронно ниво и да кодифицира в книжовноезиковата норма формите, които добият превес, така че в нормата да се закрепят онези средства, които помагат на книжовния език да изпълнява функциите си; формите, които усилват интелектуализацията му и подкрепят богатството и диференциацията на езиковите му средства.

Основната задача на кодификацията по отношение на книжовноезиковата норма е да я поддържа в състояние на *гъвкава стабилност*, като същевременно адекватно отразява развойните тенденции в езика. М. Докулил нарича това изискване към кодификацията изискване за *перспективна дълбочина* (Докулил 1951/52, цит. по 1997: 216), като с това определение според А. Едличка М. Докулил преодолява противоречието между динамиката на нормата и статичността на кодификацията (Едличка 1974, цит. по 1988: 68).

Кодификацията Фр. Данеш определя като инструмент, който осигурява ефективното функциониране на книжовния език според актуалните комуникативни потребности на общността. Кодификацията служи за теоретично базирано разрешаване на проблеми на социалната комуникация въз основа на познаването на езика и на функционирането му в обществото. (вж. у Данеш 1979, цит. по 1999: 277-278).

Самата кодификация не се изчерпва само с фиксирането на перспективната форма в нормативните документи, тя представлява сложен процес, който Данеш разделя на няколко етапа:

1. *Дескриптивен етап*: включва описанието на обективно съществуващата норма в цялата ѝ сложност и динамика, както и установяването на нагласите на общността по отношение на книжовния език и нормите му.
2. *Регулативен етап*, разделен на два подетапа:
 - 2.1. *Оценъчен подетап*, при който отделните езикови средства и употребите им се подлагат на оценка; на оценка се подлагат

развойните тенденции, или динамиката на книжовния език, както и обществените нагласи към книжовния език. Този етап е свързан с езиковото планиране и прогнозиране и включва определянето на перспективните форми.

2.2. *Подетан на същинската кодификация*: провеждане на същинската кодификация на базата на резултатите от предходния етап на оценка.

3. *Етап на внедряване на кодификацията*: включва намирането на начини и средства за внедряването на кодификацията в практиката (Данеш 1979, цит. по 1999: 277-278).

Данеш изтъква необходимостта при оценката на езиковите средства в процеса на кодификацията да се вземат предвид езиковите нагласи на общността, която използва дадени книжовен език. Наред с това според него е необходимо кодификацията да си служи и със строго определени, научни критерии при оценката на езиковите средства. Тези критерии могат да се прилагат в йерархия в конкретните случаи, за да могат езиковите средства да получат обективна оценка и в случай на конфликт между критериите да бъде взето адекватно решение (Данеш 1979, цит. по 1999: 285). Данеш извежда три критерия:

1. *Нормативност*: нормативни са само онези езикови средства, които са приети от общността (както и приемливи от нейна гледна точка). На границата между приемливите и неприемливите езикови средства Данеш поставя случаите, които кодификацията толерира.
2. *Адекватност към функцията*: критерият доколко езиковото средство е способно да отговаря на обществените комуникативни потребности.
3. *Системност*: доколко даденото езиково средство е част от взаимоотношенията в системата, доколко усилва системността в книжовния език (Данеш 1979, цит. по 1999: 284).

Тези критерии се прилагат както при оценката на развойните тенденции и иновациите, така и на езиковите дублети и варианти, за да бъде тази оценка обективна. Към тях ще се придържаме и в анализа на ексцепирания материал в изследването.

След като разгледахме основните постановки на Школата по отношение на книжовния език, книжовната норма, и средствата, които тя включва, следва отново да разгледаме явлението вариантност – вече във връзка с езиковата и книжовноезиковата норма.

Стъпвайки на постановките на Школата, в изследването си „Вариантност в езика, вариантност на езика“ (*Variantnost' v jazyku* a *variantnost' jazyka*) Яна Соколова разглежда вариантността като езикова универсалия, на нивото на системата я определя като един от принципите на изграждане, функциониране и развой на езика, като явление, което отразява потенциалността на езиковата система (разбирана като осцилации на синхронно равнище), отразява нейната гъвкавост и динамиката ѝ (Соколова 2004: 7).

Що се отнася до нивото на нормата, пражката теория приема вариантността като конститутивен признак дори и на книжовната норма – точно както приема и константността (Едличка 1974, цит. по 1988: 56). Вече беше разгледано как тези противоположни характеристики се съчетават в концепта на Школата за *гъвкавата стабилност* на книжовноезиковата норма.

По отношение на нормата вариантността отново може да се разглежда в по-широк и в по-тесен смисъл. Под *вариантност на нормата* се разбира в по-широк смисъл „диференциацията на езиковите средства в рамките на даден езиков идиом“ (Соколова 2004: 7), а в по-тесен смисъл – наличието на варианти и вариантни езикови средства в нормата на идиома.

По отношение на вътрешната диференциация на езиковите средства в рамките на книжовния език Н. Семенюк отбелязва, че нормата на книжовния

език се отличава с много по-голяма сложност от нормата на останалите езикови идиоми, тъй като книжовноезиковата норма определя не само външните граници на книжовния език по отношение на останалите идиоми, но определя и границите в самия книжовен език, отговаря за вътрешната диференциация на езиковите му средства (вж. у Семенюк 1970: 569).

А що се отнася до вариатността, разбрана като наличие на изофункционални езикови средства с минимални разлики във формата при тъждество на значението, авторката отбелязва, че диапазонът на варирането в рамките на книжовния език е показател за определянето на отделните исторически периоди в развитието му. Така варирането в по-широк диапазон се свързва с началните етапи на развитието на книжовния език, а в по-тесен – с неговите по-късни етапи на обработеност и шлифованост (Семенюк 1970: 568).

Търсейки предпоставките за появата на варианти в рамките на нормата, Семенюк отбелязва, че източник на варирането е многообразието от структурни потенции, които по различен начин се реализират в процеса на историческото развитие на езика, и най-вече паралелизмът на някои структурни възможности. Вариантност в рамките на книжовната норма може да бъде предизвикана от хетерогенността на изходния материал, който трябва да бъде осъвместен в рамките ѝ, както и от различните модификации във формата на определена лексема, които не са свързани с промяна в основното ѝ значение.

Като причини за наличието на варианти в обхвата на книжовната норма Я. Соколова също извежда *хетерогенността* и *хетерохронността* на изходния материал, както и сложната съвкупност от интра- и екстралингвистични фактори, които довеждат до напрежение между *език* и *реч*, *диахрония* и *синхрония*, *индивидуално* и *социално* (Соколова 2004: 7).

Когато става въпрос за вариантни езикови средства, в настоящото изследване разбираме както варианти и дублети, така и по-общо: взаимнозаменяеми изразни средства, към които могат да спадат и синонимите, както и синонимни, взаимнозаменяеми конструкции. По-нататък в изследването ни ще се съсредоточим върху осветляването на теоретичните разлики между явленията *вариантност* и *дублетност*, както и върху същността и особеностите на явлениято дублетност и връзката му с проблемите на книжовноезиковата норма и кодификацията ѝ.

2.2 ВАРИАНТНОСТ И ДУБЛЕТНОСТ

Проблема за *дублетността* в настоящото изследване разглеждаме в рамките на проблема за *вариантността*. Настоящата глава от изследването извежда особеностите на дублетността на фона на явлението *вариантност*. Паралелното разглеждане на двете явления е обосновано от разбирането ни, че по същността си става въпрос за родствени явления: и дублетите, и вариантите са изофункционални форми от един категориален клас, при които има минимални различия на нивото на формата при идентичност на значението, но докато вариантите могат да принадлежат към различни подсистеми на общонационалния език, статут на дублети имат само онези вариантни форми, които са допуснати от кодификацията в рамките на книжовния език и нормата му (вж. у Станчева 2018).

Причините, които обуславят възникването на вариантни и на дублетни форми, са идентични: паралелни потенции на системата (*хетерогенност* на материала); съхранени форми от предишни периоди на развитието на езика, които функционират паралелно с по-нови системни форми (*хетерохронност* на материала); влияние на екстралингвистични и социолингвистични фактори, както и влияние на междуезиковите контакти, при които една лексема може да бъде заета в два почти идентични фонетични варианта и др.

Тъй като дублетността е явление, ограничено само в рамките на книжовния език и същностната разлика между дублетите и вариантите е по признака кодифицираност – некодифицираност, то специфичните причини за наличието на дублетни форми трябва да се търсят и в специфичните функции на книжовния език в сравнение с функциите на останалите езикови идиоми в рамките на общонационалния език, от една страна, както и във функциите, които имат самите дублетни форми при процесите на стандартизация, от друга.

Вече беше споменато, че пражката теория, на която изследването се опира, обосновава включването на функционално обусловени вариантни изразни средства в рамките на книжовната норма като следствие от прилагането на принципа за *гъвката стабилност*. Тук ще обърнем внимание тъкмо на функциите, които има дублетността в кодификаторската практика. В този смисъл в изследването застъпваме схващането, че дублетността не представлява редундантност в системата на книжовния език, не е израз на невъзможност даден нормативен проблем да бъде разрешен, а напротив – че тя има характера на специфичен инструмент на кодификаторската практика, който спомага за нейната перспективност и за поддържането на гъвката стабилност на книжовната норма, като същевременно усилва интелектуализацията на книжовния език (за връзката между дублетността и интелектуализацията вж. у Станчева 2018 и по-долу).

Сама по себе си кодификацията представлява тъкмо „теоретично обоснован избор между форми и варианти“ (вж. Чермак 2014: 42). Както отбелязва М. Димитрова, ако кодификацията работи с антиномията „правилно“ – „неправилно“, поставяйки границите между двете, то дублетните форми от гледна точка на аксиологичния аспект на кодификацията актуализират оценката „еднакво правилно“, а от гледна точка на прескриптивния аспект – дават възможност една формите да бъде препоръчана, като по този начин отново се дава скала на правилност (вж. у Димитрова 2001: 42-43). В този смисъл, предвид пряката ѝ зависимост от кодификацията, дублетността може да се определи и като една от проявите на експлицитна диференциация на езиковите средства, при която кодификацията толерира идентичността в значението и минималните различия между формите.

Както беше изяснено в началото на изследването, в нашето разбиране по своята същност дублетността представлява вид езикова промяна в рамките на книжовния език. Тъй като всяка една промяна на нивото на книжовноезиковата норма подлежи на външна регулация, дублетността е един от начините дадена

промяна, настъпила в системата на езика, да стане „легитимна“, да се превърне във факт на книжовния език. В този смисъл Е. Георгиева разглежда дублетността като „естествен и строго закономерен езиков процес, наложен от непрестанните изменения в езика“ (Георгиева 1973: 198), М. Димитрова я дефинира като „средство за преодоляване на разликите между кодифицирана и реална книжовна норма“ (Димитрова 2001: 43), а М. Томов – като „израз на синхронната динамика на развития книжовен език“, и също отчита ролята ѝ за приспособяване на традиционно консервативната правописна норма към постоянните промени в системата на езика и в комуникативните условия (Томов 2012: 12).

Както вече беше споменато, една от характеристиките на книжовната норма е нейната *правилност*. Р. Станчева изяснява връзката между стандартния език и появата на книгопечатането, което превръща текста във фиксиран краен продукт и по този начин се създава представата за статичност на писмения език. Така индиректно се налага връзката *правилност* – *статичност*: „Получава се така, че веднъж извлечени от устната реч като редовни и нормални за употребата (според представите на кодификаторите), думите, облечени в печатната им версия в речниците и граматиките, получават статут на книжовни (т.е. правилни) чрез кодификацията им. Графичните образи на думите се превръщат във факти с безкрайна възпроизводимост в печатните текстове и книжовният език се оказва стегнат в корсета на графичния диктат. Това от своя страна прави проблематично отразяването на естествените езикови промени, които протичат в устната реч, дори да са с функционален характер и да са „терапевтични“ (Станчева 2018). Така се стига до появата на нормативен проблем, който се изразява в напрежение между старото, закрепено в паметта на пишещите като правилно, и новото, което възниква в резултат на саморегулация на системата и може да се окачестви като „терапевтична промяна“, трайно настанена в устната реч. И в този смисъл „единственият надежден инструмент да се поддържа равновесието между

фактите на статичния писмен (печатен) език и новото, говоримото – факт на употребата като проява на устойчива тенденция, оценена чрез кодификацията като перспективна, е чрез дублетността“.⁹

Така, обратно на езиковата общност, чиито нагласи към дублетността са предимно негативни поради консервативното отношение към промените в правописната норма (вж. у Алексова 2018) и асоциирането на дублетността с промяна в нормата, от една страна, и с избор между повече от една правилна възможност, от друга, кодификаторите мотивират допускането на дублетни форми като „неизбежно и необходимо“ (Станчева 2018).

В работата застъпваме схващането, че периодът на коекзистенция на две форми не е излишък на формата, а е естествено, реално съществуващо явление в езиковата норма, което следва да бъде отразено и в книжовната норма. В някои случаи такава коекзистенция на вариантни форми в нормата, при които не може еднозначно да се реши коя е перспективната, довежда до нормативен проблем, който може да се разреши с включването и на двете форми в книжовната норма, докато перспективната форма се утвърди във времето. Така другата форма може или да отпадне от книжовната норма, или двете форми се диференцират семантично или стилистично. В тази връзка Р. Станчева разглежда семантичната диференциация на дублетните форми (предимно при полисемантични думи), особено когато тя се проявява като специализация в значенията, като ресурс на интелектуализацията на книжовния език (напр. специализацията в значението при *звукове* и *звуци*, *криле* и *крила*, *рамене* и *рамена*) (Станчева 2018).

И двата възможни начина за развитие на дублетността насочват към преходния характер на явлението. А от преходния ѝ, инструментален характер произтича и функцията ѝ да подпомага преустройството на системата. В този смисъл дублетността може да бъде видяна и като преходен етап по пътя на

⁹ Пак там.

установяването на езиковата промяна, от една страна, и като средство за поддържането на гъвкавата стабилност на книжовната норма, от друга.

Тъй като в началото на частта като основни причини както за дублетността, така и за вариантноста бяха изведени *хетерогенността* и *хетерохронността* на материала, в края на тази част ще видим как въз основа на тях могат да се разделят видовете дублетност, но този път отново във връзка със специфичните функции на книжовния език.

Определяйки дублетите като резултат от динамичността на книжовноезиковата система, Р. Станчева разделя дублетността на *вертикална* и *хоризонтална* тъкмо въз основа на хетерохронността и хетерогенността на езиковия материал.

Като *вертикална* авторката означава дублетността, която отразява движението на системата във времето. Това са предимно дублети, резултат на езикови процеси, които могат да продължат столетия (срв. дублетността в резултат на прегрупирането на старобългарските спрежения (*клах* и *колих*, *млях* и *мелих*)).

Хоризонтална е дублетността, при която писмената норма адаптира единици от друга норма – било то от подсистеми на същия език (*обяд* и *обед*), или на друг език (*еродирам* и *ерозирам*). Когато формите са от подсистеми на същия език (срв. дублетите с променливо *я*), това актуализира обединяващата функция на книжовния език (вж. Гарвин 1993). Тъкмо тази негова специфична функция е една от ключовите разлики между дублети и варианти, свързани с функциите на книжовния език.

Пример за начина, по който се проявява връзката между дублетността и обединяващата функция на книжовния език в историята на новобългарския книжовен език е формирането на диалектната му основа. Под диалектна основа в родната лингвистика е прието да се разбира „система от структурни особености на книжовния език, проникнали в него от определени говори (или

говорни групи) в процеса на неговото създаване и утвърдени в последствие като нормативни“ (ИНКЕ 1989: 307), като за диалектната основа са характерни „интеграция и синтез на съществени особености както от източните, така и от западните български говори“ (ИНКЕ 1989: 313).

Т. Александрова отбелязва, че макар това определение да предполага статичност, формирането на диалектната основа всъщност има динамичен характер (Александрова 1999/2000: 98). Един от основните начини за интеграция на черти от източните и западните български говори при формирането на диалектната основа на новобългарския книжовен език е тъкмо използването на инструмента на дублетността. Основен пример тук са дублетните форми, които кодификацията допуска в резултат на отпадането на *ят* от новобългарската азбука при формулирането на правилото за променливото *я*.

Други случаи, в които кодифицирането на дублетни форми има пряка връзка с обединяващата функция на книжовния език и цели включването на черти от източните и западните говори, са акцентната дублетност във формите мин.св. вр. и мин.св. деятелно причастие (*казах* и *казах*, *казал* и *казал*), както и акцентната дублетност при отделни глаголи (*работя* и *работя*).

В заключение на казаното дотук по отношение на функциите, които имат дублетните форми в книжовноезиковата норма, може да се обобщи, че:

1. Дублетите са важен ресурс за интелектуализацията на книжовния език;
2. Спомагат за поддържането на гъвкавостта на книжовноезиковата норма, за пропускливостта ѝ към иновациите;
3. Инструмент са за преустройството на системата на книжовния език, като, разширявайки или стеснявайки диапазона на правилността по отношение на конкретни форми, осигуряват плавния преход от едно състояние на книжовната норма към друго, както и плавното адаптиране към промените в съзнанието на езиковата общност.

Остава да бъде разгледан въпросът за видовете дублетни форми на базата на начина, по който е прието да се разделят в лингвистичната литература. Както и вариантите, така и дублетните форми се проявяват на отделните езикови равнища, ето защо в съществуващите сходни класификации: „Етимологични дублети в българския език“ (1987), допълнена в енциклопедичния речник „Етимологични дублети в българския език“ (2008), и „101 въпроса за дублетите в българския език“ (1990), видовете дублети са разделени според езиковото равнище, на което се проявява дублетността. Представената тук класификация е съставена въз основа на тези две класификации.

Така според езиковото равнище, на което се проявява дублетността, дублетите условно се разделят на:

- **Фонетични дублети:** дублетните форми се различават изговорно и правописно по един звук или по група звукове: *обеца* и *обица*. Към фонетичната дублетност спада и акцентната дублетност. Акцентните дублети са релевантни само за устната форма на книжовния език и представляват форми с повече от едно книжовно ударение – както в основната форма, така и в словоизменението: *мостове* и *мостове*, *кънки* и *кънки*, *молив* и *молив* и др. Към фонетичните дублети спадат и акцентно-фонетичните (или още смесени) дублети, при които промяната на ударението е съпътствана със звукова промяна във формите. Поради пряката зависимост на правилото за променливото **я** от ударението най-често този вид дублети са думи, съдържащи променливо **я**: *обяд* и *обед*, *обред* и *обряд* и др.
- **Морфологични дублети** (още формообразователни дублети) дублетността се проявява на нивото на морфологичните категории, като формалното проявление на тази дублетност е в дублетните окончания при формоизменението, затова често се припокрива с формообразователната дублетност: *телът* и *телта*, *трамбовам* и

трамбувам. При морфологичните дублети има тенденция едната от дублетните форми да развие допълнителни значения (*прах* – *прахът* и *прахта*).

- **Словообразователни дублети:** Е. Георгиева в „101 въпроса за дублетите“ определя като словообразователни дублети форми с различни наставки, но с едно и също значение: *сътрудница* и *сътрудничка*, *граматичен* и *граматически*, *арап* и *арапин*, *паркетчия*, *паркетаджия* и *паркетчик* (Георгиева 1990: 11). Същевременно обаче – предвид функцията на словообразуването да образува нова дума – не би следвало резултатите от словообразователните процеси да се означават като дублети. Такава тенденция, съзнателно или не, действително намира подкрепа в правописните речници, тъй като примерите за словообразователни дублети, дадени в „101 въпроса за дублетите“, фигурират в правописните речници като отделни заглавки, а не като дублетни форми. И въпреки тънката граница между словообразователната дублетност и отделните лексеми прегледът на материала дава основания да се говори за словообразователна дублетност. Така под словообразователни дублети тук ще разбираме форми с еднакво значение и минимални разлики в областта на словообразователните суфикси: *чувствам* и *чувствувам*, *валицувам* и *валицувам*, *фурнирам* и *фурнировам*.
- **Графични дублети**, релевантни само за писмената форма на книжовния език: тази дублетност включва случаите, при които книжовната норма позволява повече от един начин на изписване както при конкретни форми (*бизнесцентър* и *бизнес център*), така и при всякакви случаи на взаимозаменяемост на графиката: взаимозаменяемостта на кавичките и смяната на шрифта, на изписването с римски или арабски цифри или със съчетание от буква и цифра (*V*, *5.*, *5-и*, *пети*); случаите на взаимозаменяемост на тирето и запетаята при обособените части и при пряката реч и др.

- **Етимологични дублети:** Въпреки че терминът дублетност първоначално възниква във връзка с описанието на етимологичните дублети, етимологичната дублетност не е част от книжовноезиковата дублетност. Според определението на Б. Парашкевов това са „такива думи в даден език, които водят началото си от една съществуваща, изчезнала или реконструирана праформа, т.е. писмено незасвидетелствувана праформа“ и ако този признак в по-широк смисъл важи и за книжовноезиковите дублети, то при етимологичните дублети става въпрос за думи, „чийто единен произход е замъглен поради значителни формални или формално-семантични изменения“ (Парашкевов 1987: 340). Сред етимологичните дублети Б. Парашкевов различава думи, различаващи се по форма, но еднакви по значение (*смарагд* и *изумруд*, *гюл* и *роза*, *виолетов* и *морав* и др.), от една страна, и думи, различаващи се както по форма, така и по значение, от друга (*дух* и *дъх*, *свят* и *цвят*, *съкровен* и *скрит*, *съвършен* и *свършен* и др.).

Тази класификация ще бъде използвана при разглеждането на дублетите по явления в изследването. Определихме я като условна, тъй като, както беше посочено, има смесени видове дублети, при които дублетността се проявява на повече от едно езиково равнище (акцентно-фонетични, морфонологични, както и поради близостта между морфологичната и формообразователната дублетност, като това е обяснимо предвид асиметричния дуализъм на езиковия знак (вж. Скаличка, ПЛК 1967).

Като общовалидно и най-синтезирано по отношение на формалната същност на явлениято дублетност приемаме определението на Р. Станчева, че това са „две кодифицирани като изофункционални в книжовния език единици, при които е налице идентична морфемна структура, а разликите помежду им са единствено при стойностите на една (и по-рядко две) морфemi в строежа им“ (Станчева 2018).

В заключение на тази част ще обобщим най-типичните характеристики на явлениято дублетност, каквито са неговият динамичен характер, неговата несистемност и периферност по отношение на явленията в езиковата система (вж. у Станчева 2018).

Характерна черта на дублетността е, че за разлика от глаголната система, в която тя се отличава с по-голяма системност (вж. изводите от изследването), дублетността не е системно явление – обикновено се среща при отделни словоформи, а не при цял клас от думи.

Р. Станчева определя дублетността като периферно, а не като централно по отношение на книжовноезиковата системата явление (Станчева 2018). Тъкмо на периферността на явлениято, на факта, че дублетността представлява по-скоро изключение (тъй като по правило правилна е една форма), а не правило в системата може да се отдаде по-скоро негативното отношение на езиковата общност към дублетността. Преди всичко обаче то може да се отдаде на неразбирането на функциите, които дублетността изпълнява в кодификаторската практика при процесите на стандартизация.

И не на последно място дублетността е явление с динамичен характер. Макар да има дублетни форми, които са силно вкоренени в практиката, а оттам и в книжовната норма (предимно историческата дублетност: срв. миналите страдателни причастия на *-н* и *-т* (*засян* и *засят*), аористните форми *млях* и *мелих* и др.), самото допускане на дублетни форми се прави със съзнанието за тяхната преходност, дублетността се допуска с цел книжовноезиковата система да се придвижи в дадена посока (макар и невинаги предвидима). Този аспект на явлениято – динамичният характер, както и функцията им да дадат направление на езиковата промяна посредством препоръчването на една от формите, е засегнат от Вл. Мурдаров: „Смисълът на дублетите се състои преди всичко в това, че те отразяват живота в книжовния език. Включването им при описание на нормата означава, че се очаква да настъпи промяна в нея. При това тази промяна се извършва на няколко етапа. Първоначално се посочва, че една от формите е за предпочитане, макар че и другата не е грешна, а след това се

стига до изравняването им по правилност. По-късно може да се достигне и до етап, когато по-новата форма да бъде предпочитана, а по-старата или да остане в речта, но маркирана стилистично (обикновено като остаряла), или съвсем да отпадне“ (Мурдаров 2007а: 96). Така дублетността се очертава като един от инструментите на кодификацията в реализацията на прескриптивната ѝ функция. И в този смисъл дори в случаите, в които кодификацията се стреми към ликвидирането на дублетността в даден сегмент от системата, допускането на дублетни форми в друг пункт е неизбежно, то е резултат от адаптирането на книжовната норма към неизменната динамика на езиковата система и е част от уравновесяването на процесите на нейната саморегулация и външна регулация.

Така в заключение на тази част на изследването ще изведем още веднъж връзката между езиковата промяна и дублетността, която донякъде индиректно прокарахме с всяка една от предходните части. В началото на работата беше изяснен въпросът за неизменното свойство на живите езици да се променят във времето, като тези изменения се пораждат или като разколебаване на формата, или като вариантност на синхронно ниво. Характер на езикова промяна осцилациите имат след закрепване в езиковата норма. Езиковата промяна може да се прояви както под формата на модификация на формата, т.е. трансформация на една форма в друга форма, така и на продължаваща непредвидимо във времето коекзистенция на две хетерохронни или хетерогенни форми.

И в двата случая имаме преход от старо към ново състояние, което, в случай че е подкрепено от критериите на кодификаторската практика и от нагласите на езиковата общност, може да бъде отразено в книжовноезиковата норма. Когато става въпрос за коекзистенция на две форми, дублетността е естествен начин за легитимирането им в нормата на книжовния език. В другия случай – при трансформацията на формата, също има преход от едно състояние към друго и той може да бъде отразен или посредством директното въвеждане на езиковата промяна в книжовния език, или с помощта на инструмента на

дублетността, който осигурява плавения и постепенен преход от едното състояние на системата към другото.

След като в тази последна част от работата открихме особеностите на явлениято дублетност и обосновахме необходимостта от допускането на дублетни форми в нормата на книжовния език, следва да проследим динамиката на дублетността в конкретните случаи на допускане на дублетност в глаголната лексика на съвременния български книжовен език, което ще бъде направено в следващата глава от изследването.

III ГЛАВА

АНАЛИЗ НА МАТЕРИАЛА ПО ЯВЛЕНИЯ

В тази част от работата се прави анализ на ексцерпираните дублетни форми, разделени по явления. Акцентът е върху съпоставката на състоянието на кодификацията в трите академични правописни речника: *Правописен речник на съвременния български книжовен език*, 1983 г., *Нов правописен речник*, 2012 г., *Официален правописен речник. Глаголи*, 2016 г. Като включим и периода на подготовката на ПРСБКЕ, то изследваният период възлиза приблизително половин век. Според теорията на книжовните езици това е минималният достатъчен период, за да бъдат отчетени промените в нормата на книжовния език.

Решението изследването да се съсредоточи основно върху трите академични правописни речника е продиктувано от факта, че кодификацията от 1983 г. насам става институционална, а не авторска. В този смисъл може да се търси последователност в кодификаторските решения, словниците на речниците са по-богати от словниците в предхождащите ги авторски речници, а дублетността в академичните речници е кодифицирана експлицитно.

Кодификацията на избраните случаи на дублетност е проследена и в шестте междувоенни научни граматики, излезли между 1938 и 1944 г. Това са граматиките на П. Калканджиев „Българска граматика. Звукословие, видословие, словосъчинение, правопис, ударение, произношение и сведения за историята на езика и на писмото“, 1938 г.; на Н. Костов „Българска граматика“, 1939 г.; на Ст. Младенов и Ст. Попвасилев „Граматика на българския език“, 1939 г.; на Ал. Теодоров-Балан „Нова българска граматика“, 1940 г.; на Д. Попов „Българска граматика“, 1941 г., и на Л. Андрейчин „Основна българска граматика“, 1944 г. Представена е и кодификацията в авторските правописни речници в периода 1945 – 1983 г. в случаите, в които в тях има информация за разглежданите явления.

Такъв подход е избран по две причини:

1. Разглежданите явления са представлявали нормативен проблем още преди издаването на академичните речници и проследяването на кодификацията назад във времето може да обясни защо в разглежданите случаи в академичните речници са кодифицирани дублетни форми;
2. Авторите на граматиките не си служат с термина дублетност, кодификацията на дублетни форми става посредством представянето на формите като еднакво правилни. Така може да се говори за имплицитно кодифицирана дублетност и в този смисъл проследяването на кодификацията на явленията в граматиките и авторските правописни речници също има отношение към въпроса за дублетността.

Кодификацията на явленията в граматиките позволява и да се проследят мненията на кодификаторите, както и кое от тях надделява в кодификацията. Тъй като става въпрос за дублетни форми, тоест за наличие на минимум две форми, граматиките са подходящ източник на информация кой вариант при всяко от явленията се е считал за книжовен от отделните автори, както и при кои от явленията авторите на научните граматики признават и двата варианта за книжовни и за нормативни, т.е. макар да не си служат с термина *дублети*, кодифицират дублетност при част от явленията.

По същия начин и в Академичната граматика дублетността е кодифицирана имплицитно чрез допускане на правилност. Така в прегледа на кодификацията включваме както междувоенните граматики и академичната „Граматика на съвременния български книжовен език“ (1982/3), така и авторските правописни речници, излезли в периода след правописната реформа – от 1945 г. до издаването на първия академичен правописен речник. Прегледът на речниците е бегъл и по-скоро информативен, тъй като не всяко от явленията е кодифицирано в увода на речниците, а словникът не включва голям брой лексеми, нито цялостна парадигма при глаголите и в този смисъл не дава изчерпателна информация за кодификацията на явленията. В

речниците обаче са кодифицирани дублетни форми и това също обосновава включването им в прегледа на кодификацията.

Включването на шестте научни граматики и на правописните речници в периода 1945 – 1983 г. дава и по-голяма пълнота при разглеждането на случаите на дублетност, дава възможност при някои от явленията да се види генезиса на тенденции, породени първоначално в устната реч, които в последствие биват кодифицирани и в писмения книжовен език.

Динамиката на дублетността се изследва въз основа на сравняването на формите в отделните правописни речници. Проследява се коя форма е надделяла след отпадането на дублетността, както и коя форма е предхождала въвеждането на дублетност при дадена глаголна лексема. Този подход цели да се даде възможно най-пълна картина на кодификаторската практика по отношение на дублетността, както и на процесите в глаголната система на българския книжовен език от последния половин век.

При всеки от разглежданите случаи на дублетност изложението следва следната логика:

1. Описание на явлението, при което са допуснати дублетни форми;
2. Хронологичен преглед на кодификацията с акцент върху промените в обхвата на дублетността 1983 – 2016 г.;
3. Анализ на критериите, които стоят в основата на кодификаторските решения;
4. Изводи относно промените в разглеждания пункт от глаголната система.

Така въз основа на съпоставката на състоянието на кодификацията в отделните кодификационни документи се проследява динамиката в кодификацията, а оттам и динамиката на дублетността. Въпросът за по-нататъшния развой на дублетността при разглежданите явления е слабо засегнат, тъй като освен преглед на линията, която кодификацията поддържа при конкретен случай на дублетност, изисква обстойно изследване на

нагласите на езиковата общност към конкретни дублетни форми и в този смисъл излиза извън рамките на настоящото изследване и задачите, които то си поставя.

3.1. ФОНЕТИЧНА ДУБЛЕТНОСТ В РАМКИТЕ НА ГЛАГОЛНАТА ЛЕКСИКА

3.1.1. ФОНЕТИЧНА ДУБЛЕТНОСТ ВЪВ ФОРМИТЕ ЗА МИНАЛО СВЪРШЕНО ВРЕМЕ И МИНАЛО СВЪРШЕНО ДЕЯТЕЛНО ПРИЧАСТИЕ

(ПИСАХ и ПИСАХ, ПИСАЛ и ПИСАЛ)

Акцентната дублетност във формите за минало свършено време и минало свършено деятелно причастие обхваща около 400 основни глагола от всички спрежения, при които според ПРСБКЕ (1983) ударението в минало свършено време може да пада както на корена, така и на краесловието (*писах* и *писах*, *писал* и *писал*) (вж. Списък 1).

За тази кодификацията на тази норма Ст. Буров пише, че е интересна с това, че свидетелства за пълната промяна в устройството на нормата в книжовната българска реч за около сто години (Буров 2017). Акцентните промени според автора първоначално „са задействани от установяването на аналитизма в българския език, по-специално от разпадането и загубата на българския инфинитив, от чиято основа в миналото са се образували аористните форми. Така постепенно се неутрализира акцентният контраст между сегашната и аористната основа. Образоването на новобългарския аорист вече не се извежда от престаналата да съществува инфинитивна основа, за изходна се взема сегашната основа – по тази причина е налице и твърде голямо формално разнообразие, описвано в десет, дори дванадесет разреда аористни форми”.¹⁰

В основата на кодификацията на този вид дублетност е нормативният критерий, от една страна: включването на черти от западните говори в

¹⁰ Пак там.

книжовния език; и функционалният, от друга: отличаването на формите за минало свършено и минало несвършено време при някои глаголи от трето спрежение (срв. *страдам* – *страдах* – мин. св. и мин. несв. вр.), както и на формите за минало свършено и сегашно време (срв. *ходи* – сег. вр. и мин. св. вр.).

В този смисъл при тази група глаголи с акцентна дублетност се активизира едновременно както формообразователната, така и смислоразличителната функция на ударението, а кодифицирането на дублетността е част от процеса по установяването на акцентния модел на книжовния език.

Според Ст. Буров обаче освен изброените кодификаторски критерии силно влияние при установяването на акцентния модел оказват и екстралингвистични фактори (вж. у Буров 2017). По-долу ще проследим линията на кодификацията, която следват институционалните кодификационни документи.

Допускането на двата вида ударение се споменава във всяка една от междувоенните граматики с известни различия помежду им и с някои отлики от кодификацията в ПРСБКЕ (1983). И шестте граматики определят като книжовноезикови както формите за мин. св. време с ударение върху корена, така и върху краесловието. Не може обаче да се твърди еднозначно, че формите за минало свършено време с ударение върху корена са се възприемали като по-характерни или препоръчителни за книжовния език в сравнение с формите с ударение върху краесловието.

В граматиките на Ст. Младенов и на Н. Костов и Л. Андрейчин двата типа ударение се определят като равностойни: „Но съвсем погрешно би било да се твърди, че облици *минахте*, *легнахте*, *казахте*, *паднахте*, *свършии се* и под. са „неправилни“: и едните, и другите са еднакво правилни... (Младенов, Попвасилев 1939: 142); „Трето спрежение. Глаголите, които спадат тук, имат

сегашна основа на *-а* или *-я*. Някои смятат, че същата основа служела и за мин. свършена форма. Това е погрешно, защото се държи сметка само за писани форми. В книжовния изговор основите на двете форми се различават по ударение – *ка́зва* и *казва́*“ (Костов 1939: 128); „При основа на *-о-х* ударението в мин. св. вр. пада върху корена: *плето́х*.. Изключения: *дойдо́х*, *оти́дох* (по-малко се употребява в книжовния език *дойдох*, *отидох*). В останалите случаи отношенията са следните: когато ударението в сегашно време пада върху основната наставка, то се задържа на същото място и в минало свършено време, ако съответната гласна остава в края на основата: *кова́* – *кова́х*, *игра́я* – *игра́х*, *живе́я* – *живе́ях*, *соля́* – *соли́х*, *търпя́* – *търпя́х*. 2. Когато ударението в сегашно време пада върху по-вътрешна гласна, то може в минало свършено време или да се задържи върху същата гласна, или да се премести върху последната гласна на основата: *ка́жа* – *каза́х* и *каза́х*, *хо́дя* – *ходи́х* и *ходи́х*, *гово́ря* – *говори́х* и *говори́х*, *гле́дам* – *гле́дах* и *гледа́х*... Важно е да се отбележи, че при глаголи от свършен вид, които съдържат представки, ударението не може да се мести към края, т.е. остава както в сегашно време: *пока́жа* – *показа́х* (не *показа́х*), *прегле́дам* – *прегле́дах*, не *прегледа́х*... При представки *в-* и *с-*, които не образуват отделни срички, ударението може да се мести: *сложá* – *сложих* и *сложих*, *вмъ́кна* – *вмъкна́х* и *вмъкна́х* и пр. Андрейчин 1944: 226). В „Нова българска граматика“ Балан също не дава оценка кои форми са по-правилни, кодифициран е и отметът на ударението в глаголите с представки: „Глаголи, произведени с предлогова представка от глаголи основни, първични, за облици от втора трупина обикновено теглят назвука назад и го правят еднакъв за двете трупини: *ма́жа* – *мазал*, а *изма́зал*, пи́ша *писал*, а *напи́сал*, *препи́сал*; *хо́дя*, *ходи́л*, а *проходи́л*, *слу́шам*, *слуша́х*, а *послу́шах*“ (Балан 1940: 216).

Останалите автори (Д. Попов и П. Калканджиев) отбелязват преимуществото на формите с ударение върху корена като книжовноезикови, докато формите с ударение върху ударението се допускат като черта на западните народни говори: „Народното ударение на глаголите в минало

свършено време е два вида. В североизточната говорна област и в югозападната, с малко изключения, съвпада с това на сегашното време, а в северозападната и югоизточната за глаголи без представка отива върху основния гласен звук, а за тия с представка не се мести: *дебна* – *дѐбнах*, *дѐбнах*, *издѐбнах*. Книжовният език предпочита североизточното ударение на глагола в минало свършено време, но използва и другото“ (Попов 1942: 88); „В книжовния език тези две системи ударение се кръстосват: преобладава източното неопределено ударение – според ударението в сегашно време, но редом с това се използва и краесричното ударение за глаголи, които в сегашно време имат ударение върху коренната сричка. Например у Вазова: *Вих братски се прегърнахте, легнахте*. ... *Той грабна чука и блъсна Мойсея*. (...) Забележка 1. Почти всички глаголи с коренно сегашно ударение в минало свършено време могат да се вземат и с ударение върху завършека: *блъсках* и *блъсках*; *бабувах*; *викнах*, *жених*, *паднах*, *куних* и пр. Предпочитание на едната или другата форма ще се дава с оглед нуждите на ритъма и благозвучието в речта или когато е необходимо, при глаголите от 2. разред да се отличи формата за минало свършено време от тази за минало несвършено“ (Калканджиев 1936: 125 – 126).

Интересен е въпросът за обхвата на акцентната дублетност във формите за минало свършено време и минало свършено деятелно причастие. Що се отнася до речниците след правописната реформа през 1945 г., в „Правописен речник Хемус“, 1945 г. (Л. Андрейчин), в ПРБКЕ, 1945 г., в ПРБКЕ, 1948 г., и в ПРБКЕ, 1958 г., (Ив. Леков, Вл. Георгиев, Л. Андрейчин) не са отбелязани формите за минало свършено време на включените глаголи и дублетността не е кодифицирана в увода.

В „Правописния и правоговорен наръчник“ от 1945 г. (Ив. Хаджов, Ст. Стойков, Л. Андрейчин) тази дублетност обаче е отразена (*пиша*, *-еш*; *пишех*, *-ел*; *писах*, *-ал*; *писан*). Отразена е и в ПРБКЕ, 1965 г. (Л. Андрейчин, Вл. Георгиев, Ив. Леков, Ст. Стойков): *пиша*, *-еш*, *писах* и *писах*, *писал* и *писал*, *пишех*, *пишел*, *писан*. А в обяснителните бележки на речника е отбелязано, че

„авторите са се стремили да намалят донякъде броя на правописно-правоговорните дублети, но това е твърде трудна задача при сегашното състояние на нашия книжовен език и неговата нормализация“ (ПРБКЕ 1965: 424).

В академичната „Граматика на съвременния български книжовен език“ случаите на дублетност са подробно изяснени: „1. Безпредставъчните глаголи и представъчните от несвършен вид, които в сегашно време имат ударение на корена, в минало свършено време могат да запазват ударението на същото място или да го пренасят на последната сричка: *мазах* и *мазах*, *говорих* и *говорих*, *стрелях* и *стрелях*, *преписвах* и *преписвах*. Изключение правят глаголите, образувани с чуждите наставки *-аса-*, *-яса-*, *-еса-*, *-иса-*, *-оса-*, *-диса-*, *-ира-*, при които ударението не може да стои накрая: *брадяхах*, *боядяхах*, *телефонирах*. [...] 3. Представъчните глаголи от свършен вид запазват ударението на същото място, на което то се намира в сегашно време: *преписах* (не *преписах*), *направих*, *прегледах*...“ (ГСБКЕ 1983: 303).

В Академичната граматика се изяснява и смислоразличителната функция на смяната на ударението, т.е. влиянието критерия функционалност върху кодификацията: „При глаголите, които във 2 и 3 л. ед. ч. в минало свършено и в сегашно време съвпадат, формите за тези две времена могат да се различат по мястото на ударението, напр: *той ходи* (сег. вр.) и *той ходи* (мин. св. вр.), *той стреля* (сег. вр.) и *той стреля* (мин. св. вр.), *тя танцува* (сег. вр.) и *тя танцува* (мин. несв. вр.) (Морфология 1998: 119); „Някои глаголи от второ спрежение (глаголите от 2. разред) и глаголите от трето спрежение имат еднакви форми за минало свършено и минало несвършено време (с изключение на 2. и 3. л. ед. ч.). [...] В някои случаи между минало свършено и минало несвършено време при глаголите от трето спрежение се прави разлика по мястото на ударението – при минало свършено време то може да стои на крайната сричка, а при минало несвършено време е винаги на вътрешната

сричка: *виках, вика, хвърлях, хвърля* и *виках, викаше, хвърлях, хвърляше*“ (Морфология 1998: 148).

В ПРСБКЕ (1983) дублетността е въведена в словника при около 400 основни глагола (вж. *Списък I* в приложението), но не е кодифицирана в увода вероятно заради дългата традиция на явлението и заради подробната кодификация в Академичната граматика. В предговора обаче е отбелязано, че във връзка със стремежа да се разграничат наддиалектните и непросторечните форми, форми като *„направих, пристигнах* вместо *направих, пристигнах*, въпреки че са доста разпространени, не могат да бъдат признати за книжовноезикови, защото осезаемо се чувстват от носителите на книжовния език като диалектни“ (ПРСБКЕ 1983: 9-10).

Що се отнася до разликите между кодификацията в междувоенните граматики, в ГСБКЕ и в ПРСБКЕ, в „Грамматика на българския език“ от Ст. Младенов и Ст. Попвасилев са дадени примери за глаголи, при които в ПРСБКЕ не е регистрирана дублетност (*искам*). В Академичната граматика пък се казва, че „глаголите от първо спрежение, които образуват минало свършено време на -ох, имат ударение само на корена: *влязох, рекох, некох, ядох*... Изключение правят глаголите *дойдох, отидох, наидох, зайдох*, които допускат ударение на последната сричка“ (ГСБКЕ 1998: 118). Дублетността при тези четири глагола от първо спрежение не е отразена в ПРСБКЕ (1983), което потвърждава опита да бъдат ограничени дублетните форми, от една страна, и да бъдат разграничени книжовноезиковите форми, от формите, които при подготовката и издаването на речника са се чувствали като диалектни, от друга. Същевременно в курсив, т.е. като препоръчителни, са дадени формите с ударение върху корена. В този смисъл при тази група глаголи дублетността обслужва както нормативния, така прескриптивния аспект на кодификаторската практика, служеща си с дублетността като инструмент, който, без да прави резки промени, внася изменения в системата на езика в

полза на обработеността на книжовния език и на намаляването на редундантността в системата.

В НПР (2002) дублетността във формите за мин. св. вр. и формите за мин. св. деятелно причастие окончателно е премахната, като освен чрез словника кодификацията е заявена и в предговора на речника: „Изоставени са и краесловните акцентни дублети при формите за мин. св. вр. от глаголи като *седна, гледам, пиша, правя* – *седнах, гледах, писах, правих*, които постепенно преминават в сферата на просторечието, и в словника са представени само форми като *седнах, гледах, писах, правих*, което е в съгласие с тенденцията в българския език ударението при различните форми на един глагол да не се мести“ (НПР 2002: 11). В този смисъл ключовият критерий при отпадането на дублетността във формите с краесловно ударение при целия разглеждан клас глаголи е системността, стремежът към унификация на системата и към установяване на единен акцентен модел на българския книжовен език. Съответно акцентната дублетност във формите за минало свършено време на разглежданите глаголи не присъства и в ОПРГ (2016).

Направеният преглед показва, че акцентната дублетност във формите за минало свършено време и минало свършено деятелно причастие има дълга история в кодификацията на книжовния език. Ст. Буров определя мотивировката в речниците и справочниците като противоречива, едностранчива, непълна и неясна, но обобщава, че „установяването на неподвижния тип аористно ударение е логическа системна стъпка от развитието на българския език“ (Буров 2017).

С премахването на дублетността окончателно се установя акцентният модел във формите за минало свършено време. Тъй като този случай на дублетност засяга само ударението, той не намира отражение в писмената практика. Може да се каже, че формите за мин. св. време с краесловно ударение все още могат да бъдат чути в устната реч, но все повече функционират като маркер на разговорност. В устната, а и в писмената реч (с поставено ударение)

формите с краесловно ударение често се използват за акцент и привличане на вниманието, често се употребяват и с пейоративен оттенък; обикновено чрез тях се търси съзнателно разграничаване от книжовната норма. Това е доказателство, че формите с краесловно ударение могат да се считат за преодолені в книжовната устна реч. Така решението дублетността да се премахне при толкова често употребими форми, от днешна гледна точка се оказва стъпка, усиливаща системността в книжовния език, и в този смисъл може да се определи като адекватна и правилна.

3.1.2. ФОНЕТИЧНА ДУБЛЕТНОСТ ВЪВ ФОРМИТЕ ЗА ИМПЕРФЕКТ НА ГЛАГОЛИ С ГЛАГОЛНА ОСНОВА НА - **Ж, -Ч, -Ш** И НА ГЛАСНА (**ДЪРЖАХ И ДЪРЖЕХ, СТРОЯХ И СТРОЕХ**)

Този вид дублетност е регистрирана във формите за имперфект на глаголи от първо и второ спрежение, чиято глаголна основа завършва на *ж, ч, ш* или на гласна, както и при нелични глаголни форми – във формите за 3 л., ед. и 3 л., мн. ч. на минало несвършено деятелно причастие на тези глаголи.¹¹

Дублетността е следствие от отпадането на графемата за ятовата гласна (ѣ) след правописната реформа от 1945 г., същевременно обаче има и исторически предпоставки. Исторически формите за имперфект в старобългарски са се образували с окончанията за 1 л. ед.ч. **-аахъ, -іаахъ, -ѣахъ** (Мирчев 1963: 192). В последствие протича контракция на гласните в окончанието: *аа* контрахира в *а*, *ѣа* – в *ѣ*, което довежда до сближаване на формите за имперфект и аорист (Мирчев 1963: 193). Пред ятова гласна в резултат на първа палатализация *к, г, х* преминават в *ч, ж, ш*, които първоначално са били меки. Затвърдяването им окончателно завършва през периода на Възраждането: „Наблюдения върху езика на възрожденската книжнина показват, че през 70-те години на миналия век все повече се налага употребата на съгласните *ж, ч, ш* като твърди“ (Русинов 1988: 92).

Затвърдяването на *ж, ч, ш* обяснява защо след тях във формите за имперфект следва *а*, а не *ѣ*. Екавите форми след *ж, ч, ш* и след гласна са явление, характерно за западнобългарските говори, тъй като в тях прегласът, наричан *променливо я*, отсъства.

¹¹ Дублетността във формите за 3. л., мн.ч. на минало несвършено деятелно причастие на глаголите, чиято глаголна основа завършва на гласна, ще бъде разгледана отделно в следващата част на изследването.

В кодификацията от междувоенните граматики се срещат противоположни оценки по отношение на екавите форми. Н. Костов ги определя като по-перспективните форми, като според него формантът *е* има потенциала да стане маркер на минало несвършено време за глаголите от първо и второ спрежение в отличие от минало свършено време: „И така, от глаголи от първо и второ спрежение, когато са ударени върху основната наставка за минало несвършено време, имаме по две форми – с *е* и с *я* (*а*). Някои наши граматичи поддържат, че тези с *я* (*а*) са единствено правилни. Като се има предвид ятовото правило, това е убедително, но езиковата практика е въвела в книжовния изговор, па и в писана реч, формите с *е*. Те са по-нови и влизат в книжовния език като свойщини на западнобългарските говори. Но може да се мисли, че този изговор се налага и по аналогия от по-големия брой минали несвършени форми с изговор *е*, та то се явява като обща основна наставка за всички глаголи от първо и второ спрежение. Затова трябва да приемем и тях за правилни по всичко изглежда, че те са формите на бъдещето“ (Костов 1942: 131-132). При П. Калканджиев също са кодифицирани екавите форми (Калканджиев 1936: 129 – 130). Предпоставките за такова кодификаторско решение има, тъй като още преди отпадането на ятовата гласна в повечето ръководства е кодифициран правопис с *е* във формите за минало несвършено време на глаголи от първо и второ спрежение, включително и при глаголите, завършващи на *ж*, *ч*, *ш* и гласна (без да се отчита факторът ударение). Постепенно при тези глаголи се преминава към имлицитно кодифицирана дублетност (вж. у Чаралозова 2016: 25, 26). Авторката обобщава още, че в периода от първоначалната кодификация на писането и изговора на променливото *я* до 1945 г. „вследствие на противоречива и непълна кодификация за писането на обикновено *е*, *а* или *я* вместо *ѣ* при формите на глаголите от минало несвършено време с ударение върху последната сричка се стига до неустановеност в писмената и говорната практика през разглеждания период и употребата на различни варианти“ (Чаралозова 2016: 26).

Обратно на кодификацията при Н. Костов и П. Калканджиев за Д. Попов препоръчителни са формите с *а* (*я*): „Неприемливо е за ухото на източния българин *речех*, *стоех* вместо *речах*, *стоях*. Добре е да говорим и пишем в случая *а*, *я*“ (Попов 1942: 85). Въпреки това екавите форми след *ж*, *ч*, *ш* и гласна са кодифицирани във формите за имперфект и минало несвършено деятелно причастие редом с формите с *а* (*я*) (Попов 1942: 106).

Л. Андрейчин извежда като водещ критерий системността за сметка на нормативността и функционалната адекватност и определя като нормативни единствено формите *а* (*я*): „Според западнобългарското произношение някои изговарят и в книжовния език и под ударение след *ж*, *ч*, *ш* или гласна *е* вместо *ѣ* (*мълчех*, *стъчех*, *стоех* и пр.), за да се различава тая форма при някои глаголи от минало свършено време (*стоях*, *мълчах*). Такова разграничение обаче не е тъй насъщно за езика, както може на пръв поглед да се предполага, то не съществува и при глаголи като *търня* (втори разред от второ спрежение), а и в трето спрежение се постига само факултативно чрез промяна на ударението. По-важно е да се спазва тука единството на начина, по който се преобразява *ѣ*, като се излиза от източнобългарския обичай (Андрейчин 1944: 232). На същия принцип и във формите за мин. несв. деятелно причастие са кодифицирани само формите с *а* (*я*): „Вместо *ѣ* под ударение след *ж*, *ч*, *ш* се запазва в множествено число правописно и изговорно *а*, а след съгласна – *я*, въпреки мекото окончание (*мълчал* – *мълчали*, *стоял* – *стояли*)“ (Андрейчин 1944: 232 – 233). Само формите с *а* (*я*) са кодифицирани и в „Нова българска граматика“ на Балан (Балан 1940: 238).

Отпадането на графемата за ятовата гласна от новобългарската азбука през 1945 г. предизвиква множество дискусии и спорове, които потвърждават, че правилото за променливото *я* е един от пунктовете, в които се реализира символната функция на книжовния език. Дискусиите са свързани, от една страна, с отпадането на ятовата гласна и замяната ѝ с *я* и *е* според вече утвърдения книжовен изговор, а от друга – с допускането на дублетни форми.

Обсъждат се както възможността да бъдат допуснати екавите форми навсякъде, където според правилото за променливото *я* се пише и изговаря *я*, така и допускането на екавите форми в имперфект след *ж*, *ч*, *ш* и гласна, а оттам и в минало несвършено деятелно причастие. Накратко ще представим някои от мненията от обсъжданията на правописа през 1951 и 1973 г.

Що се отнася до цялостното допускане на дублетност, на правописната конференция от 1951 г. преобладава мнението, че допускането на двояк изговор би било крачка назад в развоя на книжовния език (вж. у Андрейчин 1951: 37). Това мнение е застъпено и на следващото обсъждане на правописните въпроси през 70-те години от Ст. Стойков, според когото въвеждането на дублетни форми е неприемливо. От една страна, защото правилото за променливото *я* в западните области е усвоено. От друга: изговорът на *ѣ* е установен в книжовния език много преди самата реформа и тъй като правилото не съвпада със състоянието на нито един диалект, тъкмо през него се реализира обединяващата функция на книжовния език: „Можем да кажем, че в общи линии чисто правописните въпроси у нас са решени. Сега е необходимо да се формулират някои доуточняващи правила и да се издаде по-голям правописен речник, който да отразява разнообразните случаи, които могат да възникват в писмената практика. [...] Не може сериозно да се говори, че въвеждането на дублетни форми (с изговор и правопис *я* и *е* или само с изговор *я* и *е*) би било богатство за езика. Ятовият въпрос има дълга история. Якавият изговор се е установил още в първата половина на 19. век и, както се знае, не отговаря на фактическото положение в нито един български диалект. [...] Изкуствено въведеното правило за прегласяне на *я* само в случай, когато това *я* произлиза от *ят* има вече традиция в литературния ни език и трябва да се спазва. [...] Нашата правописна реформа от 1945 г. премахна *ят* и това е в съответствие с нейния прогресивен характер. Постигнато беше не само опростяване, а и приравняване на правописната и правоговорната норма, което даде възможност за установяване на единна за целия български народ

правоговорна норма. [...] Трябва да сме наясно, че нашият литературен език на сегашния етап от развитието си е повече говорим, отколкото писмен, докато преди 50 години беше обратното. Това е една тенденция, която все повече ще се засилва във връзка с развитието на обществения живот, във връзка с това, че радиото и телевизията придобиват все по-голямо значение. При това положение допускането на дублетни форми би довело до големи трудности. Да кажем, в един учителски колектив, едни учители ще екат, други ще якат. Представете си какво би станало при артистите, ако в един спектакъл всеки следва диалектни навици. [...] Самият живот показва, че практиката на дублетите в този случай е неприемлива (Стойков 1973: 282 – 283). Въпреки това обаче в ПРСБКЕ (1983) със забележка е уговорено, че „в случаите на променливо *я* се допуска и изговор *е*“ (ПРСБКЕ 1983: 20).

Що се отнася до формите за имперфект и мин. несв. деятелно причастие след *ж*, *ч*, *ш* и гласна, кодификацията между 1945 и 2002 г. почти без изключения допуска екавите форми като дублетни на формите с *а* (*я*). Едно от възможните обяснения присъства в доклада на Андрейчин от 1951 г.: „В сегашния правопис (както и по-рано) минало несвършено време на глаголи с шушкава съгласна (*ш*, *ж*, *ч*) или гласна пред ударено окончание няма още установена форма. [...] Очевидно е, че трябва да се установи единство при тези форми. При обсъждането в Института за български език получи по-голяма поддръжка схващането, че те трябва да се образуват на *-ех*: *мълчех*, *мълчеше*, *мълчехме*...“ (Андрейчин 1951: 46). Според Т. Александрова на кодификацията на екавите форми повлиява и изказаната на конгреса от 1951 год. гледна точка, че „трябва да се направят отстъпки в посока на екането, за да се приобщят към книжовния език носителите на западните български говори“ (Александрова 2006: 47).

В авторските правописни речници, които излизат след правописната реформа в периода 1945 – 1983 г., кодификацията на правилото за променливото *я* закономерно заема централна позиция в увода на речниците.

Не във всички речници обаче има последователност между кодификацията в увода и словника (вж. *Таблица 1*).

Дублетността в имперфект за първи път е отразена в „Правописния и правоговорен наръчник“ (1945): *В случаи след ж, ч, ш мин. несв. време завършва (под ударение) на -ех или -ах, а след гласна – на -ех или -ях, напр. течех (течах), поех (поях)“* (Наръчник 1945: 11-12). В словника обаче дублетността не е отразена, въведени са само екавите форми: *греша – грешех, -ел; държа – държех, -ел; мълча – мълчех, -ел; безпокоя – безпокоех, -ел; боех, боел; броех; броел; доех, доел, загноех, загноел; кроех, кроел; роех, -ел; стоех, -ел; строех, -ел; таех, -ел.*

В „Правописния речник Хемус на българския книжовен език“ (1945) не е кодифицирана дублетност в увода, отбелязано е, че мин. св. вр. и мин. несв. време (под ударение) „не могат да завършват на -ех, само на -ях“ (Речник Хемус 1945: 5). Не е уговорено обаче дали това важи за случаите след гласна и след *ж, ч, ш*. В словника дублетността е въведена (*грешах (-ех), -ал (-ел); пека – печех (-ех), -ал, (-ел)*), но не при всички глаголи – напр. при глагола *мълча* не са дадени формите за имперфект. При повечето глаголи на -я под ударение след гласна не е дадена парадигмата. Само при някои глаголи е кодифицирана дублетност: *строях (ех), -ял (ел)*.

В „Правописен речник на българския книжовен език“ (1945) и следващите му две преработени издания от 1948 г. и 1954 г. този вид дублетност не е уговорена в увода, в словника е въведена непоследователно: *греша – грешех, грешел; държа, държех, държах, държел, държал*. При глаголите на -оя парадигма е дадена само при малка част от глаголите. Срещат се както екави, така и якави форми: *броя - броех, броел; стоя – стоял, стояли; строя – строех, строел, строен*.

В следващото преработено издание на ПРБКЕ от 1958 г. дублетността също не е уговорена в увода, но е последователно въведена в словника: *греша*

– *грешах* и *грешех*, *грешал* и *грешел*, *грешели*; *дължа* – *дължех*, *дължел* и *дължах*, *дължал*; *държа* – *държах*, *държал* и *държех*, *държел*; *мълча* – *мълчех*, *мълчел* и *мълчах*, *мълчал*. При повечето глаголи на -*оя* парадигмата не е дадена. С изключение на глагола *стоя* при останалите глаголи последователно са въведени екавите форми: *боя се* – *боех се*, *боел се*; *боя* – *броех*, *броел*, *броен*; *стоя* – *стоях*, *стоял*, *стояли*; *строя* – *строех*, *строел*, *строен*.

В преработено издание на ПРБКЕ от 1965 г. дублетността е уговорена и в увода: „Заб. 2. В мин. несв. време след гласна или *ж*, *ч*, *ш* при глаголи с ударение на последната сричка се изговаря и пише *я* (*а*) или *е*: *броях* и *броех*, *мълчах* (*-еше*) и *мълчех*, *дължах* и *дължех* и пр.“ (ПРБКЕ 1965: 5). Последователно е въведена и при глаголите на -*я* под ударение пред гласна.

Дублетността при тези глаголи е кодифицирана и в Академичната граматика: „След съгласните *ж*, *ч*, *ш* основата на минало несвършено време при глагол с краесловно ударение се образува с гласна *а* или с гласна *е*: *държа* – *държах* и *държех*, *стърча* – *стърчах* и *стърчех*, *душа* – *душах* и *душех*. След гласна основата на минало несвършено време при глаголи с краесловно ударение се образува с *я* или с *е*: *стоя* – *стоях* и *стоех*“ (Морфология 1998: 147).

Дублетността във формите за минало несвършено време и минало несвършено деятелно причастие при около 500 глагола (вж. Списък 2), чиято глаголна основа завършва на *ж*, *ч*, *ш* (*лежах* и *лежех*, *лежал* и *лежел*; *грешах* и *грешех*, *грешал* и *грешел*; *мълчах* и *мълчех*, *мълчал* и *мълчел*) или на гласна (*стоях* и *стоех*, *стоял* и *стоел*), е уговорена в увода на академичния ПРСБКЕ (1983), както и във фототипното му издание от 1995 г.: „Допуска се *е* само в окончанията за минало несвършено време (1 л. ед. ч. и мн. ч.), но единствено след гласна или *ж*, *ч*, *ш*: *броях* и *броех*, *мълчах* и *мълчех*, *държахме* и *държехме*“ (ПРСБКЕ 1983: 17). Тя е последователно въведена и в словника

във формите за мин. несв. време и за мин. несв. деятелно причастие на съответните глаголи.

Тази дублетност заедно с препоръката да се употребяват формите с **а**, а не с **е** е коментирана у П. Пашов: „По-особено е положението при глаголите, съдържащи шушкава съгласна или гласна пред основната гласна. Книжовната норма допуска и „екавски вариант“: *държах* и *държех*, *мълчах* и *мълчех*, *грешах* и *грешех*, *стоях* и *стоех*”. Все пак предимство се дава на формите с **я**, а формите с **е** са допустим вариант, значи за предпочитане е да кажем *аз сушах*, *ти сушеше*, *той сушеше*, *ние сушахме*, *вие сушахте*, *те сушаха*, но допускат се в книжовния език и формите *аз суших*, *ти сушеше*, *той сушеше*, *ние сушихме*, *вие сушихте*, *те сушиха*“ (Пашов 1989: 114).

Екавите форми са подкрепени и от функционалния критерий – различаване на формите за мин. несв. от мин. св. вр.: „Има още един начин да се различат двете минали деятелни причастия. Знаем, че в минало несвършено време са допустими два варианта при глаголи с шушкава съгласна или гласна пред окончанието, напр. *стърчах* и *стърчех*, *стоях* и *стоех*. Миналото несвършено деятелно причастие следователно ще има също два варианта – *стърчал* и *стърчел*, *стоял* и *стоел*. Миналото свършено деятелно причастие, което се образува от минало свършено време, обаче няма да има два варианта, защото формата за минало свършено време на този тип глаголи е само *стоях* и *стърчах*. Следователно миналото свършено деятелно причастие ще има форма *стоял* и *стърчал*, а миналото несвършено деятелно причастие ще има дублетни форми *стоял* и *стоел*, *стърчал* и *стърчел*“ (Пашов 1989: 173 – 174).

В НПР (2002) е налице тенденцията към осъвременяване на езика, постигната чрез отпадането на категории дублетни форми, кодифицирани в ПРСБКЕ. В този смисъл ПРСБКЕ като първи академичен нормативен речник може да бъде видян като важен преходен етап от осъвременяването на езика, който има за задача да обобщи тенденциите в кодификацията от 30-те години до издаването му; да допусне по-голяма демократизация в езика, за да може на

по-късен етап еднозначно да бъдат отсети по-перспективните форми. Така в съответствие с опита за осъвременяване на езика в НПР „са оставени например само формите от типа *стоях, стояхме, мълчах, мълчахме* – форми за 1. л. ед. ч. и трите лица мн. ч., мин. несв. време от типа на *стоя, мълча*, съдържащи гласна или шумова съгласна пред окончанието. С това е даден ясен знак, че форми като *стоех, мълчех, мълчехме* вече не се препоръчват. Същото се отнася и за миналите деятелни причастия при такива глаголи: *стоял, стояли, мълчал, мълчали*, а не *стоел, стоели, мълчел, мълчели*. (По изключение при някои причастия от този тип, където формите с *е* все още са с активна употреба, те също се допускат, напр. *сушал, сушили* (вм. *сушали*), *поял, поели* (вм. *пояли*) (НПР 2002: 11).

Един от приоритетите при кодификацията на книжовния ни език през изминалия век е извеждането на преден план на обединяващата му функция. От казаното по-горе стана ясно, че има два възгледа как да бъде постигната тази обединяваща функция. Единият – чрез включване на черти от западните говори (екането) посредством дублетността като инструмент на кодификацията, като при тази обосновка се извежда и функционалният критерий – различаване на формите за мин. св. и мин. несв. време и мин. св. и мин. несв. деятелно причастие при глаголите от първо и второ спрежение, при които те съвпадат. Според другия възглед обединяваща функция има самото правило за променливото *я*, тъй като правилото не отговаря на състоянието на нито един конкретен диалект.

Видимо през втората половина на миналия век в кодификацията надделява първото мнение, а допускането на екавите форми в имперфект и мин. несв. деятелно причастие след шушкава съгласна и гласна е едно от проявленията на тенденцията към демократизация на книжовния език.

Отпадането на дублетните форми с *е* и кодифицирането на формите с *а/я* като единствено правилни показва стремеж към ограничаване на дублетността в този пункт от системата. Преодоляването на екавите форми, което намира

отражение в стабилността, която се наблюдава в писмената практика в този пункт от системата, свидетелства за адекватно и правилно кодификаторско решение при разглеждания случай на дублетност.

3.1.3. ФОНЕТИЧНА ДУБЛЕТНОСТ ВЪВ ФОРМИТЕ ЗА 3 Л. МН.Ч. НА МИНАЛИТЕ НЕСВЪРШЕНИ ДЕЯТЕЛНИ ПРИЧАСТИЯ ПРИ ГЛАГОЛИ НА -Я ПОД УДАРЕНИЕ СЛЕД ГЛАСНА

(БРОЯЛИ И БРОЕЛИ)

Дублетността във формите за 3. л., мн.ч. на миналите несвършени деятелни причастия при глаголи на -я под ударение след гласна възниква като следствие от коментираната вече дублетност във формите за имперфект и за минало несвършено деятелно причастие на глаголи от второ спрежение.

По отношение на дублетността при глаголите от първо и основно от второ спрежение на -ж, -ч, -ш може да се каже, че кодификацията следва сравнително последователна линия – от превес на екавите форми и непоследователно въведена дублетност на формите с -а в кодификацията до 1983 г., през последователно въведена дублетност в ПРСБКЕ (1983), до отпадането на екавите форми в НПР (2002). При глаголите на -я под ударение след гласна обаче се вижда, че дублетността, обратно, не намалява, а разширява обхвата си в посока на якавите форми, ненормативни според правилото за променливото я (вж. Таблица 2).

Формата за 3. л., мн.ч. на миналите несвършени деятелни причастия е зависима от кодификацията на формата на причастието в ед. ч. (*броял* или *броел*), от една страна. Същевременно обаче се подчинява на правилото за ятовия преглас пред мека сричка.

По отношение на самото правило за променливото я е важно да се отбележи, че от формулирането си през 1945 г. до днес то не е търпяло промени, що се отнася до условията за преглас. Върху днешното състояние на кодификацията на причастието на глаголи -я под ударение след гласна (а и на тенденцията към свръхякане, която се наблюдава в устната реч най-вече при причастието) е възможно да влияе обаче отстъпът от правилото за променливото я в глаголните окончания за мин. вр. -яхме и -яхте, който

кодификацията дава още при самото формулиране на правилото и който влияе в посока на стремеж към изравняване на парадигмата.

Следва да разгледаме кодификацията на причастните форми за множествено число на глаголите на -я под ударение след гласна от 1945 г. до днес с акцент върху периода 1983 – 2016 г.

В авторските правописни речници почти навсякъде отсъстват формите за мн.ч. на мин. несв. деятелни причастия при глаголите на -я под ударение след гласна. Парадигма и форма за мн.ч. е дадена единствено при глагола *стоя*, където кодификацията последователно поддържа якавите форми (*стоял, стояли*), тъй като исторически я-то при този глагол не е променливо. В кодификацията преобладават екавите форми в единствено число, които съвпадат и с условието за преглас във формите за множествено число на миналите несвършени деятелни причастия.

По-прецизна кодификация, която включва и формите за множествено число на причастията при някои глаголи, има в ПРБКЕ от 1958 г. и в ПРБКЕ от 1965 г. В двата речника срещаме следната кодификация в словника: *настоя* – *настоях, настоял, настояли*; *строя* – *строях и строех, строял, строЯЛИ и строел*; *състоя* – *състоях и състоех, състоял, състоЯЛИ и състоел*; *кроя* – *кроях и кроех, кроял и кроел*. От тази кодификация непряко следва, че при основната група глаголи причастията имат форма за мн.ч. на -ели (напр. *кроя*); при производните глаголи на глагола *стоя* (*настоя*) причастията имат форма за мн.ч. на -яли. А някои глаголи, чиито причастия в ед.ч. имат дублетни форми на -ях и на -ех, в мн.ч. имат форма само на -яли: *строя, състоя* и др. Няма обаче експлициран критерий, според който някои от глаголите имат форма за мн.ч. на причастията на -яли.

Продължение на тази кодификация имаме в ПРСБКЕ, 1983 и 1995 г. (вж. *Списък 3*). Според формите за мн.ч. на миналите несвършени деятелни причастия глаголите могат да се разделят на три групи:

- ❖ Глаголи, които имат дублетни форми за мн.ч. на *-яли* и *-ели*: *безпокоя* – *-яли* и *-ели*, *благоустроя* – *-яли* и *-ели*, *боя* – *-яли* и *-ели*, *броя* – *-яли* и *-ели*; *достоя* – *-яли* и *-ели*; *достроя* – *-яли* и *-ели*, *доля* – *-яли* и *-ели*, *задоля* – *-яли* и *-ели*; *нагноя* – *-яли* и *-ели*, *тая* – *-яли* и *-ели*. Дублетност има едва при 10 от 62 глагола на *-я* под ударение след гласна, вж. и Таблица 2.
- ❖ Глаголи, които имат форми за мн.ч. само на *-ели*: *роя* – *роях* и *роех*, *роял*, *-ели* и *роел*; *изкроя* – *изкроя* – *изкроях*, *изкроял*, *-ели*;
- ❖ Глаголи, които имат форми за мн.ч. само на *-яли* в разрез с правилото за променливото *я*: *утроя* – *утроях* и *утроех*, *утроял*, *-яли* и *утроел*; *устроя* – *устроях* и *устроех*, *устроаял*, *-яли* и *устроел*; *удостоя* – *удостоях* и *удостоех*, *удостоял*, *-яли* и *удостоел*; *трудоустроя* – *трудоустроя* – *трудоустроях* и *трудоустроех*, *трудоустроаял*, *-яли* и *трудоустроел* и др. Това е преобладаващата кодификация: при 50 глагола от общо 62 глагола на *-я* под ударение след гласна.

В този смисъл въпреки опита кодификацията да се прецизира при отделните глаголи, отново няма критерий, който да определя при кои лексеми формата за мн.ч. на причастията завършва на *-ели*, на *-яли* или формите са дублетни. Прави още впечатление, че има разлики при причастията от глаголи, образувани от един и същ основен глагол: *доугоя* – само *доугоели*; *угоя* – само *угояли*; *гоя* – само *гоели*.

В НПР (2002) в това отношение е направен опит да се внесе системност в парадигмата, като са дадени само формите на основния глагол, а при представъчните глаголи е дадена препратка към него (*построя (се)* *-ии* (вж. *строя*); *благоустроя*, *-ии* (вж. *строя*) или *доугоя (се)*, *-ии* (вж. *гоя се*); *угоя (се)*, *-ии* (вж. *гоя се*). Освен това за разлика от ПРСБКЕ в НПР в съответствие с правилото за променливото *я* преобладават формите на *-ели*. Форма на *-яли* имат само глаголите *боя (се)*, *стоя* и *троя* и производните им, а дублетни форми има само глаголът *броя (брояли и броели)* и производните му. Всички останали глаголи имат окончание за 3. л. мн.ч. *-ели*.

И докато в НПР (2002) единственият случай на дублетност в множественото число на миналите несвършени деятелни причастия е при глагола *(за)броя – (за)брояли и (за)броели*, в ОПРГ (2016) вероятно в резултат на непоследователната кодификаторска практика и в съответствие с разколебаната употреба обхватът на дублетността е разширен. Дублетност във формите за 3. л., мн.ч. на формите за минало несвършено деятелно причастие има при 30 глагола (*безпокоели и безпокояли, благоустроели и благоустрояли, брояли и броели, преустрояли и преустроели, удостояли и удостоели* и др.). Само екавите форми, както и в НПР, запазват глаголите *гноя – гноели, наслоя – наслоели, пооткроя – пооткроели, потая – потаели, тая – таели, стая – стаели, утая – утаели*. Само якави – както и в НПР – глаголът *боя се* и производните му (*бояли се, побояли се*), глаголът *стоя* и производните му (*настояли, позастояли се, постояли, престояли, стояли, устояли*) и глаголът *утроя (утрояли)*, както и глаголът *нароя*.

Кодификаторското решение в ОПРГ осъвместява диахронния и синхронния подход в кодификацията на книжовния език, стремежа към историческа коректност и към отчитане на действителната речева практика. Прегледът на кодификацията показва още, че между НПР и ОПРГ се наблюдава по-голяма приемственост и последователност по отношение на множественото число на миналите несв. деятелни причастия отколкото между ПРСБКЕ и НПР.

В заключение може да се обобщи, че формите за 3. л., мн. ч. на миналите несвършени деятелни причастия са един от пунктовете в глаголната система, при които се наблюдава разширяване вместо стесняване на обхвата на дублетността. Като причини за това кодификаторско решение могат да се изведат разколебаната говорна практика (срв. тенденцията към свръхякане, която се проявява най-вече във формите за мн.ч. на причастията), както и непоследователността в кодификацията: отстъпът от правилото за променливото *я* в окончанията за мин. вр. *-яхме* и *-яхте* и неустановеността в

кодификацията по отношение на формите за мн.ч. на миналите несвършени деятелни причастия от 1945 г. нататък.

Прегледът на кодификацията и допускането на дублетност във формите за мн.ч. на миналите несвършени деятелни причастия показва, че установяването на окончанията им е продължителен процес, който не е завършил. В този смисъл дублетността спомага за уравнивяването на състоянието на предходната кодификация и на тенденциите в устната реч. Разширяването на обхвата ѝ в ОПРГ може да се разчете като отразяване на неустановеността в тези форми при разглежданата група глаголи.

Трудно е да се предвиди как ще се промени обхватът на дублетността при тези глаголи занапред. Действително и двете окончания присъстват, а донякъде и се сменят в кодификацията до 2016 г., така че нито едно от двете не е ново. Окончанието *-ели*, от една страна, отговаря на правилото за променливото *я*. От друга страна, окончанието *-яли* е в съгласие с критерия нормативност и със засилената тенденция към свръхякане. Тъй като и двете окончания са част от кодификаторската традиция и са употребими в говорната практика, считаме, че на този етап разширяването на обхвата на дублетността в този пункт от системата е обосновано и дава възможност за утвърждаване на по-перспективните форми.

3.1.4. ФОНЕТИЧНА ДУБЛЕТНОСТ ПРИ ЛИЧНИ ГЛАГОЛНИ ФОРМИ С ПРОМЕНЛИВО Я

(*ВЕСНА СЕ И ВЯСНА СЕ*)

Дублетността при променливото я в основната форма на глагола, а оттам и в цялата му парадигма се среща при два вида глаголи – еднократни, образувани с наставка *-н* (*весна се* и *вясна се*), и многократни (или вторични глаголи от несвършен вид), образувани с наставка *-ва* (*весвам се* и *вясвам се*), а също така и при безлични глаголи, производни на един от двата типа.

Според тенденцията, описана в междувоенните граматики, „глаголи от свършен вид с наставка *-на* се пишат с *е* в корена, а съответстващите им глаголи от несвършен вид се пишат с *ѣ*: *блесна*, но *блѣсвам*, *блѣскам*, *впрегна* (но *впрѣгвам*), *легна* (но *лѣгам*), *метна* (но *мѣтам*), *посегна* (но *посѣгам*), *седна* (но *сѣдам*), *срещна* (но *срѣщам*) и пр. Изключения: *побѣгна*, *свѣтна*, *смѣтна*“ (Андрейчин 1944: 211). Кодификация има и в граматиката на П. Калканджиев: „Не се пише *ѣ* в свършения (еднократния вид на долните глаголи, взети безпредложно или предложно – с някоя от представките – *въ* (*в*), *въз*, *до*, *за*, *из*, *на*, *о*, *об*, *от*, *по*, *под*, *пре*, *пред*, *при*, *про*, *раз*, *съ* (*с*), и *у*: *блеснах*, *вехнах*, *впрегнах*, *врекнах*, *вреснах*, *клекнах*, *крекнах*, *креснах*, *легнах*, *метнах*, *плеснах*, *сегнах*, *седнах*, *срещнах*, *тегнах*, *треснах* и др.“ (Калканджиев 1936: 128). А на конференцията от 1951 год. се взема решение тенденцията се генерализира върху всички двойки еднократни и многократни глаголи: „Във връзка с въпроса за якането (...) да се разшири редуването на гласните *е* – *я* от типа *седна* – *сядам* във всички двойки от „еднократни“ и „многократни“ глаголи, напр. *мерна* – *мяркам*, *белна се* – *бялвам се*, *избегна* – *избягвам*, *вдена* – *вдявам*, *делна* – *дялам*, *резна* – *рязвам*, изключение: *зяпна* – *зяпам*“ (Андрейчин 1951: 37).

Така при еднократните глаголи, които според правилото за променливото *я* би трябвало да се пишат с *я*, тъй като позицията е под ударение пред твърда сричка, се налага правопис с *е*, а при многократните, образувани от еднократни глаголи, съдържащи променливо *я* – правопис с *я*. Фактът, че самото правило за *е* и *я* в еднократните и многократните глаголи е на практика „изключение“ от правилото за променливото *я*, обуславя наличието на несистемни форми, или форми, които под една или друга причина в узуса са се наложили не в съответствие с правилото. В този смисъл дублетите при тази група глаголи са онези форми, при които по една или друга причина в говорната практика се е наложила употребата с *я* или *е* или с *я* и *е* въпреки правилото еднократните глаголи да се пишат с *е*, а многократните с *я*.

Що се отнася до авторските правописни речници в периода 1945 – 1983 г., прави впечатление, че в няколко от изданията на ПРБКЕ последователно е въведена дублетността при глаголите, образувани с представки от глаголите *дрема* и *дремвам*: *додреме ми се*, *додряма ми се*; *додремва ми се* и *додрямва ми се*; *задремвам* и *задрямвам*; *предреме ми се* и *предряма ми се*; *предремва ми се* и *предрямва ми се*; *придреме ми се* и *придряма ми се*; *придрямва ми се* и *придремва ми се*; *удремам се* и *удрямам се* (ПРБКЕ 1948, 1954, 1958, 1968 г.).

Само форма с *я* е кодифицирана при глагола *отбягна* (ПРБКЕ, 1954 г.), а при глагола *бялна се* форма с *я* е кодифицирана в „Правописния и правоговорен наръчник“, но с форма за мин.вр. *белнах се*. В ПРБКЕ (1945) и ПРБКЕ (1948) присъства формата само с *я*, а в ПРБКЕ (1965) са въведени дублети форми за мин.вр. и мин.деятелно причастие: *бялна* – *бялнах* и *белнах*, *бялнал* и *белнал*. Идентична дублетност във формите за минало време в ПРБКЕ (1965) има и при глагола *дялна*.

Макар останалите разглеждани глаголи да не са включени в авторските речници и да нямаме информация за кодификацията им, направеният преглед показва, че при изброените лексеми е имало неустановеност във формите още от времето на кодификацията на правилото за променливото *я*. Това

наблюдение е важно с оглед на по-нататъшния преглед на кодификацията при разглежданата група глаголи (вж. Таблица 3).

В ПРСКЕ (1983) дублетност е кодифицирана при ограничен брой лексеми (12): *весвам се* и *вясвам се*, *весна се* и *вясна се*, *дремвам* и *дрямам*, *забелвам* и *забялвам*, *избелвам* и *избялвам*, *избегвам* и *избягвам*, *кресна* и *крясна*, *дремвам* и *дрямам* и техни производни.

В НПР (2002) дублетност има при общо 23 лексеми. Дублетността в речника се развива по следния начин: отпада дублетността при глаголите *избелвам* (*забелвам*) и *избялвам* (*забялвам*) – остава само ненормативните според правилото форми с *е*; въведена е дублетност при глагола *отбегна* и *отбягна* вместо ненормативното според правилото *отбягна*; кодифицирани са *подплесна* и *подплясна*, *приплескам* и *припляскам* и *приплесквам* и *приплясквам* на мястото на нормативното *подплесна* и ненормативните *приплескам*, *приплесквам* в ПРСБКЕ; въведена е дублетност и при глагола *убегна* и *убягна* вместо ненормативното в ПРСБКЕ *убягна*. Разширен е и обхватът на дублетността при производните глаголи на *дремвам* и *дрямам* с лексеми, които не присъстват в ПРСБКЕ.

Най-голям е обхватът на дублетността в ОПРГ (2016): 32 лексеми. В отличие от НПР и ПРСБКЕ (в които и при двата глагола присъстват само формите с *я*) е въведена дублетност при глаголите *белна се* и *бялна се*, както и *белвам се* и *бялвам се*; *мерна се* и *мярна се* на мястото на *мярна се* и в двата предишни речника; въведена е дублетност още при глаголите *пляскам* и *плескам*, *повехвам* и *повяхвам*, *повехна* и *повяхна*; запазени са промените, въведени в НПР (2002).

В този смисъл по отношение на дублетността при глаголи с променливо *я* в основната форма може да се заключи, че с дублетност при съвременното състояние на книжовния ни език кодификацията си служи там, където в узуса дадена форма не се е утвърдила категорично като нормативна, тоест има

колебания или неустановеност, както и в случаи, в които предишна кодификация е кодифицирала форма, която противоречи на общото правило (срв. формите *бялна се*, *мярна се*, *убягна* в НПР). Прави впечатление също, че в ОПРГ е кодифицирана дублетност при повече двойки глаголи от свършен и несвършен вид, което вероятно се дължи на силна интерференция, когато при едната от видовете двойки е била допусната дублетност.

Както и в предходната част, в която беше коментирано разширяването на обхвата на дублетността във формите за 3. л., мн.ч. на формите за минало деятелно причастие, така и тук кодификацията в последния правописен речник (ОПРГ) балансира между противоречивата кодификацията в предходните два академични речника. Глаголите, при които са въведени дублетни форми, действително са глаголи, при които се наблюдава неустановеност в употребата още от формулирането на правилото за променливото *я*. Въвеждането на дублетните форми има подкрепата си и в неустановеността в говорната практика и днес (срв. и с тенденцията към свръххякане). В този смисъл отново става въпрос за неприключил процес на установяване на основната форма при тези глаголи, като дублетността отговаря на състоянието в говорната практика: като взаимозаменяеми, със статут на еднакво правилни се употребяват и двете форми на разглежданите глаголи.

3.1.5. ФОНЕТИЧНА ДУБЛЕТНОСТ ВЪВ ВТОРО ЛИЦЕ, МН.Ч. НА ФОРМИТЕ ПОВЕЛИТЕЛНО НАКЛОНЕНИЕ НА ГЛАГОЛИ НА Я ПОД УДАРЕНИЕ СЛЕД ГЛАСНА (ПРЕКРОЕТЕ И ПРЕКРОЙТЕ)

Този случай на дублетност е регистриран за първи път в последния правописен речник – ОПРГ (2016). Дублетност е допусната при малък брой глаголи от второ спрежение на я под ударение след гласна във второ лице на формите за повелително наклонение.

При тези глаголи освен по утвърдения модел с *й* са допуснати и дублетни форми с *е*. Дублетност има при глаголите *поя* – *поете* и *пойте*, *прекроя* – *прекроеете* и *прекройте*, *поразкроя* – *поразкроеете* и *поразкройте*, *поскроя* – *поскроеете* и *поскройте*, *поупоя* – *поупоете* и *поупойте* (вж. Списък 4).

Дублетността е допусната поради тенденцията в узуса формите да се изговарят много по-често с *е*, отколкото с *й*, т.е. под влияние на критерия нормативност. Дублетите са кодифицирани като равностойни – нито една от формите не е означена като препоръчителна. Този подход изглежда съобразен с теорията на кодификацията, според която езиковите промени трябва да стават плавно и постепенно. Същевременно може да се очаква занапред кодификацията да утвърди като по-перспективни формите на *е* (вж. и Мурдаров 2015в).

Би могло да се очаква още, че дублетността в този пункт от системата ще разшири обхвата си и върху други форми за 2. л., мн.ч. на глаголи на я под ударение след гласна, тъй като при тях се наблюдава конкуренция на формите за повелително наклонение в устната практика. Разширяването на обхвата на дублетността може да се очаква и при глаголите *успокоя* (*се*), *броя*, *безпокоя*, *благоустроя*, *трудоустроя* и др.

Допускането на дублетни форми в този пункт от системата можем да оценим като обосновано, подкрепено от силна тенденция в устната практика и насочено към утвърждаване на перспективните форми в системата на книжовния език.

3.1.6. ФОНЕТИЧНА ДУБЛЕТНОСТ ПРИ ЗАЕТИ ГЛАГОЛИ НА *-ИРАМ* (*МАГНЕТИЗИРАМ* И *МАГНИТИЗИРАМ*)

Латинският суфикс *-ir* навлиза в български през немски и френски за първи път през 20-те години, а последните две десетилетия във връзка със засилените процеси на глобализация и междуезикови контакти могат да се разгледат като време на повторна активизация на заемките със суфикс *-ирам*.

Заемането на чуждоезична лексика само по себе си е едно от проявленията на динамиката на съвременната езикова ситуация. Разгледано в светлината на когнитивната теория, заемането вече не се възприема като еднопосочен процес: „Това, което традиционно се описваше като адаптация/асимиляция на чужди елементи към системата, сега се оценява от самото начало като когнитивен творчески процес в езика приемник, който изгражда *свой* елемент в пълна взаимна зависимост от конкретната си фонологична, граматична, речникова структура“ (Ковачева 2006: 86). В този смисъл заемката е вторичен знак, лексикално копие, изградено посредством графичната и фонетична система на приемащия език, а дублетността може да се разгледа като един от резултатите на процеса на заемане. По същността си явление, при което материалната страна на знака или означаващото се разделя на две, дублетността в процеса на заемане дава на системата толеранса от време, необходим за еднозначното утвърждаване на фонетичния облик на заемката в езика приемник; представлява преходен етап от асистемност към системност.

Още в „Българска граматика“ Н. Костов отбелязва, че наставката *-ира-м* започва да се употребява и при български корени: „Тази наставка е заета от немски, но обикновено се явява при корени от латински произход. Почва да се явява и при български корени: *складирам, обискирам*“ (Костов 1939: 116). Тъкмо двойния начин на изковаване на формата стои в основата на

дублетността при форми като *грундирам* и *грунтирам*, *еродирам* и *ерозирам*, *емулсирам* и *емулгирам*: единият глагол е заемка от чуждия глагол, а другият е образуван от заетото съществително с добавяне на суфикс *-ира-м*. От значение за влиянието на съществителното върху формата на глагола е и фактът, че по същността си *-ира-м* е наставка за образуване на глаголи от имена. Исторически причина за фонетичните различия е и редуването на фонemi в основата на сегашната основа на изходния глагол в латински, а оттам и в западния език, от който идва заемката, и в основата на миналото страдателно причастие, от което се образуват съществителните, напр: *коригирам*, *коригиране* – от *corrigo* (но съществителни *коректор*, *корекция* – от мин. страдателно причастие – *correctus*), експонирам от *expono*, (но *експозиция* от *expositus*) (Илчев 1958: 78).

Така в български е зает както глаголът *еродирам* от нем. *erodieren* (от сегашната основа в лат. *erodo*), така и съществителното *ерозия* от нем. *Die Erosie* (от основата на мин. страдателно причастие в лат. *erosus*). А причината в НПР и ОПРГ да се утвърди формата *ерозирам*, е влиянието на съществителното *ерозия*. Явлението е обяснено в езиковата бележка на Ст. Илчев в рубриката „Въпроси и отговори“ на сп. „Български език“: „Обаче ако у нас има вече разпространени съществителни, образувани от основата на минало страдателно причастие на съответния латински глагол, често пъти и по-новата глаголна заемка изхожда от тая основа, напр. покрай *редактор*, *редакция* (от причастиято *redactus*), пишем *редактирам*, а не *редигирам* (от сегашната основа *redigo*), както е на други някои езици. Така „неправилни“ от гледна точка на латинското словообразуване, но затвърдени в нашата езикова практика са глаголните форми *дезинфекцирам* или *дезинфектирам*, *депозирам*, *инструктирам*, *инфектирам*, *проектирам* и редица други (вм. правилните *дезинфицирам*, *депонирам*, *инструирам*, *инфицирам*, *проицирам*). [...] Понеже думите *ерозия*, *ерозивен* (от основата на прич. *erosus*) са отдавна познати и много по-разпространени отколкото глаголът и глаголното съществително, в

нашите геологии е прието *ерозиране* – скалите *ерозират* (а не *еродират*, както е в други езици и на руски – от сег. основа *erodo*“ (Илчев 1958: 78).

Фонетичната дублетност при заети глаголи на *-ирам* е регистрирана при ограничен брой лексеми: в ПРСБКЕ (1983) при три лексеми: *грундирам* и *грунтирам*, *еродирам* и *ерозитрам*, *магнетизирам* и *магнитизирам*, в НПР (2002) при две лексеми: *намагнетизирам (се)* и *магнитизирам (се)* и в ОПРГ (2016) при седем лексеми: *дезурбанизирам (се)* и *деурбанизирам (се)*, *ексфолиирам* и *ексфолирам*, *емулгирам* и *емулсирам*, *магнетизирам* и *магнитизирам*, *намагнетизирам (се)* и *намагнитизирам (се)*, *парафразирам* и *перифразирам*, *сконтирам* и *шконтирам* (вж. и Таблица 4).

При формите *грундирам* и *грунтирам* изходният глагол в немски е *grundieren*, а съществителното – *der Grund*. В български обаче поради обеззвучаване ПРСБКЕ кодифицира дублетите *грунд* и *грунт*. Оттук и вторият глагол – *грунтирам*. НПР оставя само глагола *грундирам*, който отговаря на правописа в изходния език, а *грунд* и *грунт* са дадени като отделни заглавки и поне формално не са дублети, което вероятно е опит дублетността да се разпадне. В ОПР (2012) по същия начин *грунд* и *грунт* са включени като отделни заглавки, но е оставен само един глагол – *грундирам*.

Идентичен е случаят с дублетите *емулгирам* и *емулсирам* (от нем. *emulgieren* и *die Emulsion*), при които формата на съществителното *емулсия* повлиява и върху формата *емулсирам* и възникват две дублетни форми. В ПРСБКЕ е кодифицирана само формата *емулсирам*, която вероятно е била по-разпространена, НПР включва двете форми като отделни заглавки, а в ОПРГ е допусната дублетност, без някоя от формите да е означена като препоръчителна.

При двойката *дезурбанизирам (се)* и *деурбанизирам (се)* (присъства само в ОПРГ) дублетността е в резултат на две синонимни представки или по-скоро дублетни форми на една и съща представка, с които се образува отрицателно

или противоположно значение: *де-* и *дез-*. Формантът *дез-* се употребява предимно когато коренът на думата започва с гласна (срв. *дезинфекцирам*, *дезактивирам*, *дезорганизирам*), а формантът *де-*, когато коренът започва със съгласна (*демотивирам*, *демобилизирам*, *демаскирам* и др.). Ето защо означената като препоръчителна форма в ОПРГ (2016) е *дезурбанизирам (се)*, а кодифицираното съществително в ОПР (2012) е само *дезурбанизация*.

Причината за дублетността при двойката *ексфолиирам* и *ексфолирам* отново е графиката на думата в изходния език. Според правилото при предаването на чужди собствени имена чрез транскрипция двойните гласни се използват „за отбелязването на два еднакви звука при свързването на две морфеми“ (ОПР 2012: 30). В този смисъл формата *ексфолиирам* е по-близка до формата на глагола в изходния език, а двойното *и* означава два еднакви звука при свързването на две морфеми, докато формата *ексфолирам* е образувана аналогично на другите заети глаголи на *-ира-м*. Тъй като двойни гласни в български има само там, където има морфемна граница, а в заемката морфемната граница е семантично непрозрачна за езиковото съзнание на носителите на приемащия език, под влияние на критерия нормативност кодификацията допуска и варианта *ексфолирам*. Като препоръчителен обаче на този етап е означен вариантът, по-близък до оригиналната графика на глагола в изходния език.

При двойките *магнетизирам* и *магнитизирам*, дублети и в трите речника (и съответно производната двойка *намагнетизирам (се)* и *намагнитизирам (се)* – дублети от НПР, 2002 г.) в ПРСБКЕ е препоръчана формата *магнетизирам*, но същевременно е включен само глаголът *намагнитизирам*. В НПР, обратно, е препоръчана формата *намагнетизирам*, а формите *магнетизирам* и *магнитизирам* са дадени като отделни лексеми. Формата *магнетизирам* е по-близка до графиката на глагола в изходния език, *магнитизирам* пък вероятно се е утвърдила под влияние на съществителното *магнит*. Същевременно в български е утвърдено и съществителното *магнетизъм*, което също оказва

влияние в узуса да се използват и двата глагола. Затова и ОПРГ не дава препоръка при двете двойки дублети.

Формите *сконтирам* и *шконтирам* за заемки от немския глагол skontieren. В ПРСБКЕ и НПР са включени като отделни лексеми. Може да се предположи, че формата *шконтирам* възниква под влияние на генерализирането на правилото, че начално *с* в немски се изговаря като *ш*, когато след него следва съгласна. Това обаче важи само в случаите, в които съгласната след начално *с* е *т* или *п* (срв. spielen, steigen). Така формата, която се доближава повече до изговора в изходния език, е *сконтирам* и вероятно по тази причина е означена като препоръчителна в ОПРГ.

При двойката *перифразирам* и *парафразирам* случаят е малко по-различен. В ПРСБКЕ глаголите са включени като отделни лексеми, в НПР и ОПРГ са регистрирани като дублети, без да се препоръчва някоя от формите. И двете форми са заемки от две различни думи в гръцки с близки значения. По отношение на двата термина и начина, по който се използват в хуманитаристиката и в частност в лингвистиката, В. Радева отбелязва, че макар да се използват като синоними, двата термина не се припокриват напълно в значенията си: „В лингвистичната литература често не се прави разлика между *перифраза* и *парафраза*, свидетелство за което са лексикографските справочници“ (Радева 2017: 61). *Перифраза* авторката определя като „израз на способността по различен начин да се изразява едно и също значение“, докато „характерен семантичен компонент в значението на *парафразата* е ‘описанието’, което не винаги се свързва с наличие на друга, употребявана в езика номинационна единица“, а в дериватологията *парафразата* представлява „описателен израз, в който се включва мотивиращата дума и се посочва връзката ѝ с производната дума, напр. читател ‘този (лице), който върши действието, означено от произвеждащия глагол (чете)’“ (Радева 2017: 61-62). Съответно разликата в значенията на съществителните предопределя и разликата в семантиката на двата отименни глагола.

В този смисъл, регистрирайки ги като дублетни форми, кодификацията по-скоро подкрепя нивелирането на разликите в значенията. От друга страна обаче, може да се заключи, че кодификацията отговаря на реалното състояние в узуса, тъй като разлика в значението не се прави дори от специалистите.

Прегледът на динамиката на фонетичната дублетност при заети глаголи на *-ира-м* показва, че обхватът на дублетността се разширява във връзка с динамиката на съвременната езикова ситуация и с активните процеси на заемане на лексика от западните езици. От друга страна, дублетността, кодифицирана при глаголите в ПРСБКЕ е ограничена – от три глагола остава само при един, което е доказателство за ролята на дублетността като необходим преходен етап в книжовния език до окончателното утвърждаване на формата на заемката. В разрез с когнитивната теория, според която приемащият език има правото да изгради формата за заемката според собствените си закони, прегледът на динамиката на дублетността показва, че във формите, които препоръчва, кодификацията предпочита да се придържа към формата, която е по-близка до графиката в изходния език, като тук бихме отчели като важен факта, че кодификацията се придържа последователно към тази линия в препоръките си.

3.2. СЛОВООБРАЗОВАТЕЛНА ДУБЛЕТНОСТ В РАМКИТЕ НА ГЛАГОЛНАТА ЛЕКСИКА

3.2.1. СЛОВООБРАЗОВАТЕЛНА ДУБЛЕТНОСТ ПРИ ГЛАГОЛИ НА - ВАМ И -УВАМ

(ЧУВСТВАМ И ЧУВСТВУВАМ)

Наставката *-ува-м* в българския език е една от продуктивните наставки за образуване на глаголи от несвършен вид от съществителни имена. Това се дължи и на факта, че исторически е следствие от три различни по произход наставки. При глаголите, при които ударението пада не върху наставката, а там, където пада при изходното съществително име, в устната реч възниква тенденция наставката наставката *-(ст)вувам* да се съкращава в наставката *-(ст)вам*, или неудареното *-у-* да започне да отпада. Срв.: *тържество* – *тържествувам* – наставката се запазва, и *безумство* – *безумствувам*, но и *безумствам*.

Андрейчин отбелязва, че конкуренцията при повечето глаголи не е между наставките *-ува-м* и *-ва-м*, а между *-ствува-м* и *-вам*, тъй като „често пъти наставката *-увам* се прибавя към отвлечени съществителни на *-ство*, *-ствие*: *тържест-вувам*, *отсъств-увам*. Такива глаголи днес по-скоро се схващат като образувани от сложна наставка *-ствувам* направо от съответните лични имена: *председател-ствувам*, *учител-ствувам*, *студент-ствувам*, *свидетел-ствувам*, *покровител-ствувам*, *чиновниче-ствувам* и др.“ (Андрейчин 1944: 160).

Отпадането на неудареното *-у-* може да се разгледа като продължение на по-ранното отпадане на неудареното *у* от наставката *-увам* (от стб. -ОВАТИ) в неударена позиция при глаголи като *казвам*, *милвам*, *вярвам* и др.: „Ако назвукът стои преди приставката, сиреч върху коренна сричка, тогава по източни говори, та и в книжевен обиход се измества самогласка *у*: от *врач*, *степен*

– *врачувам, степенувам*, а от *вяра, рад съм* – *вярвам, радвам се* *вм. вярвам, радувам се*“ (Балан 1941: 254).

При изброените глаголи опростяването на наставката вече е било неизменна част от книжовната норма, при други глаголи все още се е възприемало като непрепоръчително. В междувоенните граматики присъстват и двете гледни точки: както че отпадането на неудареното *-у-* е некнижовно, така и че трябва да стане част от книжовната норма.

Д. Попов определя отпадането не само като част от разговорния език, но и от книжовната норма: „С приставка *-ува* се произвеждат много повторителни глаголи от предметно име. Неударено *у* в нея отпада говорски, че и книжовно: *отсъствие – отсъствам, учителство – учителствам*“ (Попов 1942: 67).

Балан обаче определя явлението като некнижовно: „Не е оправдано книжовно скъсяване *дейст-вам, чувст-вам* и под. вместо *действувам, чувствавам*“ (Балан 1940: 254).

Идентична е препоръката и у Андрейчин: „Неударено *-у-* в наставките *-увам, и -ствувам* трябва винаги да се задържа – *жертвувам, ползувам, командувам, действувам, чувствавам, отсъствувам* и пр. (а не *ползвам, действам* и пр.)“ (Андрейчин 1944: 210).

През 1951 г. обаче в доклада си, обобщаващ решенията от правописната конференция, Л. Андрейчин апелира да се въведе дублетност: „При глаголи на *-увам* и особено на *-ствувам*, с ударение преди наставката, елизията на гласна *у* в наставката става вече толкова разпространено изговорно явление, че е необходимо то да се вземе под внимание в правописа. Затова Институтът за български език препоръчва да се въведат дублетни форми: *действувам* и *действам, участвувам* и *участвам, отсъствувам* и *отсъствам, използвам* и *използвам* и пр.“ (Андрейчин 1951: 46 – 47). Цитатът е показателен за отношението на кодификаторите към узуса като фактор, оказващ влияние върху книжовната норма, за надделяването му над придържането към

исторически правилните форми, както и за прилагането на нормативния критерий. Същата позиция Андрейчин застъпва и през 1973 г. в статията си „Някои въпроси на българския правопис“: „Измежду останалите въпроси на българския правопис (и правоговор) би трябвало да се преразгледа въпросът [...] за опростяване на глаголната наставка *-ствувам*“ (Андрейчин 1973: 191). Двата цитата са показателни за отношението на езиковедите към узуса като фактор при кодификацията. Прави впечатление и предложението за въвеждане на дублетни форми вместо директно за премахване на наставката.

Що се отнася до правописните речници между 1945 и 1983 г., този въпрос не е засегнат в увода, в словника глаголите присъстват с наставката *-(ст)вува-м*.

Направеният преглед дотук показва, че опростяването на наставката *-(ст)вува-м* е подкрепено от дълга тенденция в устната практика и макар да се е възприемало по-скоро като неприемливо за книжовната норма през 30-те и 40-те години, скоро след това са започнали обсъжданията за въвеждане на дублетност и за опростяване на наставката.

Дублетни форми са въведени едва в ПРСБКЕ, 1983 г., като дублетност е допусната при 115 дублетни двойки на *-ува-м* и *-вам* (вж. Списък 5). Дублетността при тези глаголи в ПРСБКЕ е една от проявите на демократизация на книжовния език в кодификацията, характерна за този речник. Кодификацията е както чрез словника, така и чрез увода, а като препоръчителни са означени съкратените форми: „От друга страна, в речника бяха утвърдени някои по-нови и по-перспективни форми, като напр. [...] глаголите със съкратена наставка *-ствам* от типа на *действам, чувствам, присъствам*, на които се признава статут на дублетни форми наред с *действувам, чувствавам, присъствувам*“ (ПРСБКЕ 1983: 9).

Вл. Мурдаров разяснява причините, които довеждат кодификаторите до решението да въведат дублетни форми: „Понякога от престараване дори се

променяше и мястото на ударението, за да проличат знанията, макар че в такъв вид формите много дразнеха. Това най-често се случваше с глаголи като *действувам, използвам, чувствам и участвувам*, за да се демонстрира и чрез изговора колко добре се познава правописът. В първия голям правописен речник на българския книжовен език на БАН, излязъл от печат преди повече от двайсет години, беше направена и първата отстъпка, като езиковедите допуснаха и при писане да се употребяват форми като *действам, използвам, приветствам, присъствам и участвам*. Тоест в речника бяха включени много нови дублетни двойки, които да дадат възможност човек да избере коя от двете форми ще употребява, без да греши“ (Мурдаров 2007а: 96).

Макар че става въпрос за промяна, отдавна наложена в устната практика, изборът да се въведе дублетност вместо направо да се премине към съкращаване на суфикса, е в съответствие с принципа измененията в книжовноезиковата норма да стават плавно, а не посредством резки промени. В съгласие е и с теорията, че след като книжовният език достигне определено ниво на стабилност, идва необходимостта от своевременни корекции от страна на кодификатора, които поддържат нормата в състояние на *динамично равновесие*, превръщат узуса от „противосистемен фактор (стремеж към разнообразие) [...] в систематизиращ фактор – стремеж към унифицираност“ (Георгиева 1987: 81).

От значение за опита на кодификацията да направлява книжовния език е фактът, че като препоръчителни в курсив са дадени формите със съкратената наставка, а въвеждането на дублетността се оценява като правилно от гледна точка на говорната практика и на теорията, че книжовната норма трябва своевременно да се култивира посредством езиковедската намеса: „Изминалите четири десетилетия потвърждават в основни линии правилността на днешната правописна уредба, но те показват още и нуждата от своевременни корекции, към каквито едва в последно време се пристъпва. Така например в най-новия „Правописен речник на българския книжовен език“ (БАН, 1983 г.)

са въведени форми от типа *присъствам, чувствам* и под. като препоръчителни спрямо дублетни вече *присъствувам, чувствавам* и под.“ (Първев 1986: 126).

Така, служейки си с инструмента на дублетността, кодификацията успява ефективно да утвърди като единствено правилни вече наложилите се в узуса съкратени форми на глаголите на *-(ст)вувам*, затова и поддържането на дублетността в следващия правописен речник става ненужно: „Не са представени в словника и многобройните глаголни форми от типа на *използвам, чувствавам, присъствам* – в писмената и устната практика на обществото те вече са на изчезване за сметка на формите от типа на *използвам, чувствам, присъствам*“ (НПР 2002: 11).

Прегледът на кодификацията показва, че макар съкращаването на наставката в говорната практика да е регистрирано още в междувоенните граматика, а мнения да се въведе дублетност има от 50-те години, въвеждането на дублетността и последвалото отпадане на формите на *-(ст)вувам* става за сравнително кратък период от време (времето на действието на ПРСБКЕ (1983) и фототипното му издание от 1995 г.). Негативни реакции от страна на езиковата общност не са регистрирани, напротив: „Когато съкратените форми бяха въведени като дублетни на формите с наставка *-увам*, това беше посрещнато с голямо облекчение от печатните издания. Промяната беше приета и в училище с удовлетворение. Вследствие на това формите на *-увам* почти напълно изчезнаха. Така масовата практика помогна в дадения случай много бързо да бъде разрешен въпросът с дублетността. Тя оказа влияние и в издадения нов академичен правописен речник да се утвърдят като единствени само съкратените форми *действам, използвам, приветствам, присъствам и участвам*“ (Мурдаров 2007а: 96-97).

В този смисъл решението да се въведе дублетност като стъпка към отпадането на формите на *-(ст)вувам*, е пример за кодификаторско решение, което адекватно отразява тенденциите в системата на езика и подпомага единството в нея.

3.2.2. СЛОВООБРАЗОВАТЕЛНА ДУБЛЕТНОСТ ПРИ ГАГОЛИ НА - ОВА-М И -У-ВА-М

(ВАЛЦОВАМ И ВАЛЦУВАМ)

Дублетността при глаголите на *-овам* и *-увам* е резултат от преплитането на исторически фактори и междуезикови контакти и влияния. Глаголите с наставка *-ува* в български език са предимно отименни глаголи, наследници на глаголите с наставка *-ОВА* в инфинитивно-аористната основа и *-ю* в презентната основа в старобългарски. За разлика от други славянски езици, които запазват особеностите на старобългарското спрежение (рус. *существовать, существую*; чеш. *existovat, existuju*), в български протича контаминация между двете наставки, в резултат на което в спрежението се утвърждава суфиксът *-ува*: *срам-ува-м се, куп-ува-м, слуг-ува-м* и др. В резултат на тази контаминация разглежданите глаголи преминават от трето старобългарско спрежение на *-ю* в новообразуваното трето новобългарско спрежение с тематична гласна *а*, възникнало още в началото на среднобългарския период (Харалампиев 1983: 255).

Смесването на окончанията е свързано и с отпадането на инфинитива в българския език, но не е негов резултат, а по-скоро една от ранните прояви на разколебаването на инфинитивната форма. Първите случаи на контаминация са засвидетелствани още в Супрасълския сборник (Старобългарска граматика 1993: 255), промяната е добре отразена във Врачанското евангелие от 13 в. (Харалампиев 1983: 33), докато разпадането на инфинитива и супина датира приблизително от 14 – 15 в.

Тъкмо наставката *-ува* обаче се оказва особено податлива на чужди влияния предимно в заетата глаголна лексика. Макар че суфиксът *-ува* се е използвал за адаптация на зетите от руски глаголи на *-овать* (*ревновать, интриговать, интересоваться, существовать*), някои глаголи проникват с руската си наставка: *очаровам, илифовам, командировам, цивилизовам* и др.

(Андрейчин 1971: 154 – 155). Андрейчин отбелязва още, че от ключово значение за това коя наставка ще получи в български заетият глагол, е дали глаголът е преходен, или непреходен. Тъй като голяма част от заетите глаголи са били заети първо посредством формата си за страдателно причастие (а в руски страдателни причастия образуват единствено преходни глаголи), при тези глаголи в последствие и в основната форма се е утвърдил суфиксът *-ова-м*: срв. *очарован, заинтересован* и др. С наставка *-ова-м* са заети предимно глаголи от професионалната лексика: *командиравам* и *застраховавам* от канцеларската, *шифровам, бинтовам, полировам, мариновам, фаршировам* от техническата (Андрейчин 1971: 157). А при заетите от руски непреходни глаголи е налице замяната на суфукса *-ова-м* с характерния за системата на българския език *-ува-м* (*ревнувам, съществувам*) (Андрейчин 1971: 156).

В трите академични речника дублетността при глаголите на *-овам* и *-увам* е представена и при ограничен брой глаголи, съответно в ПРСБКЕ с три лексеми, в НПР – с четири лексеми, в ОПРГ – с пет лексеми (вж. Таблица 5).

В този смисъл дублетността при глаголите на *-увам* и *-овам* в ПРСБКЕ (1893) може да се приеме като резултат от конкуренцията на родния и „чуждия“ суфикс при глаголи, при които не се е утвърдила категорично едната от двете форми. Действително става въпрос предимно за глаголна лексика с технически характер: *пресовам* и *пресувам, формовам* и *формувам, валицовам* и *валицувам*. Дублетността се запазва постоянна само при една от лексемите и в трите речника: *валицовам* и *валицувам*.

И макар формално в ОПРГ (2016) дублетните форми да са повече от ПРСБКЕ (1983) не може да става въпрос за тенденция към увеличавана на дублетността при глаголите на *-овам* и *-увам*. От една страна, защото при някои от формите, при които е допусната дублетност през 2016 г., в ПРСБКЕ личи колебанието в употребата (*заинтересувам*, но *заинтересован* и *заинтересуван; трамбувам*, но *трамбовка; формовам* и *формувам*, но има и отделна лексема *формирам*). А от друга страна, понеже наставката *-ова* в български е

непродуктивна (Морфология 1998: 29), резултат е от еднократен, вече отдавна приключил процес на заемане.

По-скоро може да се говори за разпад на дублетността под влиянието на суфикса *-ира*, който замества суфиксите *-ова/-ува* както при по-стари, така и при по-нови заети глаголи (срв.: *формирам* вм. *формовам* или *формувам*, *филтрирам* вм. *филтровам* и *филтрувам*.)

Както и суфиксът *-ова*, така и *-ира* навлиза в български език за първи път през Възраждането, само че от немски. Авторите на научните граматики препоръчват суфиксът *-ира* да се замества с идентичния по значения български суфикс *-ува* (Балан 1940: 254; Попов 1942: 62; Костов 1939: 116), като единствено при Л. Андрейчин е направено уточнението да не се стига до крайности в това отношение: „Щом казваме *гимназиален*, *театрален*, *стационарен*, *позиционен*, *дисциплинарен* и др., не е нередно да казваме и *дипломиран*, *редактирам*, *телеграфирам* и др.“ (Андрейчин 1944: 161).

Ограниченият обхват на дублетността при глаголите на *-ова-м* и *-ува-м* вероятно се дължи на факта, че дублетните форми са остатъци от вече приключил процес, а заемането на глаголна лексика днес става предимно от западните езици и с наставка *-ирам*. При всички дублетни двойки в ОПРГ като препоръчителни са дадени формите с характерния за новобългарския език суфикс *-ува-м*, а именно: *валицувам*, *заинтересувам*, *докомплектувам*, *трамбувам* и *щанцувам*. При дублетната двойка в ПРСБКЕ (1983) *пресовам* и *пресувам* обаче в ОПР се запазва само формата *пресовам*. Това е доказателство за несистемния характер на дублетността като явление, както и за несистемния характер на резултатите от него.

3.2.3. СЛОВООБРАЗОВАТЕЛНА ДУБЛЕТНОСТ ПРИ ГЛАГОЛИ

НА *-ИРАМ* И *-ИРОВАМ/-УВАМ*

(*ФИЛТРИРАМ* И *ФИЛТРУВАМ*, *ФУРНИРАМ* И *ФУРНИРОВАМ*)

Този вид словообразователна дублетност възниква в резултат от конкуренцията между трите, дори четирите семантично и функционално идентични суфикса: *-ира-м*, *-ува-м*, *-ова-м* и *-ирова-м*. Суфиксът *-ирова-м* от своя страна е следствие от контаминацията между суфиксите *-ира-м* и *-ова-м*.

И трите наставки служат за отименно образуване на глаголи, означаващи продължителност на действието. *-Ува-м* е родният вариант на старобългарския суфикс *-ОВАТИ*, възникнал като резултат на контаминацията от инфинитивната форма и формата за 1 л. ед. ч., като образуването на суфикса има връзка с отпадането на инфинитива в българския език. Суфиксът *-ова-м* е прекият наследник на старобългарския суфикс *-ОВАТИ*, запазен в руски и други славянски езици и навлязъл в български посредством заемки от руски. Суфиксът *-ира-м* е наследник на латинския суфикс *-ir*, навлязъл в български през немски и френски през 20-те години на 20-и век, а *-ирова-м* (*-ировать* или по-дългият му вариант – *изировать*), е суфикс, образуван на руска почва от двата функционално еднакви суфикса *-ира*, навлязъл в руски чрез немски, и славянския суфикс *-ова*.

Дублетността при глаголите на *-ирам* и *-ировам/-увам* не фигурира в правописните речници от 1945 до 1983 г. Тя е представена единствено в ПРСБКЕ с две дублетни двойки: *филтрирам* и *филтрувам* и *фурнирам* и *фурнировам*. В следващите правописни речници дублетността се разпада. При двойката *филтрирам* и *филтрувам* остава само лексемата *филтрирам* (НПР,

2002 г., и ОПРГ, 2016 г.) а при *фурнирам* и *фурнировам* – само *фурнировам* (НПР, 2002 г. и ОПРГ, 2016 г.) (вж. и Таблица 6).

Малкият брой дублетни двойки може да се обясни с факта, че през втората половина на двайсети век (времето на подготовката и издаването на ПРСБКЕ) процесът на конкуренция между суфиксите вече е приключил и вариантност в узуса се е наблюдавала само при отделни лексеми.

При двойката *филтрирам* и *филтрувам* конкуренцията е между родния суфикс *-ува-м* и немския *-ира-м*. Тази конкуренция е добре отразена в междувоенните граматика, като препоръката е да се използва българският суфикс *-ува-м*. Глаголът вероятно е заемка от немското *filtrieren*, може би затова и надделява обликът, който е по-близък до изходния глагол – *филтрирам*, а дублетността в НПР се разпада.

При другата двойка (*фурнирам* и *фурнировам*) конкуренцията е между двата чужди суфикса *-ира-м* и *-ирова-м*. Глаголът е заемка от немския глагол *furnieren* и навлиза в български веднъж през немски и втори път пак от немски, но през руски, като сравнението със следващите правописни речници показва, че по-трайният дублет, чиято употреба се е наложила в узуса, е формата *фурнировам*.

В този смисъл и при двете дублетни двойки водещият критерий както за допускането на дублетност, така и за разпада ѝ, е нормативният: надделяването на определена форма в узуса. Допускането и разпадът на дублетните форми при тези глаголи е илюстрация тъкмо на ролята на явлението дублетност в книжовния език при процесите на междуезиково заемане. Дублетността в този случай е своеобразно компромисно решение – докато една от формите категорично се утвърди в узуса или докато се появят достатъчно големи разлики в значението на двете означаващи, които да мотивират разпада ѝ.

3.3.ФОРМООБРАЗОВАТЕЛНА ДУБЛЕТНОСТ В РАМКИТЕ НА ГЛАГОЛНАТА ЛЕКСИКА

3.3.1.ФОРМООБРАЗОВАТЕЛНА ДУБЛЕТНОСТ В РАМКИТЕ НА СПРЕЖЕНИЕТО

(ПЪПЛЕШ И ПЪПЛИШ)

Корените на разглежданото в тази част на изследването явление могат да се търсят още в прегрупирането на спреженията в старобългарски и свеждането им от пет спрежения до три спрежения в новобългарския книжовен език. Въпреки че прегрупирането на глаголната лексика от пет в три спрежения се отнася към среднобългарския период и при повечето глаголи процесът е завършил отдавна, колебанието в спрежението при разглежданата група глаголи и въведената в академичните речници дублетност сигнализират, че при отделни глаголи процесът на окончателното установяване на спрежението до неотдавна все още не е бил доведен докрай.

В тази част разглеждаме дублетността в рамките на спрежението на компактна група предимно звукоподражателни глаголи, означаващи издаване на тих звук или движение, съпроводено със звук или шум. Това са глаголите *бъбля, бѣбря, бѣхтя, глождя, драця, дѣдря, пѣпля, пѣпря, фѣфля, цѣцря* (и образуваните от тях глаголи с представки), при които спрежението се колебае между първо и второ. Към тази група разглеждаме и глаголите *рѣша се* и *треперя*, които спадат към групата по формален критерий (дублетни форми по първо и второ спрежение), но не и по семантичен критерий.

В междувоенните граматика в частта за спреженията са посочени глаголи, които образуват парадигмата си едновременно по две спрежения: „Ала има и глаголи, които си натъкмяват едната трупина по едно спрежение, а другата по друго... Или пък същият глагол се натъкмява с едната си трупина по две различни спрежения, напр. само *кашл-я, кашл-еш* по първо спрежение,

само *каш-лям, кашл-яш, каш-лях, кашл-ял* по трето“ (Балан 1940: 217). Глаголът не е сред групата на разглежданите глаголи, но е пример за колебанието в спрежението, което се е проявявало и при други глаголи.

В граматиката на Н. Костов *кашля* също е даден като пример за глагол от първо спрежение, който се спряга и по трето спрежение, а глаголът *мъмря*, който днес е от второ спрежение, е даден към глаголите от първо спрежение с дублетни форми по второ спрежение (Костов 1939: 126). Други примери за глаголи с дублетни форми в граматиката на Н. Костов са глаголите *скубя, бълболя, търколя, бъбря* по второ спрежение с дублетни форми по първо (Костов 1939: 127). В граматиката на Л. Андрейчин обаче глаголите *бъбря* и *бъбля* са дадени единствено към пети разред на първо спрежение (Андрейчин 1942: 179).

Така в междувоенните граматики е засвидетелствано колебанието в спрежението и при разглежданата група глаголи, и при други глаголи (*кашля, скубя*), чието спрежение се е установило до издаването на ПРСБКЕ, 1983 г.

От авторските правописни речници между 1945 и 1983 г. коментираме само тези речници, в които разглежданите глаголи (или част от тях) са включени.

В „Правописния и правоговорен наръчник“ (1945) глаголите *бъбля, драця, пъпра, треперя, фъфля* са дадени с окончания по първо спрежение, а глаголът *пъпля* е даден с окончание по второ спрежение.

В ПРБКЕ (1945) са въведени дублетни форми при глаголите *бъбря* (*бъбреш* и *бъбриш*) и *драця* (*драциш* и *дращеш*). Останалите глаголи от групата не са включени в словника.

В ПРБКЕ (1948) глаголът *бъбря* има форми по първо спрежение, при глагола *драця* са въведени дублетни форми (*дращеш* и *драциш*), при глагола

фъфля не е дадено спрежението, а при глаголите *дъдря* и *пъпря* от парадигмата са включени само формите за имперфект.

В ПРБКЕ (1954) кодификацията е идентична на кодификацията от ПРБКЕ 1948 г.

В ПРБКЕ (1958) глаголите *бъбря* и *драця* са дадени по първо спрежение.

В ПРБКЕ (1965) са включени глаголите *бъбря* и *дъдря* с форми по първо спрежение.

От прегледа се вижда, че преобладава кодификацията по първо спрежение. За факта, че е имало колебание в употребата обаче, може да се съди освен по допускането на дублетни форми, и по това, че е включена формата за 2 л. ед.ч. по съответното спрежение. В правописните речници 1945 – 1983 г. парадигма (или частична парадигма) има само при глаголи, при които има особеност или колебание или при които е необходимо изрично да се фиксира правилната форма.

В Академичната граматика разглежданата група глаголи е представена като един от разредите на първо спрежение (Морфология 1998: 122). Единствено глаголят *реша* е представен при глаголите от второ спрежение, които имат дублетни форми за минало свършено време, които се образуват и по първо, и по второ спрежение: „Няколко глагола от второ спрежение показват някои особености при образуването на минало свършено време: *реша* – *ресах, реса, реса, ресахме, ресахте, ресаха* (по първо спрежение) и *реших, реши...*“ (Морфология 1998: 130).

ПРСБКЕ (1983) взема предвид колебанията в употребата на изброените в началото глаголи и въпреки преобладаващата кодификация на първо спрежение при глаголите от тази група, въвежда дублетни форми и по двете спрежения (вж. Таблица 7). Дублетността при разглежданата група е кодифицирана през словника предимно във формите за сегашно време, за мин.

св. вр. и за минало свършено деятелно причастие, които се образуват едновременно по първо и по второ спрежение (*допълня – допълнеш и допълниш, допълнах и допълних, допълнал и допълнил*). При някои от глаголите дублетността е не само формообразователна, но и морфонологична. С

изключение на формите за сегашно време при някои от двойките дублетни форми се наблюдава и фонетично редуване: *драця – драцеш и драциш, драсках и драцих, драскал и драцил, драскаш и драцеш, драскайки и драцейки, драскан и драцен, драскане и драcene; огложда – оглождеш и оглождиш, огложгах и оглождих, огложгал и оглождил, огложган и огложден*.

В НПР (2002) и в ОПРГ (2016) тази фонетично-формообразователна дублетност се разпада, формите са включени като отделни заглавки. При глагола *драця* се запазват само формите с корен на *-ц-* (*драцих, драцил*); при *гложда* – само с корен на *-жд-* (*глождих, глождил*), а формите с корен на *-ск-* (*драсках, драскал*) и съответно на *-зг-* (*гложгах, гложгал*) започват да се схващат само като форми от парадигмата на глаголите *драскам* и *гложгам*¹².

В НПР дублетност е ограничена само при два глагола – *тътря* и *реша*, и при техните производни. Малка част от представъчните глаголи, които присъстват в ПРСБКЕ, не са включени в словника (*пребъхтя, сбъхтя, попритрепера, понатътря* и др.), а останалите глаголи са преминали към второ спрежение и дублетността е отстранена. В този смисъл кодификацията е насочена към унификация на системата, наблюдава се тенденция към кодифициране на формите по второ спрежение, които се утвърждават като характерни за книжовния език.

В ОПРГ дублетността е напълно премахната. Всички глаголи от коментираната група преминават към второ спрежение, с което процесът на

¹² За сравнение в граматиката на Л. Андрейчин глаголите *драця* и *драскам* са дадени като дублети с форма за мин. св. време *драсках*, а формата за мин. св. време на глагола *гложда* е *гложгах* (Андрейчин 1942: 185). Същите форми за мин. св. време на глаголите *драця* и *гложда* са регистрирани при П. Калканджиев (Калканджиев 1936: 123).

прегрупиране на спреженията може да се смята за напълно завършен. Единствено глаголят *рѣша* в аорист и във формите за минало свършено деятелно причастие запазва формите *ресах, ресал* по подобие на някои глаголи от първо спрежение, вероятно за да се диференцира от глагола *реша*.

Може да се предположи, че късното установяване на спрежението при групата е свързано със сравнително рядката употреба на изброените глаголи. Би могло да се обобщи, че кодифициращите документи представят адекватно развойните процеси при спрежението, като отчитат динамиката в изследвания сегмент на нормативния комплекс при глаголите. Развоят на дублетността представя отчетливо посоката на развой – постепенно преминаване на глаголи от първо към второ спрежение. Стремежът е към ограничаване на дублетността в съответствие с критериите функционалност и нормативност, прилагани при кодификаторската практика.

3.3.2. ФОРМООБРАЗОВАТЕЛНА ДУБЛЕТНОСТ ПРИ ОБРАЗУВАНЕ НА ВТОРИЧНИ ГЛАГОЛИ ОТ НЕСВЪРШЕН ВИД

(ВЛЕТЯВАМ И ВЛИТАМ)

Дублетността при вторичните глаголи от несвършен вид е регистрирана при пет групи глаголи, при които се наблюдава конкуренция между функционално близките наставки за образуване на глаголи от несвършен вид. Това са глаголи от трето спрежение с наставки -`ава и -`а без промяна в коренната гласна; -ва и -`а / -а; -ва и -ава / -`ава след корен, завършващ на мека съгласна, и глаголи с наставка -ва и -ува.

Образуването на вторични глаголи от несвършен вид е сравнително късен процес от историята на езика. В славянските езици процесът се развива по различен начин, като българският се смята за един от езиците, в които образуването е най-развито. Фактът, че става въпрос за сравнително късен процес, обяснява появата на вариантни и съответно дублетни форми при образуването на вторичните несвършени глаголи.

В междувоенните граматики въпросът за вторичните глаголи от несвършен вид и за дублетността при образуването им е разгледан като част от въпроса за образуване на глаголи от несвършен вид от глаголи от свършен вид чрез наставка. При П. Калканджиев въпросът не е засегнат; при Н. Костов наставката -ва е определена като наставка с „необикновена жизнена сила” за образуване на несвършени глаголи от трето спрежение (Костов 1939: 116). У Д. Попов са изброени конкурентните наставки за образуване на повторителни глаголи, както и промените в корена при някои от глаголите: „Облиците на повторителния глагол стават от тия на нетрайния, рядко на трайния, чрез основен завършек *а* (*я*) или основна приставка -ва, -ава (-явя), -ува (-юва), без или със промяна на коренни звукове. [...] Крайни коренни звукове *д* и *т* от

нетрайния и трайния глагол се прегласят в *жд* и *щ* при повторителния: *осветя* – *освещавам*, *просветя* – *просвещавам*“ (Попов 1942: 67).

Най-обстойно образуването на вторични глаголи от несвършен вид е разгледано при Л. Андрейчин: „В българския език има три основни наставки, които служат за образуване на несвършени глаголи от свършени, без да внасят други промени във вътрешното значение на глагола. Това са наставките *-ам*, *-ям*, *-вам* (*-avam*, *-yavam*, *-uvam*) [...] По значение тях наставки не се различават помежду си. Употребата им при отделни групи глаголи зависи от формални обстоятелства. [...] В съответни случаи те могат да означават и повторителни действия, но поначало означават преди всичко несвършеност. Затова те могат да се образуват само от свършени глаголи“ (Андрейчин 1944: 199 – 200). Отражена е както конкуренцията между суфиксите, така и дублетността при някои от глаголите: „Между глаголите с ударение на вътрешната сричка си оспорват надмощието наставки *-ям* и *-вам*, като едни от тях глаголи приемат наставка *-ям* (с промяна на *о* в корена на *а* в някои случаи), други *-вам*, а трети могат да приемат и *-вам*, и *-ям*. Изглежда, че надмощието минава на страната на *-вам*: *приготвя* – *приготвям* (по-добре от *пригатвям* или *приготовлявам*); *подиря* – *подирвам* и *подирям*, *раздразня* – *раздразвам* и *раздразням*, *изкърпя* – *изкърпвам* и *изкърпям*, *изместя* – *изместям* – *измествам* и *изместям*, *напълня* – *напълвам* и *напълням*, *пристъня* – *пристъпвам* и *пристъпям*, *почистя* – *почиствам* и *почистям*“ (Андрейчин 1944: 204).

Освен при наставките *-вам* и *-ям* е представена и дублетността при конкуренцията между *-`ава* и *-а* с промяна в коренната гласна и (или) съгласна: „С наставка *-вам* са „побългарени“ някои черковнославянски и руски несвършени глаголи, които вече са съдържали наставка *-я*.: *наградя* – *награждавам* и *наградявам*, *прекратя* – *прекращавам* и *прекратявам*, *кръстя* – *кръщавам*, обаче *покръствам*, *получа* – *получавам*, обаче *сполучвам*, *размисля* – *размишлявам* (по-добре *размислям*), *смутия* – *смуцавам* – (*смутиявам*), *изпълня* – *изпълнявам*, *изпълням*, *посветя* – *посвещавам* (*посветявам*), *населя* –

насялявам, насялям, насладя се – наслаждавам, наслаждавам, предупреждавам – предупреждавам, изуча – изучавам, изучвам“ (Андрейчин 1944: 204 – 205).

В „Нова българска граматика“ на Балан акцентът е върху стилистичните отлики между наставките, като *-ам/-ям* е означена като характерна по-скоро за народните говори: „Производства както *из-прос-ям, до-вършвам, отреждам* и под., сир. с приставки *-ам, -ям*, са обичайни в народна реч, ней свойствени, книжевна реч клони повече към производства с приставки *-вам, -авам, -явам*, като пренебрегва възможни от това отчуждения или зловучия: *употребявам* вм. *употрябвам*, по народно *разтрябам, разгласявам*, вм. *разгласям*, по народно *пригласям“* (Балан 1940: 271). Както и: „Народната реч изобщо клони към приставки *-ам, -ям (изравням – изравнявам)“* (Балан 1940: 277).

В този смисъл още в граматиките е маркирана основната тенденцията наставките *-вам, -авам, -явам* да се утвърдят като книжовноезикови на мястото на *-ам/-ям*. На проблематиката са посветени две статии на М. Москов, публикувани в сп. „Български език“, от началото на 60-те години: „Глаголи от несвършен вид на *-явам* и *-йвам“* (1960) и „Дублетните глаголни форми от несвършен вид“ (1962). И в двете статии е подчертана прекалено голямата неустановеност и разминаванията в кодификацията между тълковния речник, речника на книжовния език и правописния речник и необходимостта да се върви към уеднаквяване на кодификацията. Що се отнася до дублетите на *-явам* и *-йвам (преустроявам и преустройвам, престроявам и престройвам, пристроявам и пристройвам, благоустроявам и благоустройвам)*, според автора не бива да се разширява обхватът на дублетността при наличието на ясно изразени тенденции в книжовния език, а именно: да се запазват формите на *-явам* при онези глаголи, които имат пряка връзка със значението на глагола *строя*, а формите на *-йвам* при глаголите, които нямат (*застройвам, настройвам, устройвам* и др.) (Москов 1960: 439 – 440). Потвърждение на тенденцията е положението в ПРСБКЕ (1983) според което са запазени само два случая на дублетност от този вид: *закройвам и закроявам и затлейвам и*

затлявам, като и при тях дублетността се разпада в следващите речници (вж. Таблица 4). По отношение на глаголите, при които има конкуренция между наставките *-ам*, *-ям*, *-вам*, *-avam*, *-явам*, според автора допускането на дублетни форми би отразило реалното положение на писмения и говоримия език, а да се изоставят, трябва само онези форми, „които имат диалектна, явно некнижовна употреба и над които вече са се наложили глаголите с една от другите наставки“ (Москов 1962: 418). В статията е отбелязано и преимущество на наставката *-ава* в сравнение с останалите наставки: „Глаголите на *-avam* са много по-разпространени не само писмено, но и в широката изговорна практика“ (Москов 1962: 417).

Явлението заедно с тенденцията към разграничаването на диалектните от книжовноезиковите форми е регистрирано и у П. Пашов: „В нашия език има и редица случаи, когато от един свършен по вид глагол се образуват два несвършени глагола с еднакво значение, напр. *залепя* – *залепвам* и *залепям*, *оздравея* – *оздравявам* и *оздравям*. Понякога могат да се образуват даже и три несвършени глагола от един и същ свършен глагол, тоест да се използват три наставки, напр. *избода* – *избождам* и по-редките *избадам* и *избаждам*. Езикът ни се стреми да се освободи от повечето дублети, като обикновено в книжовния език се дава предпочитание на едната несвършена форма, например *донасям*, а не *донисам*, *отморявам се*, а не *отмарям се*, *разселвам се* предпочита пред *разселям*“ (Пашов 1989: 106).

Според състоянието в ПРСБКЕ (1983) дублетите при образуването на вторични глаголи от несвършен вид могат да се разделят условно на следните пет групи.

Първата група обхваща 12 глагола с кодифицирана дублетност в ПРСБКЕ, при които единият дублет се образува с наставка *-`ава*, добавена към глагола от свършен вид, а другият – с наставка *-а* и с промяна в кореновата гласна, а понякога и съгласна (вж. Таблица 8.1.). За тази група глаголи К. Чаралозова отбелязва, че *-ава* е по-новата и продуктивна наставка, но въпреки

това по-употребими остават формите с окончание *-а* и с промяна на кореновата гласна, а понякога и съгласна (Чаралозова 1990: 91).

Дублетността се развива по почти идентичен начин в НПР и в ОПРГ. В НПР дублетността се запазва само при глаголите *влетявам* и *влитам*, а от двете дублетни форми *излавам* и *изловявам* се запазва само *излавам*. Във всички останали случаи дублетите са представени като две отделни заглавки. А в ОПРГ абсолютно всички глаголи от 1983 г. са дадени като отделни заглавки. Това кодификаторско решение е индикатор за потенциала на формите да развият не толкова ралзични значения, колкото различни стилистични оттенъци, например книжност и др. (при по-дългите форми на *-`ава*). Така за тази група дублети може да се каже, че според актуалната кодификация се намират на границата между дублетността и синонимията, както и че кодификацията не изключва изкуствено форми, които са част от узуса и имат потенциала да развият различни стилистични значения.

Втората група дублети обхваща 21 глагола (вж. *Таблица 8.2.*), при които има конкуренция на наставките *-ва* и *-`а* или *-а*. От 2002 г. нататък дублетността се разпада, като тенденцията е да се запазят глаголите с наставка *-ва*. В НПР при 13 глагола остава само лексемата на *-ва*, в шест случая се запазват и двете лексеми, а в три случая и двете дублетни форми отпадат от книжовната лексика. В ОПРГ глаголите или изцяло отпадат от книжовната лексика (8 глагола), или се запазва дублетната форма с наставка *-ва* (13 глагола). Така при тази група глаголи кодификацията отчита диалектния оттенък при по-кратките глаголни форми и утвърждава като перспективни единствено формите със суфикс *-ва*.

Третата група глаголи включва 15 глагола. По-кратката дублетна форма с наставка *-`а* запазва ударението върху корена, както е в произвеждащия глагол от свършен вид (вж. *Таблица 8.3.*). При другата дублетна форма, образувана с наставка *-`ава*, ударението пада върху наставката.

В НПР и ОПРГ дублетността се разпада. НПР възприема по-кратката дублетна форма само при глагола *заситням*, а при четири глагола запазва и двете форми, въведени като отделни заглавки: *закръглям* и *закръглявам*, *окръглям* и *окръглявам*, *оформям* и *оформявам* и *поокрилям* и *поокрилявам*. Три глагола отпадат от книжовната лексика, а при останалите глаголи като по-продуктивна надделява наставката -`ава.

ОПРГ запазва като две отделни лексеми глаголите *закръглям* и *закръглявам* и *окръглям* и *окръглявам*. По-кратката дублетна форма се запазва само при глагола *оформям*. В останалите случаи в книжовноезиковата лексика остават само формите на -`авам. В този смисъл при прегледа на дублетността се открояват две тенденции: разпадът на дублетността и възприемането на формите с по-новата наставка -`ава.

Въпреки че при голяма част от глаголите в тази група кратките форми със суфикс -`а се приемат за диалектни и могат да се считат за преодоленни – не се употребяват не само в писмената практика, но и в устаната реч, при глаголите *намалявам* и *оценявам* в устната реч се наблюдава заменяне на дългата форма с некнижовния кратък вариант – *намалям* и *оценям* (вж. и у Мурдаров 2013). Формите са некнижовни, няма основания да станат част от книжовната норма, придобивайки статут на дублети, при наличието на утвърдените книжовни форми. Те обаче илюстрират актуалната тенденция диалектни форми да навлизат в разговорната реч и да стават неин маркер.

Четвъртата група включва десет вторични глагола от несвършен вид, при които конкуренцията е между наставките -ва и -ава/-`ава след корен на мека съгласна (вж. Таблица 8.4.). При по-кратката и по-стара форма на -вам ударението пада върху корена, а при по-новите форми на -авам /-явам – върху наставката. Както и при останалите групи и тук е налице стремежът да се премахне дублетността, но това е може би най-нееднородната група по отношение на резултатите. В ОПРГ като две отделни заглавки остават само дублетите от 1983 г. *затлейвам* и *затлявам*, кратките форми надделяват при

глаголите *заскобвам* и *излепвам*. Дългите форми последователно и в двата речника остават при глаголите *очовечавам*, *вчовечавам* и *заилежвам*, а в ОПРГ и при глаголите *изтилявам*, *изхвърчавам* и *закроявам*. В този смисъл, макар в НПР все още да не могат да се открият ясно по-перспективните форми, в ОПРГ има изразена тенденция към системност и утвърждаване на формите с наставка *-ава* / *-`ава*.

Последната група включва три глагола с конкуренция между суфиксите *-ва* и *-ува*: *закуквам* и *закукувам*, *закупвам* и *закупувам* и *прекупвам* и *прекупувам* (вж. Таблица 8.5.). При глаголите *закупвам* и *закупувам* и *прекупвам* и *прекупувам* са запазени и двете форми като отделни заглавки. Така въпреки стремежа да отпадне дублетността може да се заключи, че при тази група глаголи е най-трудно еднозначно да се отделят перспективните форми от неперспективните. При дублетите *закуквам* и *закукувам* в НПР е предпочетена дългата форма, а в ОПРГ – кратката. Може да се отбележи обаче диференциацията в значението на двете форми – *закуквам* и *закукувам*, т.е. развитието на допълнително значение при глагола *закукувам*. В този смисъл отпадането на формата *закукувам* от книжовната лексика в ОПРГ може да се определи като неоснователно.

Прегледът на динамиката на дублетността при разгледаната група вторични глаголи от несвършен вид показва, че от 2002 г. насам кодификацията се стреми към намаляване на обхвата на дублетността. При отделните групи глаголи това става основно по три начина: или еднозначно едната форма отпада като остаряла и остава по-перспективната форма, или там, където има конкуренция между по-старата, но по-употребима форма, и по-новата форма, и двете форми се запазват като отделни заглавки: формално дублетността е отстранена, на практика обаче между двете форми няма нито семантични, нито функционални или стилистични различия. В този смисъл при онези форми, при които в резултат на определена тенденция е оставена само едната форма, водещ критерий при кодификацията е системността, а в

случаите, в които са запазени и двете форми, било като дублетни, било като отделни заглавки, е оказало влияние реалното състояние в говорната практика, т.е. водещ критерий е нормативният. Като положително кодификаторско решение може да се оцени намаляването на обхвата на дублетността и стремежът към по-голяма системност при отделните групи глаголи в сравнение със състоянието в речниците до 1983 г.

3.3.3. ФОРМООБРАЗОВАТЕЛНА ДУБЛЕТНОСТ ПРИ ГЛАГОЛИ С ПРОМЯНА В ГЛАГОЛНАТА ОСНОВА ВЪВ ФОРМИТЕ ЗА МИНАЛО СВЪРШЕНО ВРЕМЕ, ЗА МИНАЛО СВЪРШЕНО ДЕЯТЕЛНО ПРИЧАСТИЕ И ЗА МИНАЛО СТРАДАТЕЛНО ПРИЧАСТИЕ

(МЛЯХ И МЕЛИХ, ВЯХ И ВЕЯХ, ВЯН И ВЯТ)

В тази част от изследването разглеждаме дублетността при 12 основни глагола и техните производни глаголи, кодифицирана в ПРСБКЕ (1983) във формите им за минало свършено време, минало свършено деятелно причастие и минало страдателно причастие. Това са глаголите *бляя, вея, грея, зрея, посмея, поря*¹³, *рея се, сея, тляя, коля, меля* и *кълна* (вж. Таблица 9).

Дублетността при тези глаголи има исторически предпоставки. В основата ѝ стоят, от една страна, остатъци от характерното още за индоевропейския праязик редуване на фонемите в корена, което е изразявало граматически значения; от друга – по-късното смесване на сегашната и аористната основа при образуването на формите за минало свършено време.

Дублетността във формите за мин. св. вр. и за мин. св. деят. причастие при тези глаголи се дължи на граматическа асистемност: едната дублетна форма се образува според правилата от аористната основа, а другата – от сегашната основа. За групата е характерна висока честота на употреба, както и образуването на голям брой представъчни глаголи, често с две или три представки. Същевременно влияние оказва и компактността на групата – т.е. много силен е факторът аналогия.

Още една причина, която поддържа равностойната употреба на дублетните форми при тези глаголи, е, че за разлика от други глаголи, при които евентуалната дублетност би довела до съвпадане на формите за минало свършено и минало несвършено време (*бера – брах* и *берях*), при тези глаголи

¹³ Дублетността се е запазила само при производните глаголи на глагола *поря*: *разпоря, отпоря* и др.

двете форми не съвпадат (*коля* – *клах* и *колих* (мин. св. вр.); *колех* – мин. несв. вр.) (вж. у Димитрова 1990: 117).

В зависимост от спрежението и от особеностите на образуването на формите за минало свършено време глаголите могат условно да се разделят на две групи – към едната група спадат глаголите *коля*, *меля*, *поря* и *кълна* и образуваните от тях глаголи с представки, а към другата – глаголите със сегашна основа на *-ея* (*вея*, *грея*, *лея*, *нея*, *сея*) и образуваните от тях глаголи с представки.

Формообразователна дублетност във формите за мин.св. време, мин.св. деятелно причастие и мин. страдателно причастие на глаголите *коля*, *меля*, *поря* и *кълна*

При тези глаголи има остатъци от старото редуване на коренната гласна, съответно образуват минало свършено време с две основи – кратка и по-дълга. При глагола *меля* – освен във формите за мин. св. вр., мин. св. деят. причастие и минало страдателно причастие, е регистрирана дублетност и при формите за 2 л. ед. ч. сег. вр. (*мелеш* и *мелиш*), тъй като глаголът спада и към онази група глаголи, които сравнително късно са преминали от първо към второ спрежение.

В междувоенните граматики глаголите от групата са представени като изключения, които образуват формите си за мин. св. време с някаква особеност. В граматиката на П. Калканджиев са означени като глаголи, образувачи мин. св. време с особеност: „При образуване на формите за минало свършено време някои глаголи показват следните особености: ... 3. Изпускат коренната си самогласка: *брах* от *бера*, *драх*, *прах* – *пера*; *млях* от *меля*; *стлах* и др. 4. Измятат крайните си коренни съгласки и външно се явяват с корени, различни от сегашните: ... *заклех* от *да закълна*“ (Калканджиев 1936: 123). Както при П. Калканджиев, така и у Л. Андрейчин не са регистрирани дублетни форми, а са представени само системните форми, образувани от миналата свършена основа, макар и с някои промени: „Съществуват някои глаголи, които се

отклоняват от останалите с известни свои особености и не могат да се вместят в никой от изброените по-горе разреди. Такива глаголи наричаме неправилни. [...] Глаголи, които образуват миналата свършена основа с някои особени промени в звуковия състав на корена (изпусчане на гласна и пр.): *меля*, *-иш* – *млях*; *стеля*, *-еш* – *стлах*, (*бера*, *пера*, *дера*), *коля* – *клах*, *поря* – *прах*, *кълна* – *клех*“ (Андрейчин 1942: 185). В граматиката на Ал. Балан е отбелязана вариантността във формите за минало свършено време на глагола *кълна*, резултат от говорната практика в източните говори: „*Кълна* прави говорски източно *кълнах*, па от това и многократни глаголи *за-кълна-вам*, *про-кълна-вам* в.м. добрите книжевни *заклинам*, *проклинам*; други производства са *за-кле-вам*, *про-кле-вам*“ (Балан 1940: 238).

Така в съгласие с критерия нормативност ПРСБКЕ (1983) регистрира дублетни форми при трите глагола *коля*, *меля* и *кълна* и при представъчните глаголи, образувани от глагола *поря* във формите за минало свършено време, минало свършено деятелно причастие и минало страдателно причастие.

В НПР (2002) дублетността се запазва. Единствено при глагола *меля* отпадат дублетните форми за 2 л. ед. ч. сег. вр. *мелеш* и *мелиш* и глаголът окончателно преминава към второ спрежение. При глаголите *меля* и *коля* като препоръчителни в курсив са означени системните, по-кратки форми, образувани от аористната основа (*клах*, *млях*), а при глагола *кълна* – обратно – несистемните форми, образувани от сегашната основа (*кълнах*, *кълнал*).

В ОПРГ (2016) дублетността се запазва, промени има единствено в препоръчаните форми. При глагола *коля* – също както в НПР, са препоръчани кратките форми (*клах*, *клал*), при глаголите *кълна* и *меля* обаче за разлика от НПР не са означени препоръчителни форми вероятно в съответствие с широката употреба и на двете дублетни форми в говорната практика.

Що се отнася до миналите страдателни причастия, при тази група глаголи дублетните форми се запазва почти без изменения от ПРСБКЕ до

ОПРГ. Тъй като без промени се запазват дублетните форми в цялата парадигма, непроменени остават и формите за миналите страдателни причастия. За разлика от глаголите на *-ея* при тази група във формите за минало страдателно причастие няма конкуренция между наставките *-н* и *-т*, а между две форми, т.е. конкуренцията е между основите, а не между наставките. Единствено при глагола *коля* и производните му ОПРГ препоръчва системните форми, образувани от миналата свършена глаголна основа. При останалите глаголи имаме равностойни, изофункционални дублети (*клан* и *к^олен*; *клани* и *к^олени*; *млян* и *м^елен*, *млени* и *м^елени*; *кълнат* и *клет*, *кълнати* и *к^елети*).

Формообразователна дублетност във формите за мин.св. време, мин.св. деятелно причастие и мин. страдателно причастие на глаголите със сегашна основа на *-ея*

Към тази група спадат десет основни глагола и техните производни глаголи от първо спрежение, при които формите за минало свършено време могат да се образуват както от аористната основа според правилата за образуване на формите за мин. св. време в съвременния български език, така и от сегашната основа. При осем от тях дублетни форми са допуснати във формите за минало свършено време, за мин. св. деятелно причастие и минало страдателно причастие¹⁴ (*блея*, *вея*, *грея*, *зрея*, *посмея*, *рея се*, *сея*, *тлея*), а при глаголите *лея* и *нея* дублетност в ПРСБКЕ (1983) е допусната само във формите за минало страдателно причастие.

Общият преглед на кодификацията показва, че има тенденцията към отстраняване на дублетността във формите за мин. св. вр. и мин. св. деятелно причастие и към запазването ѝ, макар и в по-тесен обхват – във формите за минало страдателно причастие. Тенденция към ограничаване на дублетните форми, или по-скоро към запазването им само при отделни глаголи от групата, се наблюдава още в ПРСБКЕ.

¹⁴ Където образуването му е възможно.

В тази група глаголи със сегашна основа на *-ея* се срещат глаголи, предимно представъчни, при които дублетността във формите за мин. св. вр. и за мин. св. деят. причастие в ПРСБКЕ е отстранена в полза на формите, образувани според правилото от аористната основа. Например:

- ❖ при производните на глагола *веза*: *довея – довах, довял, довели; завеза – завях, завял, завели; навеза – навях, навял, навели; отвеза – отвях, отвял, отвели;*
- ❖ при глагола *зрея*: *дозрея – дозрях, дозрял, дозрели;*
- ❖ при глагола *сея*: *всея – всях, всял, всели; осея – осях, осял, осели; отсея – отсях, отсял, отсели.*

Най-много случаи на отпадане на дублетността има при производните на глагола *грея*. Всъщност при самия глагол *грея* не са кодифицирани дублетни форми в аорист и във формите за мин. деят. причастие: *грях, грял, грели*. Няма дублетни форми и при производните му *догрея, загрея, позагрея, посгрея, прегрея, разгрея, сгрея* и *съгрея*. Дублетността е запазена само при глаголите:

- ❖ *подгрея (подгрях и подгреях, подрял и подгреял, подгрели и подгреяли);*
- ❖ *погрея (погрях и погреях, погрял и погреял);*
- ❖ *поогрея (поогрях и поогреях, поогрял и поогреял, поогрели и поогреяли).*

В НПР при всеки от производните глаголи е дадена препратка към основния глагол и неговото спрежение. Така неотразяването на дублетни форми за мин. св. вр. и за мин. св. деят. причастие при първичния глагол *грея* обуславя отпадането на дублетните форми и при всички негови производни глаголи.

За разлика от ПРСБКЕ дублетността в НПР е премахната при глаголите

- ❖ *сея (сях, сял, сели в НПР)* и при всичките му производни глаголи;

- ❖ при глагола *посмея*;
- ❖ при глагола *рея (се)*;
- ❖ при глагола *зрея* и производните му.

Дублетните форми се запазват:

- ❖ При глагола *вея* и всички негови производни глаголи.
- ❖ При глаголите *тлея* и *разтлея* (вж. *тлея*: *тлях*, *тлея*, *тляхме*, *тляхте* и *тлях*, *тля*, *тляхме*, *тляхте*; *тлеял*, *тлеяли* и *тлял*, *тлели*). Като препоръчителни форми при глагола са означени системните форми, образувани от аористната основа.

Изключение от правилото да се препраща към основния глагол е глаголът *зарей (се)*. При глагола *рея (се)* дублетността отпада, но за запазва при глагола *зарей се*, като отново препоръчани в курсив са системните форми (*рея (се)* – *рях (се)*, *рял (се)*, но *зарей (се)* – *зарях*, *зарей*, *заряхме*, *заряхте* и *зарях*, *заря*, *заряхме*, *заряхте*; *зарейал*, *зарейали* и *зарял*, *зарели*). Може да се предположи, че запазването на дублетните форми при глагола *зарей (се)* цели съобразяване на кодификацията с говорната практика, т.е. се наблюдава превес на критерия нормативност над критерия системност.

Що се отнася до избора в НПР принцип да се препраща към формите на основния глагол, може да се каже, че той съответства на основния лексикографски принцип на минимум място да бъде поместена максимум информация. По отношение на глаголи с дублетни форми в парадигмата този подход дава на системата възможност за унификация, от една страна; от друга страна обаче – съществува рискът да не се прецизират достатъчно добре употребите и формите на глагола и кодификацията да бъде подвеждаща или да усилва неустановеността в системата на книжовния език.

В ОПРГ дублетността във формите за мин. св. вр. и мин. св. деят. причастие отпада при всички глаголи тази група, като нормативни остават системните форми, образувани от аористната основа. Единствено при

глаголите *рея (се)* и *зарей (се)* нормативни остават формите, образувани от сегашната основа: *реяx; реял; зареяx, зарейл*: обратно на кодификацията в НПР, където при глагола *рея (се)* са оставени само формите от аористната основа, а при *зарей (се)* тъкмо те са маркирани като препоръчителни. Тази непоследователност в кодификацията би могла да бъде знак за неустановеност в говорната практика. Решението и при двата глагола да бъдат оставени несистемните форми показва, от една страна, стремеж да няма разминаване във формите между основен и производен глагол, от друга – търси се разграничаване на глаголите *рея (се)* и *зарей (се)* от останалите глаголи в компактната група на *-ея*. Това разграничаване би могло да се обясни и с порядката употреба на глагола *рея (се)* в сравнение с останалите глаголи в групата, като доказателство е фактът, че производният глагол от него е само един.

Следва да бъде разгледана дублетността при *миналите страдателни причастия* при глаголите от тази група.

За разлика от дублетността във формите за мин. св. вр. и във формите за мин. св. деятелно причастие, която за периода от 1983 до 2016 г. плавно е отстранена, за дублетността при миналите страдателни причастия при тази група глаголи може да се каже, че макар и с ограничен в сравнение с ПРСБКЕ обхват, е една от най-устойчивите прояви на дублетност в глаголната система и до днес.

Характерно за миналите страдателни причастия като категория е, че се образуват от аористната основа предимно на преходни глаголи, както и от някои непреходни възвратни глаголи. Образуват се както от глаголи от свършен вид, така и от глаголи от несвършен вид.

Няколко са причините за запазването на дублетността при миналите страдателни причастия. Те са както от вътрешносистемен, така и от социолингвистичен характер.

На първо място става въпрос за исторически наследени форми, здраво вкоренени както в системата на езика, така и в езиковото съзнание на носителите му. За разлика от останалите глаголни форми (с изключение на миналите свършени деятелни причастия) миналите страдателни причастия функционират и като определения. А някои от тях са добили и самостоятелност като прилагателни, срв. *греян*, *завеян* и др., което също спомага за по-голямата устойчивост на дублетните употреби. Както и за дублетността във формите за минало свършено време и за миналите свършени деятелни причастия важи, че глаголите са с висока честота на употреба (което се доказва косвено от големия брой глаголи с представки), а групите са компактни, което увеличава влиянието на аналогията.

В междувоенните граматики въпросът за дублетността при миналите страдателни причастия е слабо засегнат. Регистрирана е само в граматиката на Н. Костов и Ал. Балан. В граматиката на Н. Костов формите на *-н* и *-т* са представени като пълни дублети: „Глаголите с основа – корен на *-ят* имат двойни облици – с *т* и с *н*: *посят – посян, изпят – изпян, излят – излян, нагрят – нагрян, отвят – отвян*“ (Костов 1939: 104). При Ал. Балан наред с формите на *-т*, са регистрирани и формите на *-ен*. Освен това наставката *-ен* е означена като характерна за разговорната реч: „Книжевно и говорски се явява размяна на приставки *-ен*, *-т* и *-н*; *-ен* е говорски“ (Балан 1940: 217).

В академичните речници дублетни форми за минало страдателно причастие имат пет основни глагола: *вея*, *грея*, *лея*, *нея* и *сея*. При тази група глаголи ПРСБКЕ кодифицира две, а понякога и три дублетни форми за минало страдателно причастие. Конкуренция има между наставките *-н* и *-т*, а при повечето глаголи има и трета дублетна форма на *-еян*, образувана от сегашната основа на глагола. Дублетни форми на *-еян* обаче закономерно нямат глаголите *нея* и *лея*, при които във формите за мин. св. вр. няма дублетни форми на *-еях/-еял* нито в парадигмата на основния глагол, нито в парадигмата на производните глаголи.

Същевременно при някои глаголи може да има конкуренция само между две дублетни форми. Това може да са дублетни форми на *-н* и на *-т* (*поотвян, поотвени* и *поотвят, поответи*); дублетни форми на *-н* и на *-еян* (*разтлян, -ени* и *разтлеян, -яни*) или дублетни форми на *-т* и на *-еян* (*овея - овеян, -яни* и *овят, овети; пресят, -ети* и *пресеян, -яни*). Прави впечатление, че някои представъчни глаголи, които нямат в парадигмата си дублетни форми за мин. св. вр., образувани от сегашната основа, т.е. форми на *-еях/-еял*, могат да имат дублетни форми за минало страдателно причастие на *-еян*. Например *завея* – *завях, завял, завели* – без дублетна форма на *-еях/-еял*, но във формите за страдателно причастие: *завян, -ени, завят, -ети* и *завеян*.

В НПР е дадена препратка към парадигмата на основния глагол при всеки от представъчните глаголи. Препратка има и при непреходни глаголи, които не образуват страдателно причастие (напр. *изгрея*), което подсказва, че тя се отнася по-скоро за спрежението на глагола и миналите деятелни причастия, а не акцентира върху формите на миналото страдателно причастие. Този подход би могъл да означава, че кодификацията в случая е по-скоро прескриптивна: запазва състоянието от 1983 г., от една страна; от друга – посредством препращането към основния глагол се прави опит да се уеднакви парадигмата, като същевременно на системата се дава толеранс от време, за да могат по-перспективните форми да надделеят.

В ОПРГ остава конкуренцията между наставките *-н* и *-т*. Причастните форми на *-еян* обаче отпадат като дублетни форми от книжовноезиковата норма: „Отпада дублетността при форми като *завях, грях* (не: *завеях, греях*)“ (ОПРГ 2016: 23). В ОПРГ има по-ясно изразена тенденция към разпадане на дублетността и при дублетните двойки във формите за минало страдателно причастие на *-н* и *-т*. При производните глаголи на глаголите *вея* и *грея* тенденцията е при глаголите, при които дублетността се разпада, да останат причастните форми на *-н*: *повея: повян, повени; подвея: подвян, подвени; позавея – позавян, позавени* и само един глагол със суфикс *-т*: *навея – навят*;

навяти; погрея – погрян, погрени; подгрея – подгрян, подгрени; позагрея – позагрян, позагрени; поогрея – поогрян, поогрени, има само един глагол с мин. страдателно причастие на *-т*: *попрегрея – попрегрят, попрегрети*. При производните глаголи от глагола *сея*, при които няма дублетност във формите за минало страдателно причастие, са кодифицирани формите на *-т*: *осея – осят, осети; понасея – понасят, понасети; поотсея – поотсят, поотсети; попресея – попресят, попресети*. В този смисъл би могло да се очаква, че при евентуално разпадане на дублетността при производните глаголи от глагола *сея* ще надделеят формите на *-т*.

Дублетност във формите за минало страдателно причастие в ОПРГ е въведена за първи път при глагола *осмея – осмян и осят* (ПРСБКЕ – само *осмян*; НПР – препратка към глагола *смея (се)* и при глагола *всея (всян и всят)*; в ПРСБКЕ – само *всят*). А що се отнася до вторично образуваните от представъчните глаголи от свършен вид глаголи от несвършен, при тях формите за минало страдателно причастие еднозначно се образуват с наставка *-н*: *довяван, сгряван, изпяван*.

И петте основни глагола, при които е регистрирана дублетност във формите за мин. страдателно причастие, са преходни. Преходността в случая е ключов критерий, който обяснява липсвата на минали страдателни причастия при други основни глаголи от групата, чиято сегашна основа завършва на *-ея*: *блея, посмея, зрея, рея (се), тлея*. При някои от техните производни глаголи обаче са регистрирани форми за минало страдателно причастие: *проблеян* (ОПРГ), *разблеян* (ПРСБКЕ и ОПРГ); *зареян* (НПР и ОПРГ); *разтлян* и *разтлеян* (ПРСБКЕ). Макар че при тези глаголи (с изключение на дублетните форми при глагола *разтлея* в ПРСБКЕ) няма дублетни форми във формите за минало страдателно причастие, интересно е, че в конкуренцията между формите побеждават несистемните форми, образувани от сегашната основа – особено предвид че са несистемни и самите форми за минало страдателно причастие, образувани от непреходни глаголи. От една страна, формите,

образувани от сегашната основа, биха могли да означават процесуалност, от друга, има тенденция *-еян* да се сваща като суфикс за образуване на прилагателни имена по примера на *веян, греян, завеян, отвеян* и др.

Направеният преглед на кодификацията показва, че кодификаторските решения по отношение на дублетността както във формите за мин. св. време и мин. св. деятелно причастие, така и във формите за минало страдателно причастие са съобразени с факта, че става въпрос за исторически наследени форми, силно закрепени в езика и в езиковото съзнание на носителите му; с форми, при които все още няма тенденция към диференциране на значенията на двата дублета. Личи стремежът между речниците да има приемственост, същевременно кодификацията се стреми към унификация и системност, т.е. към изключването на причастните форми, образувани от сегашната глаголна основа, които са в разрез с общото правило за образуване на миналите страдателни причастия от миналата свършената глаголна основа. Отпадането на дублетността при част от причастията, образувани с представки в последния правописен речник, също е опит за намаляване на обхвата на дублетността. Трябва да се отбележи обаче, че няма формулиран критерий, който да дава яснота на носителите на езика коя от формите (на *-н* или на *-т*) е останала като книжовна, кодификацията е единствено през словника и в този смисъл е възможно да се окаже не достатъчно ефективна.

ИЗВОДИ

Във връзка с поставените в изследването задачи, очаквани резултати и работна хипотеза могат да се направят редица изводи. Те могат да се обобщят в три насоки: във връзка с изясняване на същността на дублетността; по отношение на използването ѝ като инструмент в кодификаторската практика и във връзка с постигането на научно познание за характера и динамиката на изследваното явление в областта на глаголната лексика.

1. Във връзка с поставената задача да се изясни същността на явлениято дублетност може да се заключи, че от функционална гледна точка дублетността е инструмент на кодификацията за регистрация на езиковата промяна в рамките книжовния език.
- 1.1. Основната причина за наличието на дублети се корени в хетерогенността и хетерохронността на езиковите единици в книжовноезиковата система. Проява на езиковата промяна в рамките на кодифицираната норма може да бъде както модификацията на формата, т.е. трансформацията на една форма в друга форма, така и продължаващата непредвидимо във времето коекзистенция на две хетерохронни форми, т.е. дублетността.
- 1.2. Специфичните причини за дублетността трябва да се търсят и в специфичните функции на книжовния език в сравнение с функциите на останалите езикови идиоми в рамките на общонационалния език, от една страна, както и във функциите, които имат самите дублетни форми при процесите на стандартизация, от друга.
- 1.3. В нашето разбиране дублетността не е проява на редундантност в системата на книжовния език, нито пък на невъзможност даден нормативен проблем да бъде разрешен. Напротив – тя има характера на специфичен инструмент на кодификаторската практика. Инструмент, който осигурява перспективност на кодификацията, насочена към поддържането на гъвкавата стабилност на книжовната норма.

1.4. Дублетността е явление с преходен, инструментален характер, доколкото функцията ѝ е да подпомага преустройството на системата. В този смисъл дублетността може да бъде видяна и като преходен етап по пътя на установяването на езиковата промяна, от една страна, и като средство за поддържането на гъвкавата стабилност на книжовната норма, от друга.

1.5. В етапите на формиране на диалектната основа дублетността играе важна роля за поддържане на обединяващата символна функция на книжовния език (вж. Гарвин 1993).

1.6. В същото време бидейки динамично явление, дублетността има потенциал на „важен ресурс за интелектуализацията на книжовния език“ (Станчева 2018: 54).

2. Изводи относно ролята на дублетността като инструмент в кодификаторската практика:

2.1.1. Разгледаните случаи на дублетност дават основание да се твърди, че инструментът на дублетността действително е един от основните механизми на кодификацията за направляване на процесите на езикова промяна в книжовния език.

2.1.2. До инструмента на дублетността кодификацията прибегва в случаи на нормативен проблем, при който е налице неустановеност, която се изразява в наличието на повече от една форма за едно и също значение. Разпадът на дублетността в даден сегмент от системата може да доведе до установяване на даден модел в граматичната система, в този смисъл изследваният материал дава основание да се твърди, че дублетността не разколебава, а усилва системността в книжовния език и може да се дефинира като преходен етап от асистемност към системност.

3. Резултатите от изследването на дублетността в областта на глаголната лексика дадоха възможност да се постигне научно

познание за характера и динамиката на изследваното явление в този сегмент на книжовноезиковия комплекс.

- 3.1. По своя характер дублетността в глаголната система на българския може да се определи като по-системна, отколкото при другите части на речта, тъй като на глаголите е присъща по-развита парадигматика, от една страна, и от друга – тъй като по-често може да бъде допусната в рамките на цял клас глаголи, отколкото само при отделни лексеми.
- 3.2. От гледна точка на динамиката на явлениято се наблюдават три процеса: *ликвидиране, ограничаване и запазване на дублетността.*
 - 3.2.1. Процесът на *ликвидиране на дублетността* води до по-висока степен на унификация и системност в рамките на глаголната система. Резултати от този процес в рамките на изследвания материал са:
 - 3.2.1.1. Установяването на акцентния модел във формите за минало свършено време и минало свършено деятелно причастие.
 - 3.2.1.2. Установяването на правописа на формите за минало несвършено време и минало несвършено деятелно причастие на глаголи с глаголна основа на *ж, ч, ш* и на гласна.
 - 3.2.1.3. Довеждане докрай на процеса на прегрупиране на спреженията.
 - 3.2.1.4. В редица пунктове ликвидирането на дублетността при запазване на двете форми с диференциране на значенията им води до засилване на процесите на интелектуализация в последните два академични правописни речника (НПР 2002 и ОПРГ 2016) и служи за ограничаването на процесите на демократизация, характерни за ПРСБКЕ 1983 г.
 - 3.2.2. Процесът на *ограничаване на дублетността* се наблюдава при:
 - 3.2.2.1. Значително намаляване на дублетността и неустановеността при вторичните глаголи от несв. вид, като това е предпоставка и в този

пункт от системата да се постигне системност или диференциация на значенията.

3.2.2.2. Стремежа към намаляване на обхвата на дублетността в случаите на историческа, или вертикална дублетност, без тя да бъде изкуствено премахвана там, където в книжовната практика се наблюдава равностойна употреба на двете форми.

3.2.3. По-силно изразена тенденция към запазване на дублетността се наблюдава при хоризонталната дублетност (най-вече поради стремежа на кодификацията да съдейства за поддържане на обединяващата символна функция на книжовния език).

4. В заключение на настоящото изследване можем да обобщим, че би било твърде субективно да определяме кодификаторските решения във връзка с допускането или премахването на дублетни форми в разглежданите случаи на дублетност в глаголната лексика като правилни, или не. Във всеки един от разглежданите случаи обаче решенията са *обосновани*, в голямата си част последователни и съобразени едновременно и с традицията, и с узуса. В този смисъл може да се обобщи, че кодификацията в разглеждания период адекватно отразява развойните тенденции в езика и си служи с инструмента на дублетността за отразяване на динамиката на книжовната норма и за извършването на плавен преход в посока на утвърждаване на перспективните форми и тенденции.

ПРИНОСИ

- Изследването разглежда детайлно явлението дублетност в теоретичен аспект, поставяйки го в по-широката теоретична рамка на проблема за езиковата промяна и вариантноста, и обосновава принадлежността на дублетността към механизма на езикова промяна в рамките на книжовния език.
- Достига се до научно познание за дублетността, което може да спомогне за оптимизирането на кодификаторската практика.
- Обосновава се необходимостта от използването на инструмента на дублетността в кодификацията с цел направлявано и плавно преустройство на системата. Дава се оценка на кодификаторската практика във всеки един от разглежданите случаи на дублетност във връзка с прилаганите в теорията на кодификацията критерии за оценка на езиковите средства (вж. Данеш 1988).
- Проследена е динамиката на дублетността в конкретни случаи на дублетност в глаголната лексика и промените в граматичната система, до които е довело използването на инструмента на дублетността.
- Създаден е корпус от дублетни форми, който показва динамиката на дублетността в трите правописни академични речника: 1983, 2002, 2016 г., и който може да послужи за справка за актуалното състояние на дублетността в глаголната лексика в разглежданите случаи на дублетност.

ПУБЛИКАЦИИ ПО ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИЯТА

Златева, Ж. Дублетността като инструмент на кодификаторската практика. – В: Международен филологически форум, кн. 5, 2017, с. 117 – 123.

Златева, Ж. Дублетност при миналите страдателни причастия на *-н* и *-т* в съвременния български език. Преглед на кодификацията. – В: Доклади от Международната юбилейна конференция на Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин“ (София, 15 – 16 май 2017 година), Т. 1, Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“, 2017, с. 84 – 90.

Златева, Ж. Диалектическият подход към езика в теорията за книжовните езици на Пражкия лингвистичен кръжок. – Български език, кн. 2, 2017.

Златева, Ж. Променливо *я* – история на кодификацията. – Български език (Езиковите нагласи на българите и кодификацията на книжовните норми), Приложение, 2017, с. 129 – 150.

БИБЛИОГРАФИЯ

Александрова 1999/2000: *Александрова, Т.* За т.нар. диалектна основа на новобългарския книжовен език, – Български език, кн. 4-5, с. 98 – 105.

Александрова 2006: *Александрова, Т.* Някои наблюдения върху кодификацията и действието на правилото за променливото *я*. – Български език, кн.3.

Алексова 2018: *Алексова, К.* Съвременни нагласи към съотношението писмен : устен български език. – В: *Slavica Lodziensia*, № 2, с. 173 – 183.

Андрейчин 1944: *Андрейчин, Л.* Основна българска граматика. София, Хемус.

Андрейчин 1951: *Андрейчин, Л.* Основните проблеми на съвременния български правопис. – Български език, кн.1, с. 32 – 52.

Андрейчин 1956: *Андрейчин, Л.* около въпроса за прилагателните на *-ичен* и *-ически*, – Български език, с. 167 – 169.

Андрейчин 1971: *Андрейчин, Л.* Българските глаголи на *-овам*, – Български език, кн. 2-3, 154 – 159.

Ахманова 1969: *Ахманова, О.С.* Словарь лингвистических терминов. Москва, Советская энциклопедия.

Балан 1940: *Балан-Ал. Теодоров.* Нова българска граматика. София, Книгоиздателство „Г. Ф. Чипев”.

Буров 2017: *Буров, Ст.* От *писах* през *писах* и *писах* до *писах*. За историята на една акцентна норма. [www.da.uni-vt.bg/pub/doklad-burov-za lili-krumova](http://www.da.uni-vt.bg/pub/doklad-burov-za-lili-krumova)

Вайнрайх, Лабов, Херцог 1968: *Weinreich, U., Labov, W., Herzog, M.*

Empirical Foundations of Theory of Language Change. Austin, University of Texas Press.

Вайнрайх 1979: *Вайнрайх, У. Языковые контакты.* Состояние и проблемы исследования. Киев, Виша шк.

Вахек 2004: *Vachek, J.* Поява и съзряване на пражката езиковедска теория. – В: *Homo bohemicus*, № 1, 27 – 35.

Вахек 2014: *Vachek, J.* Remarks on the dynamism of the system of language. *Chapters from the History of Czech Functional Linguistics.* Brno, Masarykova univerzita, s. 54 – 64.

Викторова 1990: Дублетност при стари плуралия тантум, – Български език, кн. 4, с. 369-370.

Гарвин 1993: *Garvin, P.* A conceptual framework for the study of language standartization. – In: *J.Soc.Lang.* 100/101 (1993) pp. 37 – 54.

Георгиева 1990: *Георгиева, Е. (съст.).* 101 въпроса за дублетите в българския език. София, ДИ „Д-р П. Берон”.

Георгиева 1973. *Георгиева, Е.* Дублетните форми в българския правопис. . – Български език, кн. 3-4, с. 192 –201.

Горбачевич 1978: *Горбачевич, К.* Вариантность слова и языковая норма: на материале современного русского языка. Ленинград, Наука.

Гордън 2006: *Gordon, M. J.* Interview with William Labov, *Journal of English Linguistics*, 34 (4), 332 – 351.

Гордън 2017: *Gordon, M. J.* Oxford Research Encyclopedias. Linguistics. William Labov.

<https://oxfordre.com/linguistics/view/10.1093/acrefore/9780199384655.001.0001/acrefore-9780199384655-e-364>

ГСБКЕ 1982: *Граматика на съвременния български книжовен език.*

Морфология, Т. 2, (трето изд. 1998), София, Абагар.

Данеш 1999: *Daneš, Fr. Postoje a hodnotící kritéria při kodifikaci. – In: Jazyk a text: výběr z lingvistického díla Františka Daneše. č. 2. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy 1999, 277 – 288.*

Данеш 1999: *Oldrich, U. (red.). Jazyk a text: Výběr z lingvistického díla Františka Daneše. Praha, Filoz. fak. Univ. Karlovy.*

Димитрова 1990: *Димитрова, М. Какви формообразователни дублети важат само за минало свършено време. – В: 101 въпроса за дублетите в българския език. София, ДИ „Д-р П. Берон”, с. 115 – 117.*

Димитрова 2001: *Димитрова, М. Дублетността като кодификаторски проблем. – Българският език през XX век. София, АИ „Проф. М. Дринов”, изд. „Пентсофт”, 40–49.*

Долник 2010: *Dolník, J. Teória spisovného jazyka. Bratislava, Veda.*

Докулил 1997: *Dokulil, M. Obsah, výraz, význam. Výbor z lingvistického díla Miloše Dokulila. Sv. 1 – 2.*

Едличка 1968: *Jedlička, A. Studium současných spisovných jazyků slovanských a problematika variantnosti normy. – In: Slovo a slovesnost, 29, № 2, s. 113 – 125.*

Едличка 1988: *Йедличка, А. Литературный язык в современной коммуникации. – В: Новое в зарубежной лингвистике. 20, Москва, Прогресс, 38 – 134.*

Илчев 1958: *Илчев, Ст. Ерозия, ерозирам. – Български език, кн. 1, с. 78.*

ИНКЕ 1989: *История на новобългарския книжовен език, София, Издателство на БАН.*

Калканджиев 1938: *Калканджиев, П.* Българска граматика. Звукословие, видословие, словосъчинение, правопис, ударение, произношение и сведения за историята на езика и на писмото. Пловдив.

Ковачева 2006: *Ковачева, М.* За повишената активност на образувания от типа *ФБР агент* и *фешън творение* от гледна точка на езиковия контакт. – В: Националният език в условията на чужди влияния и глобализация. Доклади. София: И-т за български език, 2005, с. 84 – 92.

Косериу 1990: *Косериу, Е.* Лекции по общо езикознание. София, „Наука и изкуство”.

Костадинова 2001: *Костадинова, П.* НПР в контекста на правописните речници. – В: Българският език през XX век, с. 49 – 56.

Костов 1939: *Костов, Н.* Българска граматика. София, Казанлъшка долина.

Лайънз 1972: *Лайонз, Дж.* Введение в теоретическую лингвистику. Москва, Едиториал УРСС.

Леман 1992: *Lehmann, W.* Historical linguistics: an introduction. London, Routledge.

Матезиус 1967: *Матезиус, В.* О потенциальности языковых явлений. – В: Пражский лингвистический кружок. Москва, Прогресс.

Милуърд 1989: *Millard, Celia M.* A biography of the English language. New York: Holt, Rinehart and Winston, Inc.

Мирчев 1963: *Мирчев, К.* Историческа граматика на българския език. София, Наука и изкуство.

Младенов 1939: *Младенов, Ст., Попвасилев, Ст.* Граматика на българския език. София, Казанлъшка долина.

Москов 1960: *Москов, М.* глаголи от несвършен вид на -явам и -йвам, – Български език, кн. 5, с. 438 – 442.

Москов 1962: *Москов, М.* Дублетните глаголни форми от несвършен вид. – Български език, кн. 5, с. 413 – 418.

Мурдаров 2003: *Мурдаров, Вл.* Диалектни увлечения. В: *Още 99 езикови съвета*, С., Просвета, 92 – 93.

Мурдаров 2007а: *Мурдаров, Вл.* Глаголи в съкратен вид. В: *99 съвета за българската граматика*, С., Просвета, 95 – 97.

Мурдаров 2007б: *Мурдаров, Вл.* Вече не може. В: *99 съвета за българската граматика*, С., Просвета, 108 – 109.

Мурдаров 2009: *Мурдаров, Вл.* За новите стари правописни дублети. – Български език, кн. 3, с. 146 – 148.

Мурдаров 2015а: *Мурдаров, Вл.* Един особен случай на дублетност. – Български език, кн. 1, с. 119 – 121.

Мурдаров 2015б: *Мурдаров, Вл.* Един необичаен случай на дублетност. – Български език, кн. 3, с. 129 – 131.

Мурдаров 2015в: *Мурдаров, Вл.* За нужните дублетни глаголни форми. – Български език, кн. 4, с. 140 – 142.

Мурдаров 2019а: *Мурдаров, Вл.* Още за нужните дублетни глаголни форми. В: *Разни нови езикови съвети*, С., Блек Фламинго Пъблишинг, с. 64 – 66.

Мурдаров 2019б: *Мурдаров, Вл.* За смущаващите диалектни форми на глаголите. В: *Разни нови езикови съвети*, С., Блек Фламинго Пъблишинг, с. 66 – 68.

Мурдаров 2019в: *Мурдаров, Вл.* За някои ненужни дублети. В: *Разни нови езикови съвети*. С., Блек Фламинго Пъблишинг, с. 71 – 72.

Мурдаров 2019г: *Мурдаров, Вл.* За новите дублетни форми при някои причастия. В: Разни нови езикови съвети, С. Блек Фламинго Пъблишинг, с. 75 – 76.

Наръчник 1945: Правописен и правоговорен наръчник. *И. Хаджов, Ц. Минков, Д. Осинин, С. Стойков, Н. Костов, С. Илчев, Д. Маджаров, К. Генов.* София: Българска книга.

НПР 2002: Нов правописен речник на българския език. София, Хейзъл.

ОПР 2012: Официален правописен речник на българския език. София, Просвета.

ОПРГ 2016: Официален правописен речник на българския език. Глаголи. София, Просвета.

Парашкевов 1987: *Парашкевов, Б.* Етимологични дублети в българския език. София, Нар. просвета.

Парашкевов 2008: *Парашкевов, Б.* Енциклопедичен речник на думи и имена с единно лексикално първоначало: А-Я. София, ИК „Емас”.

Парашкевов 2014: *Парашкевов, Б.* Малък речник на етимологични дублети в българския език : А-Я. В. Търново, Слово.

Пашов 1989: *Пашов, П.* Практическа българска граматика. София, Нар. просвета.

Пенчев 1963: *Пенчев, Й.* Църква и черква, – Български език, кн. 6, 555 – 556.

ПЛК 1967: Пражский лингвистический кружок. Тезисы.

Попов 1941: *Попов, Д.* Българска граматика. София, Хр. Г. Данов.

Попов 1952: *Попов, К.* Защищавам и защитавам. – Български език, кн. 1-2, 121 – 122.

ПРБКЕ 1945: Правописен речник на българския книжовен език. *Л. Андрейчин, И. Леков, В. Георгиев*. София: Министерство на нар. просвета.

ПРБКЕ 1948: Правописен речник на българския книжовен език. *Л. Андрейчин, И. Леков, В. Георгиев* София: Народна просвета.

ПРБКЕ 1954: Правописен речник на българския книжовен език. *Л. Андрейчин, В. Георгиев, И. Леков, Ст. Стойков*. София, Народна просвета.

ПРБКЕ 1958: Правописен речник на българския книжовен език. *Л. Андрейчин, В. Георгиев, И. Леков, Ст. Стойков*. София, Народна просвета.

ПРБКЕ 1965: Правописен речник на българския книжовен език. . *Л. Андрейчин, В. Георгиев, И. Леков, Ст. Стойков*. София, Народна просвета.

ПРСБКЕ 1983: Правописен речник на съвременния български книжовен език. София, Изд. на БАН.

Радева 2017: *Радева, В.* Българска лексикология и лексикография. София, Изток – Запад.

Речник Хемус 1945: Правописен речник Хемус на българския книжовен език. *Л. Андрейчин*. София, Хемус.

Русинов 1988: *Русинов, Р.* История на новобългарския книжовен език. София, Наука и изкуство.

Семенюк 1970: Семенюк, Н. Н. Норма. – В: Общее языкознание. Формы существования, функции, история языка. Москва, Наука, с. 549 – 596.

Сестерхен 2016: Sesterhenn, E. An overview of the phenomenon of doublets in English, Athens, Georgia.

https://getd.libs.uga.edu/pdfs/sesterhenn_karen_e_201605_ma.pdf

Скаличка 1967: *Скаличка, В.* Асимметричный дуализм языковых единиц. – В: Пражский лингвистический кружок. Москва, Прогресс.

Соколова 2004: *Sokolová, Jana.* Variantnosť v jazyku a variantnosť jazyka. Nitra: Garmond.

Сосюр 1992: *Сосюр, Ф.* Курс по обща лингвистика. София, Наука и изкуство.

Станчева 2018: *Станчева, Р.* Дублетността – необходима и неизбежна. – Български език, 65, № 3, с. 48 – 61.

Старобългарска граматика 1993: Граматика на старобългарския език: Фонетика, морфология, синтаксис. София, БАН.

Стефанов 1954: *Стефанов, Ст.* За произхода и употребата на глаголите с наставка *-изирам*, – Български език, кн. 4. 369 – 370.

Стойков 1973: *Стойков, Ст.* Правоговор и правопис. – Български език, кн. 3, с. 282 – 284.

Стоянов 1959: *Стоянов, Ст.* За правописа на глагола *умивам*, – Български език, кн. 4-5, с. 425 – 428.

Томов 2012: *Томов, М.* Рационалният правопис като кодификаторски проблем. – Български език, кн.1.

Трубецкой 1960: *Трубецкой, Н. С.* Основы фонологии. Москва, Издательство иностранной литературы.

Хавранек 1963: *Havránek, B.* Úkoly spisovného jazyka a jeho kultura. – In: Studie o spisovném jazyce. Praha, Nakladatelství československé Akademie věd, 30 – 59.

Хазен 2010: *Hazen, K.* Labov: Language variation and change.

https://www.researchgate.net/publication/293091756_Labov_Language_variation_and_change

Харалампиев 2001: *Харалампиев, Ив.* Историческа граматика на българския език. Велико Търново, Фабер.

Хованец 2014 (ред.): *Chovanec, J.* (ed.) Chapters from the History of Czech Functional Linguistics. Brno, Masarykova univerzita.

Хомутова 2005: *Хомутова, Т.Н.* Теория языковой вариативности: социолингвистический аспект. <https://cyberleninka.ru/article/n/teoriya-yazykovoy-variativnosti-sotsiolingvisticheskiy-aspekt/viewer>

Хърбачек 1974: *Hrbáček, J.* Lexikální ekvivalenty, dublety a varianty. – In: Naše řeč. № 1, 28 – 33.

Чаралозова 1990: *Чаралозова, К.* Защо са дублети форми като захладявам и захлаждам? – В: 101 въпроса за дублетите в българския език, София, ДИ „Д-р П. Берон”, с. 90 – 91.

Чаралозова 2016: *Чаралозова, К.* Писмена практика и кодификация (За някои случаи на колебания в съвременната писмена практика, анализирани от гледна точка и на историята на кодификацията). – Български език, кн. 3, с. 19 – 29.

Швейцер 1982: *Швейцер, А.* К проблеме социальной дифференциации языка. – В: Вопросы языкознания, Москва, № 5, с. 39 – 48.

Якобсон 1929: *Jakobson, R.* Remarques sur l'évolution phonologique du russe comparée à celle des autres langues slaves. – In: Travaux du Cercle Linguistique de Prague, 2, Prague.

ПРИЛОЖЕНИЕ

Списък 1. Списък на глаголите с акцентна дублетност в минало свършено време и минало свършено деятелно причастие според ПРСБКЕ, 1983 г.

агня – агних и агних, агнил и агнил
 багня – багних и багних, багнил и багнил
 багря – багрих и багрих, багрил и багрил
 бая – баях и баях, баял и баял
 беля – белих и белих, белил и белил
 беся – бесих и бесих, бесил и бесил
 бистря – бистрих и бистрих, бистрил и бистрил
 блажа – блажих и блажих, блажил и блажил
 блазня – блазних и блазних, блазнил и блазнил
 блещя – блещих и блещих, блещил и блещил
 ближа – близях и близях, близал и близал
 бляска се – бляска и блеска, бляскало и блескало
 боботя – боботих и боботих, боботил и боботил
 боклуча – боклучих и боклучих, боклучил и боклучил
 боравя – боравих и боравих, боравил боравил
 боря – борих и борих, борил и борил
 браня – браних и браних, бранил и бранил
 бримча – бримчих и бримчих, бримчил и бримчил
 бродя – бродих и бродих, бродил и бродил
 бруля – бруших и бруших, брулил и брулил
 бруся – брусих и брусих, брусил и брусил
 бръмча – бръмчах и бръмчех, бръмчал и бръмчел
 бръстя – бръстих и бръстих, бръстил и бръстил
 брътвя – брътвих и брътвих, брътвил и брътвил
 буботя – буботих и буботих, буботил и буботил
 будя – будих и будих, будил и будил
 буля – буших и буших, булил и булил
 буча – бучих и бучих, бучил и бучил
 бълболя – бълбоших и бълбоших, бълболил и бълболил
 бърборя – бърборих и бърборих, бърборил и бърборил
 бърча – бърчих и бърчих, бърчил и бърчил

бърша – бърсах и бърсах, бърсал и бърсал
вадя – вадих и вадих, вадил и вадил
вардя – вардих и вардих, вардил и вардил
вая – ваях и ваях, ваял и ваял
веля – велих и велих, велил и велил
веря – верих и верих, верил и верил
веса – весих и весих, весил и весил
ветря – ветрих и ветрих, ветрил и ветрил
вея – веях и веях, веял и веял, веяли и веяли
вирия – вирих и вирих, вирил и вирил
вися – висих и висих, висил и висил
вклещя – вклеших и вклеших, вклешил и вклешил
влача – влачих и влачих, влачил и влачил
водя – водих и водих, водил и водил
возя – возих и возих, возил и возил
вчовеча – вчовечих и вчовечих, вчовечил и вчовечил, вчовечен и вчовечен
въдя – въдих и въдих, въдил и въдил
възкача – възкачих и възкачих, възкачил и възкачил
вървя – вървих и вървих, вървил и вървил
вържа – вързах и вързах, вързал и вързал
върша – върших и върших, вършил и вършил
въся се – въсих и въсих, въсил и въсил
гавря се – гаврих и гаврих, гаврил и гаврил
гади ми се – гади и гади, гадило и гадило
гадя – гадих и гадих, гадил и гадил
газя – газих и газих, газил и газил
галя – галих и галих, галил и галил
гвача – гвачих и гвачих, гвачил и гвачил
гиздя – гиздих и гиздих, гиздил и гиздил
гладя – гладих и гладих, гладил и гладил
глезя – глезих и глезих, глезил и глезил
гмеча – гмечих и гмечих, гмечил и гмечил
говоря – говорих и говорих, говорил и говорил
гоня – гоних и гоних, гонил и гонил
готвя – готвих и готвих, готвил и готвил
грабя – грабих и грабих, грабил и грабил
грапя – грапих и грапих, грапил и грапил
грача – грачих и грачих, грачил и грачил
греба – гребах и гребах, гребал и гребал

грижа се – грижих и грижих, грижил и грижил
гризя – гризах и гризах, гризал и гризал
грохотя – грохотих и грохотих, грохотил и грохотил
губя – губих и губих, губил и губил
гудя – гудих и гудих, гудил и гудил
гуша – гуших и гуших, гушил и гушил
гъгря – гъгрих и гъгрих, гъгрил и гъгрил
гълчоля – гълчолих и гълчолих, гълчолил и гълчолил
гърбуша – гърбуших и гърбуших, гърбушил и гърбушил
гърбя – гърбих и гърбих, гърбил и гърбил
гъргоря – гъргорих и гъргорих, гъргорил и гъргорил
гърля – гърлих и гърлих, гърлил и гърлил
гърча – гърчих и гърчих, гърчил и гърчил
давя се – давих и давих, давил и давил
движа се – движих и движих, движил и движил
дежуря – дежурих и дежурих, дежурил и дежурил
дипля – диплих и диплих, диплил и диплил
диря – дирих и дирих, дирил и дирил
драскотя – драскотих и драскотих, драскотил и драскотил
дръстя – дръстих и дръстих, дръстил и дръстил
дупча – дупчих и дупчих, дупчил и дупчил
душа – душих и душих, душил и душил
дъбя – дъбих и дъбих, дъбил и дъбил
дъвча – дъвках и дъвках, дъвкал и дъвкал, дъвчен и дъвкан
дъня – дъних и дъних, дънил и дънил
дърдоря – дърдорих и дърдорих, дърдорил и дърдорил
дърля – дърлих и дърлих, дърлил и дърлил
дявам се – дявах и дявах, дявал и дявал
ежа се – ежих и ежих, ежил и ежил
жабуря – жабурих и жабурих, жабурил и жабурил
жаля – жалих и жалих, жалил и жалил
жаря – жарих и жарих, жарил и жарил
женя (се) – жених и жених, женил и женил
жиля – жилих и жилих, жилил и жилил
жребя – жребих и жребих, жребил и жребил
жуля – жулих и жулих, жулил и жулил
заваля (се) – завалих и завалих, завалил и завалил
зверя (се) – зверих и зверих, зверил и зверил
зея – зеях и зеях зеял и зеял

зубря – зубрих и зубрих, зубрил и зубрил
зъбя – зъбих и зъбих, зъбил и зъбил
кажа – казах и казах, казал и казал
каня – каних и каних, канил и канил
капя – капах и капах, капал и капал
кастрия – кастрих и кастрих, кастрил и кастрил
катеря се – катерих и катерих, катерил и катерил
катуря се – катурих и катурих, катурил и катурил
кая се – каях и каях, каял и каял
квася – квасих и квасих, квасил и квасил
кивря – киврих и киврих, киврил и киврил
кикотя се – кикотих и кикотих, кикотил и кикотил
кипря се – киприх и киприх, киприл и киприл
китя – китих и китих, китил и китил
кича – кичих и кичих, кичил и кичил
клатя – клатих и клатих, клатил и клатил
клепя – клепах и клепах, клепал и клепал
клинча – клинчих и клинчих, клинчил и клинчил
клокотя – клокотих и клокотих, клокотил и клокотил
клокоча – клокочих и клокочих, клокочил и клокочил
козя – козих и козих, козила и козила
кокорча се – кокорчих и кокорчих, кокорчил и кокорчил
кокоря се – кокорих и кокорих, кокорил и кокорил
контя се – контих и контих, контил и контил
кормя – кормих и кормих, кормил и кормил
котя се – котих и котих, котила и котила
крача – крачих и крачих, крачил и крачил
крея – креях и креях, креял и креял
криволича – криволичих и криволичих, криволичил и криволичил
кръстя – кръстих и кръстих, кръстил и кръстил
кудя – кудих и кудих, кудил и кудил
кумя – кумих и кумих, кумил и кумил
купя – купих и купих, купил и купил
куча – кучих и кучих, кучила и кучила
къдря – къдрих и къдрих, къдрил и къдрил
къкря – къкрих и къкрих, къкрил и къкрил
кълколя – кълколих и кълколих, кълколил и кълколил
кълча – кълчих и кълчих, кълчил и кълчил
къпя – къпах и къпах, къпал и къпал

къркоря – къркорих и къркорих, къркорил и къркорил
кърмя – кърмих и кърмих, кърмил и кърмил
кърпя – кърпих и кърпих, кърпил и кърпил
къртя – къртих и къртих, къртил и къртил
кърша – кърших и кърших, кършил и кършил
кютя – кютих и кютих, кютил и кютил
кяря – кярих и кярих, кярил и кярил
лазя – лазих и лазих, лазил и лазил
лафя – лафих и лафих, лафил и лафил
лая – лаях и лаях, лаял и лаял
леша – леших и леших, лешил и лешил
лигавя – лигавих и лигавих, лигавил и лигавил
лижа – лизах и лизах, лизал и лизал
лича – личих и личих, личил и личил
ломотя – ломотих и ломотих, ломотил и ломотил
лоча – лочих и лочих, лочил и лочил
луча – лучих и лучих, лучил и лучил
лъготя – лъготих и лъготих, лъготил и лъготил
лъжа – лъгах и лъгах, лъгал и лъгал
лъча – лъчих и лъчих, лъчил и лъчил
любя – любих и любих, любил и любил
люпя – люпих и люпих, люпил и люпил
лющя – лющих и лющих, лющил и лющил
мажа – мазах и мазах, мазал и мазал
мазня – мазних и мазних, мазнил и мазнил
мамя – мамих и мамих, мамил и мамил
маря – марих и марих, марил и марил
маях – маях и маях, маял и маял
меря – мерих и мерих, мерил и мерил
местя – местих и местих, местил и местил
месея – месих и месих, месил и месил
мириша – мирисах и мирисах, мирисал и мирисал
мисля – мислих и мислих, мислил и мислил
млатя – млатих и млатих, млатил и млатил
мокря – мокрих и мокрих, мокрил и мокрил
моля – молих и молих, молил и молил
мотолева – мотолевих и мотолевих, мотолевил и мотолевил
мразя – мразих и мразих, мразил и мразил
мрежа – мрежих и мрежих, мрежил и мрежил

мръжда – мръждих и мръждих, мръждил и мръждил
мръщя – мръщих и мръщих, мръщил и мръщил
муся – мусих и мусих, мусил и мусил
мутолева – мутолевих и мутолевих, мутолевил и мутолевил
муша – муших и муших, мушил и мушил
мъдря – мъдрих и мъдрих, мъдрил и мъдрил
мъжа – мъжих и мъжих, мъжил и мъжил
мъмля – мъмлах и мъмлах, мъмлал и мъмлал
мъмря – мъмрих и мъмрих, мъмрил и мъмрил
мърля – мърлих и мърлих, мърлил и мърлил
мърморя – мърморих и мърморих, мърмори́л и мърмори́л
мърсотя – мърсотих и мърсотих, мърсоти́л и мърсоти́л
мътя – мътих и мътих, мътил и мътил
мъча – мъчих и мъчих, мъчил и мъчил
надя – надих и надих, надил и надил
нижа – низах и низах, низал и низал
нищя – нищих и нищих, нищил и нищил
нося – носих и носих, носил и носил
навя се – навих и навих, навил и навил
нудя – нудих и нудих, нудил и нудил
остря – острих и острих, острил и острил
пазя – пазих и пазих, пазил и пазил
паля – палих и палих, палил и палил
паря – парих и парих, парил и парил
пастря – пастрих и пастрих, пастрил и пастрил
патя – патих и патих, патил и патил
пелтеча – пелтечих и пелтечих, пелтечил и пелтечил
пеня – пених и пених, пенил и пенил
пердаша – пердаших и пердаших, пердашил и пердашил
перча – перчих и перчих, перчил и перчил
перя – перих и перих, перил и перил
печеля – печелих и печелих, печелил и печелил
пиша – писах и писах, писал и писал
плавя – плавих и плавих, плавил и плавил
плача – плаках и плаках, плакал и плакал
плаша – плаших и плаших, плашил и плашил
плезя – плези́х и плези́х, плези́л и плези́л
повредя – повредих и повредих, повреди́л и повреди́л
помня – помних и помних, помнил и помнил

помпя – помпих и помпих, помпил и помпил
поря – порих и порих, порил и порил
постя – постих и постих, постил и постил
пощя – пощих и пощих, пошил и пошил
правя – правих и правих, правил и правил
празня – празних и празних, празнил и празнил
прася – прасих и прасих, прасил и прасил
праша – праших и праших, прашил и прашил
преча – пречих и пречих, пречил и пречил
прищя – прищих и прищих, пришил и пришил
прося – просих и просих, просил и просил
пружа – пружих и пружих, пружил и пружил
пудря се – пудрих и пудрих, пудрил и пудрил
пуля се – пулих и пулих, пулил и пулил
пуша – пуших и пуших, пушил и пушил
пъдя – пъдих и пъдих, пъдил и пъдил
пълня – пълних и пълних, пълнил и пълнил
пържа – пържих и пържих, пържил и пържил
пърля – пърлих и пърлих, пърлил и пърлил
пърполя – пърполих и пърполих, пърполил и пърполил
пърпоря – пърпорих и пърпорих, пърпорил и пърпорил
пъстрия – пъстрих и пъстрих, пъстрил и пъстрил
пъча – пъчих и пъчих, пъчил и пъчил
рача – рачих и рачих, рачил и рачил
ребя – ребрих и ребрих, ребрил и ребрил
робя – робих и робих, робил и робил
ровя – рових и рових, ровил и ровил
роня – роних и роних, ронил и ронил
роша – роших и роших, рошил и рошил
рутя – рутих и рутих, рутил и рутил
ръбя – ръбих и ръбих, ръбил и ръбил
ръся – ръсих и ръсих, ръсил и ръсил
свесея – свесих и свесих, свесил и свесил
светя – светих и светих, светил и светил
свиди ми се – свиди и свиди, свидило и свидило
свирия – свирих и свирих, свирил и свирил
свърша – свърших и свърших, свършил и свършил
сгазя – сгазих и сгазих, сгазил и сгазил
сгащя – сгащих и сгащих, сгащил и сгащил

сготвя – сгoтвих и сгoтвих, сгoтвил и сгoтвил
сгризя – сгpизах и сгpизах, сгpизал и сгpизал
сдуша – сдyших и сдyших, сдyшил и сдyшил
селя – сeлих и сeлих, сeлил и сeлил
сетя – сeтих и сeтих, сeтил и сeтил
силя – силих и силих, силил и силил
синя – синих и синих, синил и синил
сипя – сипах и сипах, сипал и сипал
сиря – сирих и сирих, сирил и сирил
скастрия – скастpих и скастpих, скастpил и скастpил
сквася – сквасих и сквасих, сквасил и сквасил
склеся – склeщих и склeщих, склeщил и склeщил
скоча – скoчих и скoчих, скoчил и скoчил
скробя – скрoбих и скрoбих, скрoбил и скрoбил
скръстя – скръстих и скръстих, скръстил и скръстил
скубя – скубах и скубах, скубал и скубал
славя – славих и славих, славил и славил
сложя – слoжих и слoжих, слoжил и слoжил
служи – служих и служих, служил и служил
случа – случих и случих, случил и случил
слюнча – слюнчих и слюнчих, слюнчил и слюнчил
смуча – смуках и смуках, смукал и смукал
соча – сочих и сочих, сочил и сочил
споря – спoрих и спoрих, спoрил и спoрил
справя се – справих и справих, справил и справил
срежа – срязах и срязах, срязал и срязал
страдам – ссрадах и ссрадах, ссрадал и ссрадал
стъпя – сстъпих и сстъпих, сстъпил и сстъпил
стържа – сстъргах и сстъргах, сстъргал и сстъргал
суча – суках и суках, сукал и сукал
счупя – ссчупих и ссчупих, ссчупил и ссчупил
съдя – ссдих и ссдих, ссдил и ссдил
сърдя се – ссрдих и ссрдих, ссрдил и ссрдил
тача – тачих и тачих, тачил и тачил
тегля – теглих и теглих, теглил и теглил
телих – телих и телих, телила и телила
тиря – тирих и тирих, тирил и тирил
тлача – тлачих и тлачих, тлачил и тлачил
товаря – товарих и товарих, товарил и товарил

топля – топл^их и топл^их, топл^ил и топл^ил
тормозя – тормоз^их и тормоз^их, тормоз^ил и тормоз^ил
точа – точ^их и точ^их, точ^ил и точ^ил
трампя – трамп^их и трамп^их, трамп^ил и трамп^ил
трая – тра^ях и тра^ях, тра^ял и тра^ял, тра^яли и тра^яли
требя – тр^еб^их и тр^еб^их, тр^еб^ил и тр^еб^ил
тревожа – тревож^их и тревож^их, тревож^ил и тревож^ил
трепя – тр^еп^ах и тр^еп^ах, тр^еп^ал и тр^еп^ал
тровка – тр^ов^их и тр^ов^их, тр^ов^ил и тр^ов^ил
тропотя – тропот^их и тропот^их, тропот^ил и тропот^ил
трудя се – труд^их и труд^их, труд^ил и труд^ил
труфя се – труф^их и труф^их, труф^ил и труф^ил
туля – ту^ли^х и ту^ли^х, ту^ли^л и ту^ли^л
турча – турч^их и турч^их, турч^ил и турч^ил
туря – тур^их и тур^их, тур^ил и тур^ил
тъжа – тъж^их и тъж^их, тъж^ил и тъж^ил
тъпча – тъпк^ах и тъпк^ах, тъпк^ал и тъпк^ал
търбуша – търбуш^их и търбуш^их, търбуш^ил и търбуш^ил
търся – търс^их и търс^их, търс^ил и търс^ил
тътря – търт^их и търт^их, търт^ил и търт^ил
тътрузя – тътруз^их и тътруз^их, тътруз^ил и тътруз^ил
филизя – филиз^их и филиз^их, филиз^ил и филиз^ил
хапя – хап^ах и хап^ах, хап^ал и хап^ал
харча – харч^их и харч^их, харч^ил и харч^ил
хваля – хвал^их и хвал^их, хвал^ил и хвал^ил
хвърлям – хвърл^их и хвърл^их, хвърл^ил и хвърл^ил
хия се – хи^ли^х и хи^ли^х, хи^ли^л и хи^ли^л
хленча – хленч^их и хленч^их, хленч^ил и хленч^ил
ходя – ход^их и ход^их, ход^ил и ход^ил
хрантута – хрантут^их и хрантут^их, хрантут^ил и хрантут^ил
храня – хран^их и хран^их, хран^ил и хран^ил
храча – храч^их и храч^их, храч^ил и храч^ил
хуля – хул^их и хул^их, хул^ил и хул^ил
цапотя – цапот^их и цапот^их, цапот^ил и цапот^ил
цвиля – цвил^их и цвил^их, цвил^ил и цвил^ил
целя – цел^их и цел^их, цел^ил и цел^ил
цепя – цеп^их и цеп^их, цеп^ил и цеп^ил
цивря – цивр^их и цивр^их, цивр^ил и цивр^ил
цикля – цикл^их и цикл^их, цикл^ил и цикл^ил

цупя – цупих и цупих, цупил и цупил
църцоря – църцорих и църцорих, църцорил и църцорил
чепатя – чепатих и чепатих, чепатил и чепатил
чепя – чепих и чепих, чепил и чепил
черня – черних и черних, чернил и чернил
черпя – черпих и черпих, черпил и черпил
чеша – чесах и чесах, чесал и чесал
чини ми се – чини и чини, чинило и чинило
чиня – чиних и чиних, чинил и чинил
чистя – чистих и чистих, чистил и чистил
чопля – чоплих и чоплих, чоплил и чоплил
чорля – чорлих и чорлих, чорлил и чорлил
чудя – чудих и чудих, чудил и чудил
чупя – чупих и чупих, чупил и чупил
чуча – чучих и чучих, чучил и чучил
чучуря – чучурих и чучурих, чучурил и чучурил
шаря – шарих и шарих, шарил и шарил
шатря – шатрих и шатрих, шатрил и шатрил
шепотя – шепотих и шепотих, шепотил и шепотил
шикалкавя – шикалкавих и шикалкавих, шикалкавил и шикалкавил
шиля – шилих и шилих, шилил и шилил
ширя – ширих и ширих, ширил и ширил
шмуля – шмулих и шмулих, шмулил и шмулил
шпоря – шпорих и шпорих, шпорил и шпорил
щавя – щавих и щавих, щавил и щавил
щипя – щипах и щипах, щипал и щипал
юдя – юдих и юдих, юдил и юдил
яздя – яздох и яздох, яздил и яздил

Таблица 1. Кодификация на правилото за променливото я след шушкава съгласна и след гласна в речниците от 1945 г. до днес

РЕЧНИК	В увода	В словника	
		Дублетност във формите за мин. несв. време и мин. несв. деятелно причастие след ж, ч, ш при глаголи от 1 и 2 спрежение	Дублетност при глаголи с Я под ударение след гласна
Правописен и правоговорен наръчник, 1945 г.	След <i>ж, ч, ш</i> минало несвършено време завършва (под ударение) на <i>-ех</i> или <i>-ах</i> , а след гласна – на <i>-ех</i> или <i>-ях</i> , напр. <i>течех (течах) (...)</i> <i>поех (поях)</i> .	Няма регистрирана дублетност; представени са само екавите форми: греша – грешех, -ел; държа – държех, -ел; мълча – мълчех, -ел.	Няма регистрирана дублетност, последователно са въведени само екавите форми: безпокоя – безпокоех, -ел; боя (се) – боех, боел; броя – броех, броел; доя – доех, доел; загноя – загноех, загноел; кроя – кроех, кроел; роя – роех, роел; стоя – стоех, -ел; строя – строех, -ел; тая – таех, -ел.
Правописен речник Хемус на българския книжовен език, 1945 г.	В увода не е уговорена дублетност.	В словника дублетността е отразена само при някои глаголи: греша – грешах, (ех), -ал (-ел);	При повечето глаголи не е дадена парадигмата. При някои има дублетност: стоя – стоях, стоял, -яли; устоя – устоях, устоял; строя – строях (-ех), -ял (-ел).

		пека – печах (-ех), -ал, (-ел);	
Правописен речник на българския книжовен език, 1945 г.	Дублетността не е уговорена в увода.	Непоследователно е въведена в словника: греша – грешех, грешел; държа – държех, държах, държел, държал; мълча – мълчах, мълчал.	При малка част от глаголите е дадена парадигма. боя – боех, боел; стоя – стоял, стояли; строя – строех, строел, строен;
ПРБКЕ, второ прераб. изд., 1948 г.	Дублетността не е уговорена в увода.	Непоследователно е въведена в словника: греша – грешех, грешел; държа – държах, държал, държех, държел; мълча – мълчах, мълчал.	При повечето глаголи не е дадена парадигмата. С изкл. на глагола <i>стоя</i> при останалите глаголи последователно са въведени екавите форми: боя се – боех се, боел се; боя – боех, боел, боеен; стоя – стоях, стоял, стояли; строя – строех, строел, строен;
ПРБКЕ, трето прераб. изд., 1954 г.	Дублетността не е уговорена в увода.	Дублетността е непоследователно е въведена в словника: греша – грешех, грешел; държа – държах, държал, държех, държел; мълча – мълчех, мълчел, мълчах, мълчал.	При повечето глаголи не е дадена парадигмата, с изкл. на глагола <i>стоя</i> при останалите глаголи последователно са въведени екавите форми: боя се – боех се, боел се; боя – боех, боел, боеен; стоя – стоях, стоял, стояли строя – строех, строел.

ПРБКЕ, четвърто попр. издание, 1958 г.	Дублетността не е уговорена в увода, но е последователно въведена в словника.	греша – грешах и грешех, грешал и грешел, грешели; дължа – дължех, дължел и дължах, дължал; държа – държах, държал и държех, държел; мълча – мълчех, мълчел и мълчах, мълчал.	безпокоя – безпокоях и безпокоех, безпокоял и безпокоел; боя се – боях се и боех се, боял се и боел броя – броях и броех, броял и броел; доя – доях и доех, доял и доел, доели кроя – кроях и кроех, кроял и кроел настоя – настоях, настоял, настояли роя – роях и роех, роял и роел, роели се стоя – стоях и стоех, стоял и стоел строя – строях и строех, строял, строяли и строел състоя (се) – състоях и състоех, състоял, състояли и състоел тая – таях и таех, таял и таел
ПРБКЕ, шесто прераб. издание, 1965 г.	Уговорена е дублетност: Заб. 2. В мин. несв. време след гласна или <i>ж, ч, ш</i> при глаголи с ударение на последната сричка се изговаря и пише <i>я</i> (<i>а</i>) или <i>е</i>: <i>броях</i> и <i>броех</i>, <i>мълчах</i> (-<i>еше</i>) и <i>мълчех</i>, <i>дължах</i> и <i>дължех</i> и пр. (с. 5).	Дублетността е последователно въведена: греша – грешах и грешех, грешал и грешел; държа – държах и държех, държал и държел; мълча – мълчах и мълчех, мълчал и мълчел.	Дублетността е последователно въведена: безпокоя – безпокоях и безпокоех, безпокоял и безпокоел; боя се – боях се и боех се, боял се и боел се; броя – броях и броех, броял и броел; доя - доях и доех, доял и доел; кроя - кроях и кроех, кроял и кроел

			настоя – настоях, настоял, настояли роя – роях и роех, роял и роел; стоя – стоях и стоех, стоял и стоел; строя – строях и строех, строял, строяли и строел; състоя – състоях и състоех, състоял, състояли и състоел; тая – таях и таех, таял и таел.
ПРСБКЕ, 1983 г	Допуска се <i>е</i> само в окончанията за мин. несв. време (1 л. ед. и мн. ч.), но единствено след гласна или <i>ж, ч, ш</i> : <i>броях</i> и <i>броех</i> , <i>мълчах</i> и <i>мълчех</i> , <i>държахме</i> и <i>държехме</i> и пр.	Дублетността е последователно въведена	Дублетността е последователно въведена.
ПРСБКЕ, 1995 г.	Без промени от ПРСБКЕ, 1983 г.		
НПР, 2002 г.	В 1 и 2 л. на глаголите в мин. св. и мин. несв. вр. я остава непрегласено и в позиция пред мека сричка: <i>видяхме, видяхте...</i> Заб. Това се отнася и за случаите, в които 1 л. ед. ч. и 2 и 3 л. мн.ч. на глаголите в мин. несв. вр. я (или а) в окончанието е в позиция след гласна или след шушкава съгласна: <i>ж, ч, ш, щ (шт)</i> . <i>броях – брояхме, брояхте</i> (а не: <i>броех, броехме, броехте</i>) ; <i>мълчах – мълчахме, мълчахте</i> (а не: <i>мълчех, мълчехме, мълчехте</i>) (с.22). Дублети: <i>весна се</i> и <i>вясна се</i> (с. 22).	Дублетността е отстранена както в увода, така и в словника.	

ОПРГ, 2016 г.	Въведена е дублетност при някои глаголи на -о ^я под ударение във формите за мн.ч. на мин. несв. деят. причастие.	Виж следващата таблица.
----------------------	---	-------------------------

**Списък 2. Списък на дублетите във формите за имперфект и минало
деятелно причастие с променливо я
след шушкава съгласна (ж, ч, ш)**

важа – важах и важех, важал и важел, важащ и важещ

вгорча – вгорчах и вгорчех, вгорчал и вгорчел

везя – везах и везех, везал и везел

виша – вишах и виших, вишал и вишел

влека – влечах и влечех, влечал и влечел

врека – вречах и вречех, вречал и вречел

врънча – врънчах и врънчех, врънчал и врънчел

всека – всечах и всечех, всечал и всечел

втека се – втечах и втечех, втечал и втечел

възвелича – възвеличах и възвеличех, възвеличал и възвеличел

въоръжа – въоръжах и въоръжех, въоръжал и въоръжел

горча – горчах и горчех, горчал и горчел

греша – грешах и грешех, грешал и грешел

гълча – гълчах и гълчех, гълчал и гълчел, гълчане и гълчене

гъмжа – гъмжах и гъмжех, гъмжал и гъмжел

доближа – доближах и доближех, доближал и доближел

довлека – довлечах и довлечех, довлечал и довлечел

доизлича – доизличах и доизличех, доизличал и доизличел

доизпека – доизпечах и доизпечех, доизпечал и доизпечел

доизрека – доизречах и доизречех, доизречал и доизречел

доизсека – доизсечах и доизсечех, доизсечал и доизсечел

доизсуша – доизсушах и доизсуших, доизсушал и доизсушел

докача – докачах и докачех, докачал и докачел
докроя – докроях и докроех, докроял и докроел
допека – допечах и допечех, допечал и допечел
дореша – дорешах и дорешех, дорешал и дорешел
досека – досечах и досечех, досечал и досечел
досуша – досушах и досушех, досушали и досушили
досъблека – досъблечах и досъблечех, досъблечал и досъблечел
дотежа – дотежах и дотежех
дотека – дотечах и дотечех, дотечал и дотечел
дотроша – дотрошах и дотрошех, дотрошал и дотрошел
дотька – дотьчах и дотьчех, дотьчал и дотьчел
дотърча – дотърчах и дотърчех, дотърчал и дотърчел
доунищожа – доунищожах и доунищожех, доунищожал и доунищожел
дружа – дружах и дружех, дружал и дружел
дрънча – дрънчах и дрънчех, дрънчал и дрънчел
дължа – дължах и дължех, дължал и дължел
държа – държах и държех, държал и държел
еча – ечах и ечех, ечал и ечел, ечащ и ечещ
жежа – жежах и жежех, жежал и жежел
жужа – жужах и жужех, жужал и жужел
журча – журчах и журчех, журчал и журчел
забуча – забучах и забучех, забучал и забучел
завлека – завлечах и завлечех, завлечал и завлечел
завтека – завтечах и завтечех, завтечал и завтечел
заглуша – заглушах и заглушех, заглушал и заглушел
загорча – загорчах и загорчех, загорчал и загорчел
загълча – загълчах и загълчех, загълчал и загълчел
загъмжа – загъмжах и загъмжех, загъмжал и загъмжел
задрънча – задрънчах и задрънчехзадрънчал и задрънчел
задуша – задушах и задушех, задушал и задушел
задълбоча – задълбочах и задълбочех, задълбочал и задълбочел
задължа – задължах и задължех, задължал и задължел

задържа – задържах и задържех, задържал и задържел

заеща – заещах и заечех, заещал и заечел

завуча – завучах и завучех, завучал и завучел

засдрачи се – засдрачало и засдрачело

заквича – заквичах и заквичех, заквичал и заквичел

закроя – закроях и закроех, закроял и закроел

залежа – залежах и залежех, залежал и залежел

замижа – замижах и замижех, замижал и замижел

замуча – замучах и замучех, замучал и замучел

замълча – замълчах и замълчех, замълчал и замълчел

запека – запечах и запечех, запечал и запечел

запоа – запоях и запоех, запоял и запоел

зарека се – заречах и заречех, заречал и заречел

заруча – заручах и заручех, заручал и заручел

заръмжа – заръмжах и заръмжех, заръмжал и заръмжел

засека – засечах и засечех, засечал и засечел

заснежи се – заснежал и заснежел

застраша – застрашах и застраших, застрашал и застрашел

застърча – застърчах и застърчех, застърчал и застърчел

засуша – засушах и засуших, засушал и засушел

затая – затаях и затаех, затаял и затаел

затежа – затежах и затежех, затежал и затежел

затека – затечах и затечех, затечал и затечел

заточа – заточах и заточех, заточал и заточел

затроша – затрошах и затроших, затрошал и затрошел

затъжа – затъжах и затъжех, затъжал и затъжел

затъка – затъчах и затъчех, затъчал и затъчел

затърча – затърчах и затърчех, затърчал и затърчел

зафуча – зафучах и зафучех, зафучал и зафучел

захвърча – захвърчах и захвърчех, захвърчал и захвърчел

зацвърча – зацвърчах и зацвърчех, зацвърчал и зацвърчел

заякча – заякчах и зачкчех, заякчал и заякчел

звуча – звучах и звучех, звучал и звучел

избръмча – избръмчах и избръмчех, избръмчал и избръмчел

избуча – избучах и избучех, избучал и избучел

извлека – извлечах и извлечех, извлечал и извлечел

изгълча – изгълчах и изгълчех, изгълчал и изгълчел

издрънча – издрънчах и издрънчех, издрънчал и издрънчел

издуша – издушах и издушех, издушал и издушел

издължа (се) – издължах и издължех, издължал и издължел

издържа – издържах и издържахех, издържах и издържахел

изеча – изечах и изечех, изечал и изечел

изквича – изквичах и изквичех, изквичал и изквичел

изкуша – изкушах и изкушех, изкушал и изкушел

излежа – излежах и излежех, излежал и излежел

излича – изличах и изличех, изличал и изличел

измуча – измучах и измучех, измучал и измучел

изоблича – изобличах и изобличех, изобличал и изобличел

изопача – изопачах и изопачех, изопачал и изопачел

изпонасека – изпонасечах и изпонасечех, изпонасечал и изпонасечел

изпосека – изпосечах и изпосечех, изпосечал и изпосечел

изпосуша – изпосушах и изпосушех, изпосушал и изпосушел

изпотроша – изпотрошах и изпотрошех, изпотрошал и изпотрошел

изруча – изручах и изручех, изручал и изручел

изръмжа – изръмжах и изръмжех, изръмжал и изръмжел

изсека – изсечах и изсечех, изсечал и изсечел

изсуша – изсушах и изсушех, изсушал и изсушел

изтека – изтечах и изтечех, изтечал и изтечел

изтроша – изтрошах и изтрошех, изтрошал и изтрошел

изтъка – изтъчах и изтъчех, изтъчал и изтъчел

изтърча – изтърчах и изтърчех, изтърчал и изтърчел

изфуча – изфучах и изфучех, изфучал и изфучел

изхвърча – изхвърчах и изхвърчех, изхвърчал и изхвърчел

изцвърча – изцвърчах и изцвърчех, изцвърчал и изцвърчел

леча – лечах и лечех, лечал и лечел

мрача – мрачах и мрачех, мрачал и мрачел

муча – мучах и мучех, мучал и мучел

мълча – мълчах и мълчех, мълчал и мълчел

нагълча – нагълчах и нагълчех, нагълчал и нагълчел

надвиша – надвишах и надвиших, надвишал и надвишел

надовлека – надовлечах и надовлечех, надовлечал и надовлечел

надтежа – надтежах и надтежих, надтежал и надтежел

нажежа – нажежах и нажежих, нажежал и нажежел

назнача – назначах и назначех, назначал и назначел

накача – накачах и накачех, накачал и накачел

наквича – наквичах и наквичех, наквичал и наквичел

належа – належах и належих,належал и належел

намножа – намножах и намножих, намножал и намножел

наоблека – наоблечах и наоблечех, наоблечал и наоблечел

наокача – наокачах и наокачех, наокачал и наокачел

наопека – наопечах и наопечех, наопечах и наопечех

напека – напечах и напечех, напечал и напечел

нарека – наречах и наречех, наречал и наречел

наруша – нарушах и наруших, нарушал и нарушел

насека – насечах и насечех, насечал и насечел

насуша – насушах и насуших, насушал и насушел

насъблека – насъблечах и насъблечех, насъблечал и насъблечел

насърча – насърчах и насърчех, насърчал и насърчел

натежа – натежах и натежих, натежал и натежел

натека – натечах и натечех, натечал и натечел

натроша – натрошах и натроших, натрошал и натрошел

натъжа – натъжах и натъжих, натъжал и натъжел

натъка – натъчах и натъчех, натъчал и натъчел

нафуча – нафучах и нафучех, научал и нафучел

обезкуража – обезкуражах и обезкуражих, обезкуражал и обезкуражел

обезлича – обезличах и обезличех, обезличал и обезличел

обезоръжа – обезоръжах и обезоръжих, обезоръжал и обезоръжел
обезпеча – обезпечах и обезпечех, обезпечал и обезпечел
обезпраша – обезпрашах и обезпраших, обезпрашал и обезпрашел
обезсърча – обезсърчах и обезсърчих, обезсърчал и обезсърчел
обкръжа – обкръжах и обкръжих, обкръжал и обкръжел
облека – облеках и облечех, облечал и облечел
облекча – облекчах и облекчих, облекчал и облекчел
обознача – обозначах и обозначаех, обозначаал и обозначаел
обрека – обречах и обречех, обречал и обречел
обруча – обручах и обручих, обручал и обручел
обсека – обсечах и обсечех, обсечал и обсечел
оглуша – оглушах и оглуших, оглушал и оглушел
огорча – огорчах и огорчих, огорчал и огорчел
огранича – ограничах и ограничих, ограничал и ограничел
огреша – огрешах и огрешех, огрешал и огрешел
ожесточа – ожесточах и ожесточих, ожесточал и ожесточел
озвуча – озвучах и озвучих, озвучал и озвучел
означа – означах и означех, означал и означел
окача – окачах и окачих, окачал и окачел
окая – окаях и окаих, окаял и окаел
окуража – окуражах и окуражих, окуражал и окуражел
омаловажа – омаловажах и омаловажих, омаловажал
омекча – омекчах и омекчих, омекчал и омекчел
омрача – омрачах и омрачих, омрачал и омрачел
опека – опеках и опечих, опечал и опечел
опороча – опорочах и опорочих, опорочал и опорочел
оприлича – оприличах и оприличих, оприличал и оприличел
опустоша – опустошах и опустоших, опустошал и опустошел
освежа – освежах и освежих, освежал и освежел
осека – осечах и осечих, осечал и осечел
оскрежа – оскрежах и оскрежих, оскрежал и оскрежел
оснежа – оснежах и оснежих, оснежал и оснежел

отвлека – отвлечах и отвлечех, отвлечал и отвлечел
отдалеча – отдалечах и отдалечех, отдалечал и отдалечел
отегча – отегчах и отегчех, отегчал и отегчел
отека – отечах и отечех, отечал и отечел
отзвуча – отзвучах и отзвучех, отзвучал и отзвучел
откача – откачах и откачех, откачал и откачел
отлежа – отлежах и отлежех, отлежал и отлежел
отлича – отличах и отличех, отличал и отличел
отрека – отречах и отречех, отречал и отречел
отроша – отрошах и отроших, отрошал и отрошел
отсека – отсеках и отсечех, отсечал и отсечел
оттека – оттеках и оттечех, оттечал и оттечел
отхвърча – отхвърчах и отхвърчех, отхвърчал и отхвърчел
отърча – отърчах и отърчех, отърчал и отърчел
очовеча – очовечах и очовечех, очовечал и очовечел
повъздържа се – повъздържах и повъздържех, повъздържал и повъздържел
погреша – погрешах и погрешех, погрешал и погрешел
погълча – погълчах и погълчех, погълчал и погълчел
подгорча – подгорчах и подгорчех, подгорчал и подгорчел
подкача – подкачах и подкачех, подкачал и подкачел
подлежа – подлежах и подлежех, подлежал и подлежел
подсуша – подсушах и подсуших, подсушал и подсушел
подържа – подържах и подържех, подържал и подържел
позавлека – позавлецах и позавлечех, позавлечал и позавлечел
позаглуша – позаглушах и позаглуших, позаглушал и позаглушел
позагноя – позагноях и позагноех, позагноял и позагноел
позагорча – позагорчах и позагорчех, позагорчал и позагорчел
позадуша – позадушах и позадуших, позадушал и позадушел
позадържа – позадържах и позадържех, позадържал и позадържел
позакача – позакачах и позакачех, позакачал и позакачел
позаквича – позаквичах и позаквичех, позаквичал и позаквичел
позалежа – позалежах и позалежех, позалежал и позалежел

позалича – позаличах и позаличех, позаличал и позаличел
позамижа – позамижах и позамижех, позамижал и позамижел
позамрача – позамрачах и позамрачех, позамрачал и позамрачел
позапека – позапечах и позапечех, позапечал и позапечел
позаръмжа – позаръмжах и позаръмжех и позаръмжал и позаръмжел
позатъжа – позатъжах и позатъжех, позатъжал и позатъжел
позаякча – позаякчах и позаякчех, позаякчал и позаякчел
поизгълча – поизгълчах и поизгълчех, поизгълчал и поизгълчел
поиздължа – поиздължах и поиздължех, поиздължал и поиздължел
поизкача – поизкачах и поизкачачех, поизкачал и поизкачачел
поизквича – поизквичах и поизквичех, поизквичал и поизквичел
поизлежа – поизлежах и поизлежех, поизлежал и поизлежел
поизлича – поизличах и поизличех, поизличал и поизличел
поизмуча – поизмучах и поизмучех, поизмучал и поизмучел
поизопача – поизопачах поизопачех, поизопачал и поизопачел
поизсека – поизсечах и поизсечех, поизсечал и поизсечел
поизсуша – поизсушах и поизсушех, поизсушал и поизсушел
поизтека – поизтечах и поизтечех, поизтечал и поизтечел
поизпотроша – поизтрошах и поизтрошех, поизтрошал и поизтрошех
поизтъка – поизтъчах и поизтъчех, поизтъчал и поизтъчел
поузфуча – поизфучах и поизфучех, поизфучал и поизфучел
поквича – поквичах и поквичех, поквичал и поквичел
полежа – полежах и полежех, полежал и полежел
полича – поличах и поличех, поличал и поличел
помижа – помижах и помижех, помижал и помижел
помножа – помножах и помножех, омножал и помножел
помрача – помрачах и помрачех, помрачал и помрачел
помуча – помучах и помучех, помучал и помучел
понаближа – понаближах и понаближех, понаближал и понаближел
понагорча – понагорчах и понагорчех, понагорчал и понагорчел
понажежа – понажежах и понажежех, понажежал и понажежел
понапека – понапечах и понапечех, понапечал и понапечел

понасека – понасечах и понасечех, понасечал и понасечел
понасърча – понасърчах и понасърчех, понасърчал и понасърчел
понатежа – понатежах и понатежих, понатежал и понатежел
понатроша – понатрошах и понатроших, понатрошал и понатрошил
понатъжа – понатъжах и понатъжих, понатъжал и понатъжел
понижа – понижах и понижих, понижал и понижел
пооблека – пооблечах и пооблечех, пооблечал и пооблечел
пооблекча – пооблекчах и пооблекчех, пооблекчал и пооблекчел
поогорча – поогорчах и поогорчех, поогорчал и поогорчел
поогранича – поограничах и поограничих, поограничал и поограничил
поокуража – поокуражах и поокуражих, поокуражал и поокуражил
поопека – поопечах и поопечех, поопечал и поопечел
поопустоша – поопустошах и поопустоших, поопустошал и поопустошил
поосвежа – поосвежах и поосвежих, поосвежал и поосвежил
поосека – поосечал и поосечел, поосечал и поосечел
поотвлека – поотвлечах и поотвлечех, поотвлечал и поотвлечел
поотдалеча – поотдалечах и поотдалечех, поотдалечал и поотдалечел
поотегча – поотегчах и поотегчех, поотегчал и поотегчел
поотека – поотечах и поотечех, поотечал и поотечел
поочовеча – поочовечах и поочовечех, поочовечал и поочовечел
попека – попечах и попечех, попечал и попечел
попресека – попресечах и попресечех, попресечал и попресечел
пресуша – пресушах и пресуших, пресушал и пресушил
поприближа – поприближах и поприближих, поприближал и поприближил
попривлека – попривлечах и попривлечех, попривлечал и попривлечел
попридружа – попридружах и попридружих, попридружал и попридружил
попридържа – попридържах и попридържих, попридържал и попридържил
поприпека – поприпечах и поприпечех, поприпечал и поприпечел
поразвлека – поразвлечах и поразвлечех, поразвлечал и поразвлечел
поразруша – поразрушах и поразруших, поразрушал и поразрушил
поразсека – поразсечах и поразсечех, поразсечал и поразсечел
поразтроша – поразтрошах и поразтроших, поратрошал и поразтрошил

поразтъжа – поразтъжах и поразтъжих, поразтъжал и поразтъжел
поразфиуча се – поразфучах и поразфучех, поразфучал и поразфучел
порека – поречах и поречех, поречал и поречел
поръмжа – поръмжах и поръмжих, поръмжал и поръмжел
посближа – посближах и посближих, посближал и посближел
посвлека – посвлячах и послвечех, посвлячал и посвлячел
посгреша – посгрешах и посгрешех, посгрешал и посгрешел
посгълча – посгълчах и посгълчих, посгълчал и посгълчел
посека – посечах и посечех, посечал и посечел
посмекча – посмекчах и посмекчих, посмекчал и посмекчел
посмълча – посмълчах и посмълчих, посмълчал и посмълчел
посниша – поснишах и посниших, поснишал и поснишел
потая (се) – потаях и потаех, потаял и потаел
потека – потечах и потечех, потечал и потечел
потроша – потрошах и потроших, потрошал и потрошел
потуша – потушах и потуших, потушал и потушел
потъжа – потъжах и поптъжих, потъжал и потъжел
потърча – потърчах и потърчих, потърчал и потърчел
поувелича – поувеличах и поувеличих, поувеличал и поувеличел
поувлека се – поувлячах и поувлечех, поувлячал и поувлечел
поудължа – поудължах и поудължих, поудължал и поудължел
поумълча се – поумълчах и поумълчих, поумълчал и поумълчел
поутеша – поутешах и поутеших, поутешал и поутешел
похвърча – похвърчах и похвърчих, похвърчал и похвърчел
поцвърча – поцвърчах и поцвърчих, поцвърчал и поцвърчел
превиша – превишах и превиших, превишал и превишел
привлека – привлечах и привлечех, привлечал и привлечел
превъоръжа – превъоръжах и превъоръжих, превъоръжал и превъоръжел
прегреша – погрешах и погрешех, погрешал и погрешел
предназнача – предназначах и предназначих, предназначал и предназначел
предрека – предречах и предречих, предречал и предречел
предрънча – предрънчах и предрънчих, предрънчал и предрънчел

предържа – предържах и предържех, предържал и предържел
преинача – преиначах и преиначех, преиначал и преиначел
прележа – прележах и прележех, прележал и прележел
премижа – премижах и премижех, премижал и премижел
премълча – премълчах и премълчех, премълчал и премълчел
преназнача – преназначах и преназначех, преназначал и преназначел
преоблека (се) – преоблеках и преоблечех, преоблечал и преоблечел
препека – препечах и препечех, препечал и препечел
пререша – пререшах и пререшех, пререшал и пререшел
пресека – пресечах и пресечех, пресечал и пресечел
пресуша – пресушах и пресушах, пресушал и пресушел
претроша – претрошах и претроших, претрошал и претрошел
претъка – претъчах и претъчех, претъчал и претъчел
претъча – претърчах и претърчех, претърчал и претърчел
преувелича – преувеличах и преувеличех, преувеличал и преувеличел
преумножа – преумножах и преумножех, преумножал и преумножел
префуча – префучах и префучех, префучал и префучел
прехвърча – прехвърчах и прехвърчех, прехвърчал и прехвърчел
приближа се – приближах и приближех, приближал и приближел
привлека – привлечах и привлечех, привлечал и привлечел
придружа – придружах и придружех, придружал и придружел
придрънча – придрънчах и придрънчех, придрънчал и придрънчел
придържа – придържах и придържех, придържал и придържел
прикача – прикачах и прикачех, рикачал и прикачел
приквича – приквичах и приквичех, приквичал и приквичел
примижа – примижах и примижех, примижал и
припека – припечах и припечех, припечал и припечел
приръмжа – приръмжах и приръмжех, приръмжал и приръмжел
притърча – притърчах и притърчех, притърчал и притърчел
прифуча – прифучах и прифучех, прифучал и прифучел
прихвърча – прихвърчах и прихвърчех, прихвърчал и прихвърчел
пробуча – пробучах и пробучех, пробучал и пробучел

провлека – провлечах и провлечех, провлечал и провлечел
проглуша – проглушах и проглуших, проглушал и проглушел
прогълча – прогълчах и рогълчих, прогълчал и прогълчел
продължа – продължах и продължих, продълждал и подължел
проеча – проецах и проечех, проечал и проечел
прозвуча – прозвучах и прозвучех, прозвучал и прозвучел
произтека – произтецах и произтечих, произтечал и произтечел
пролежа – пролежах и пролежих, пролежал и пролежел
пролича – проличах и проличех, проличал и проличел
промуча – промучах и промучех, промучал и промучел
проръмжа – проръмжах и проръмжих, проръмжал и проръмжел
просуша – просушах и просуших, просушал и просушел
протека – протечах и протечех, протечал и протечел
разбръмча се – разбръмчах и разбръмчих, разбръмчал и разбръмчел
разбуча се – разбучах и разбучех, разбуал и разбучел
развлека – развлечах и развлечех, развлечал и развлечел
разгранича – разграничах и разграничих, разграничал и разграничел
разгълча се – разгълчах и разгълчих, разгълчал и разгълчел
раздалеча – раздалечах и раздалечех, раздалечал и раздалечел
раздрънча се – раздрънчах и раздрънчих, раздрънчал и раздрънчел
разквича се – разквичах и разквичех, разквичал и разквичел
разлежа – разлежах и разлежих, разлежал и разлежел
различа – различах и различех, различал и различел
размножа – размножах и размножих, размножал и размножел
разоблека – разоблечах и разоблечех, разоблечал и разоблечел
разоблича – разобличах и разобличих, разобличал и разобличел
разоръжа – разоразоръжах и разоръжих, разоръжал и разоръжел
разреша – разрешах и разрешех, разрешал и разрешил
разруша – разрушах и разруших, разрушал и разрушил
разсека – разсечах и разсечех, разсечал и разсечел
разсъблека (се) – разсъблечах и разсъблечех, разсъблечал и разсъблечел
разтроша – разтрошах и разтроших, разтрошал и разтрошил

разтуша се – разтушах и разтуших, разтушал и разтушел
разтъжа се – разтъжах и разтъжих, разтъжал и разтъжел
разтъка – разтъчах и разтъчих, разтъчал и разтъчел
разтърча се – разтърчах и разтърчих, разтърчал и разтърчел
разфуча се – разфучах и разфучех, разфучал и разфучел
разхвърча – разхвърчах и разхвърчих, разхвърчал и разхвърчел
разшироча – разширочах и разширочех, разширочал и разширочел
река – речах и речех, речал и речел
реша – решах и решех, решал и решил
ръмжа – ръмжах и ръмжих, ръмжал и ръмжел
самоогранича – самоограничах и самоограничих, самоограничал и самоограничел
самоотрека се – самоотречах и самоотречех, самоотречал и самоотречел
самоунищожа се – самоунищожах и самоунищожих, самоунищожал и самоунищожел
свлека – свлечах и свлечех, свлечал и свлечел
сгълча – сгълчах и сгълчих, сгълчал и сгълчел
сдружа се – сдружах и сдружих, сдружал и сдружел
сдържа (се) – сдържах и сдържих, сдържал и сдържел
сека – сечах и сечех, сечал и сечел
скача – скачах и скачих, скачал и скачел
смекча – смекчах и смекчих, смекчал и смекчел
смрача – смрачах и смрачих, смрачал и смрачел
смуча – смуках и смука~~х~~, смукал и смука~~л~~
сниша се – снишах и сниших, снишал и снишел
сноша се – сношах и сноших, сношал и сношел
спека (се) – спечах и спечех, спечал и спечел
спеша – спешах и спешех, спешал и спешел
стека се – стечах и стечех, стечал и стечел
строша – строшах и строших, строшал и строшел
съблека – съблечах и съблечех, съблечал и съблечел
съгреша – съгрешах и съгрешех, съгрешал и съгрешел
съдружа – съдружах и съдружих, съдружал и съдружел

съеша – съешах и съешех, съешал и съешел

съкруша – съкрушах и съкруших, съкрушал и съкрушел

съоръжа – съоръжах и съоръжих, съоръжал и съоръжел

съсека – съсечах и съсечех, съсечал и съсечел

съсредоточа (се) – съсредоточах и съсредоточих, съсредоточал и съсредоточел

тежа – тежах и тежих, тежал и тежел

тека – течах и течех, течал и течел

теша – тешах и тешех, тешал и тешел

туша – тушах и туших, тушал и тушел

тъжа – тъжах и тъжих, тъжал и тъжел

тъка – тъчах и тъчих, тъчал и тъчел

уважа – уважах и уважих, уважал и уважел

увековеча – увековечах и увековечих, увековечал и увековечел

увелича – увеличах и увеличих, увеличал и увеличелувлецах и увлечех, увлечал и увлечел

удуша – удушях и удуших, удушал и удушел

удължа – удължах и удължих, удължал и удължел

умножа – умножах и умножих, умножал и умножел

умопомрача (се) – умопомрачах и умопомрачих, умопомрачал и умопомрачел

умълча се – умълчах и умълчих, умълчал и умълчел

унижа – унижах и унижих, унижал и унижел

унищожа – унищожах и унищожих, унищожал и унищожел

урека – уречах и уречих, уречал и уречел

устраша – устраших и устрасих, устрашал и устрашел

утая – утаях и утаих, утаял и утаел

утеша – утешах и утеших, утешал и утешел

уякча – уякчах и уяких, уякчал и уякча

**Таблица 2. Дублетност във формите за множествено число на
минало несвършено деятелно причастие**

ПРСБКЕ, 1983 г.	НПР, 2002 г.	ОПРГ, 2016 г.
безпокоях и безпокоех, безпокоях и безпокоел, - <u>яли</u> и <u>-ели</u>	безпокоях, безпокоели	безпокоях, безпокоели и безпокоях
благоустроях и благоустроих; <u>-яли</u> и <u>-ели</u>	вж. строя: строях, строял, строели	благоустроял, благоустроях и благоустроели
боях и боех, боял, <u>-яли</u> и <u>-ели</u> и боел	боях, боял, бояли се	боял се, бояли се
броях и броех, броял, <u>-яли</u> и <u>-ели</u> и броел	броя <u>ли</u> и брое <u>ли</u>	броял, брояли и броели
доиздоях – доиздоих, доиздоях, <i>-ели</i>		доиздоях, доиздоях и доиздоели
достоях и достоех, достоял – <u>-яли</u> , <u>-ели</u> и достоел	липсва	липсва
достроях и достроих, достроял - <u>-яли</u> и <u>-ели</u> и достроел	вж. строя: строях, строял, строели	достроял, дострояли и достроели
доугоях и доугоих, доугоях, <i>-ели</i>	вж. голя: голял, гоели	доугоях, доугоях и доугоели
доях и доих, доях, доях<u>ли</u> и доели , доел	доях, доели	доях, доях и доели
заброях и заброех, заброял, <u>-яли</u> и заброел	вж. броя: броя <u>ли</u> и брое <u>ли</u>	заброял, заброяли и заброели
загноях и загноех, загноях, <u>-яли</u> и загноел,	вж. гноя: гноях, гноели	загноях, загноях и загноели

задох и задоех, задохл, - яли и -ели и задоел	липсва	Липсва
закроя – закроях и закроех, закроял, -яли и закроел	липсва	закроял, закрояли и закроели
запоя – запоях и запоех, запоял, -яли и запоел	вж. поя: поял, <i>поели</i>	запоял, запояли и запоели
засвоя – засвоях и засвоех, засвоял, -яли и засвоел	липсва	липсва
издох – издохх и издоех, издохл и издоел	вж. доя: доял, <i>доели</i>	издохл, издохли и издоели
изкроя – изкроях, изкроял, - ели		изкроял, изкрояли и изкроели
кроя – кроях и кроех, кроял, -яли и кроел	кроял, <i>кроели</i>	кроял, крояли и кроели
нагноя – нагноях и нагноех, нагноял, -яли и нагноел, - ели	вж. гноя: гноял, <i>гноели</i>	гноял, <i>гноели</i> ;
нагоя – нагоях и нагоех, нагоял, -яли и нагоел	вж. гоя:: гоял, <i>гоели</i>	гоял, гояли и гоели
надоях и надоех, надоял и надоел	вж. доя: доял, <i>доели</i>	надоял, надояли и надоели
надстроя – надстроях и надстроех, надстроял, -ели и надстроел	вж. строя: строях, строял, <i>строели</i>	надстроял, надстрояли и надстроели
накроя – накроих и накроех, накроял, -яли и накроел	вж. кроя: кроял, <i>кроели</i>	накроял, накрояли и накроели
нароя се – нароях и нароех, нароял, -яли и нароел	вж. роя: роял, <i>роели</i>	нароял, нарояли
наслоях и наслоех, наслял, -яли и наслоел	вж. слоя: слоял, <i>слоели</i>	наслял, <i>наслоели</i>
настоях и настоех, настоял, -яли и настоел	вж. стоя: стоял, стояли	настоял, настояли

побоях и побоех, побоял, - яли и побоел	вж. боя се: боях, боял, бояли се	побоял се, побоя ли се
поддоях и поддоех, поддолял, - яли и поддоел	липсва	липсва
подоях и подоех, пподоял, - яли и подоел	липсва	липсва
позагнях и позагноех, позагнял, - яли и позагноел	вж. гноя: гноял, гноели	позагнял, позагноели
позастоях и позастоех, поастоял и позастоел	вж. стоя: стоял, стояли	позастоял се, позастоя ли се
построях и построех, построял, - яли и построел	вж. строя: строях, строял, строели	построял, построял и построели
понагоях и нагагоех, понагоял, - яли и нагагоел	вж. гноя: гноял, гноели	понагнял, нагаг няли
пооткроях и пооткроех, пооткроял, - яли и пооткроел	вж. кроя: кроял, кроели	пооткроял, пооткроели;
попрекроях и попрекроех, попрекроял, - яли и попрекроел	липсва	липсва
поскроях и поскроех, поскроял, - яли и поскроел	липсва	поскроял, поскрояли и поскроели
постоял и постоел – св.	вж. стоя: стоял, стояли	постоял, постояли
построях и построех, построял, - яли и построел	вж. строя: строях, строял, строели	построял, построял и построели
потая (се) – потаях и потаех, потаял, - яли и потаел	вж. тая: таял, таели	потаял, потаели
поугоях и поугоех, поугоял, - яли и поугоел	вж. гоя се: гоял, гоели	поугоял, поугояли и поугоели
поупоях и поупоех, поупоял, - яли и поупоел	вж. поя: поял, поели	поупоял, поупояли и поупоели

поусвоях и поусвоех, поусвоял, -яли и поусвоел	вж. своя: своял, <i>своели</i>	поусвоял, поусвояли и поусвоели;
престоях и престоех, престоял, -яли и престоел	вж. стоя: стоял, стояли	престоял, престояли
престроях и престроех, престроял, -яли и престроел	вж. строя: строях, строял, <i>строели</i>	престроял, престрояли и престроели
пристроях и пристроех, пристроял, -яли и пристроел	вж. строя: строях, строял, <i>строели</i>	пристроял, пристрояли и пристроели
разстроях и разстроех, разстроял, -яли и разстроел	вж. строя: строях, строял, <i>строели</i>	липсва
роях и роех, роял, <i>-ели</i> и роел	роял, <i>роели</i>	роял се, рояли се и роели се
стая (се) – стаях и стаех, стаял, -яли и стаел	вж. тая: таял, <i>таели</i>	стаял, <i>таели</i>
стоя – стоях и стоех, стоял, -яли и стоел	стоял, стояли	стоял, стояли
строя – строях и строех, строял, -яли и строел	строях, строял, <i>строели</i>	строял, строяли и строели;
състои се – състояло, -яли и състоело	състояло се	състоял се, състояли се
тая- таях и таях, таял и таел, таяли и таели	таял, <i>таели</i>	таял, <i>таели</i>
троя – троях и троех, троял, -яли и троел	троял, трояли	липсва
трудоустроя – трудоустроях и трудоустроех, трудоустроял, -яли и трудоустроел	трудоустроя – трудоустроях, трудоустроял, трудоустроели	трудоустроял, трудоустрояли и трудоустроели

убоях и убоех, убоял, -яли и убоел	липсва	липсва
угоях и угоех, угоял, -яли и угоел	вж. гоя:: гоял, гоели	угоял, угояли и угоели
удостоях и достоех, достоял, -яли и достоел	удостоял, достоели	удостоял, удостояли и удостоели
успокоях и успокоех, успокоял, -яли и успокоел	успокоял, успокоели	успокоял, успокоели;
устоях и устоех, устоял, -яли и устоел	вж. стоя: стоял, стояли	устоял, устояли
устроях и устроех, устроял, -яли и устроел	вж. строя: строях, строял, строели	устроел, строели
утаях и утаех, утаял, -яли и утаел	вж. тая: таял, таели	утаял се, утаели се
утроях и утроех, утroyл, -яли и утроел	вж. троя: троял, трояли	утроял, утрояли

**Списък 3. Списък на дублетите във формите за имперфект и минало
несвършено деятелно причастие с променливо я след гласна в
ПРСБКЕ, 1983 г.**

безпокоя – безпокоях и безпокоех, безпокоял и безпокоел, -яли и -ели

благоустроя – благоустроях и благоустроех, благоустроял и благоустроел

боя се – боях и боех, бояли и боели

броя – броях и броех, брояли и броели

достоя – достоях и достоех, достоял - -яли, -ели и достоел

достроя – достроял – -яли и -ели и достроел

доугоя – доугоях и доугоех, доугоял и доугоел

доя – доях и доех, дояли и доели

заброя – заброях и заброех, заброял и заброел

загноя – загнях и загноех, загнял и загноел,

задня – заднях и задних, заднял и задноел, задняли и задноели
закроя – закроях и закроех, закроял и закроел
запоя – запоях и запоех, запоял и запоел
засвоя – засвоях и засвоех, засвоял и засвоел
издня – изднях и издних, изднял и издноел
кроя – кроях и кроех, кроял и кроел
нагна – нагнах и нагнох, нагнал и нагноел, нагнали
нагоя – нагоях и нагоех, нагоял и нагоел
надня – наднях и надних, наднял и надноел
надстроя – надстроях и надстроих, надстроял и надстроел
накроя – накроих и накроех, накроял и накроел
нароя се – нароях и нароех, нароял и нароел
наслоя – наслоях и наслоех, наслоял и наслоел
настоя – настоях и настоих, настоял и настоел
окая – окаях и окаих, окаял и окаел
побоя се – побоях и побоех, побоял и побоел (-яли)
поддня – подднях и поддних, подднял и поддноел
подня – поднях и подних, поднял и подноел
позагна – позагнах и позагнох, позагнал и позагноел
позастоя (се) – позастоях и позастоих, позастоял и позастоел
построя – построях и построих, построял и построел
понагоя – понагоях и понагоех, понагоял и понагоел
пооткроя – пооткроях и пооткроих, пооткроял и пооткроел
попрекроя – попрекроях и попрекроех, попрекроял и попрекроел
поскроя – поскроях и поскроех, поскроял и поскроел
построя – построях и построих, построял и построел
потая (се) – потаях и потаих, потаял и потаел
поугоя – поугоях и поугоех, поугоял и поугоел
поупоя – поупоях и поупоех, поупоял и поупоел
поусвоя – поусвоях и поусвоех, поусвоял и поусвоел

престоя – престоях и престоех, престоял и престоел

престоя – престолях и престроех, престолял и престоел

пристроя – пристроях и пристроех, пристроял и пристроел

разстроя – разстроях и разстроех, разстроял и разстроел

роя – роях и роех, роял и роел

стая (се) – стаях и стаех, стаял и стаел

стоя – стоях и стоех, стоял и стоел

строя – строях и строех, строял и строел

състои се – състояло и състоело

тая – таяли и таели

троя – троях и троех, троел и троел

убоя – убоях и убоех, убоял и убоел

угоя – угоях и угоех, угоял и угоел

удостоя – удостоях и удостоех, удостоял и удостоел

успокоя – успокоях и успокоех, успокоял и успокоел

устоя – устоях и устоех, устоял и устоел

устроя – устроях и устроех, устроял и устроел

утая – утаях и утаех, утаял и утаел

утроя – утрях и утроех, утрял и утроел

**Таблица 3. Дублетност при променливо я в основните форми на
лични глаголни форми**

Глаголи	ПРСБКЕ, 1983 г.	НПР, 2002 г.	ОПР <i>Глаголи</i> , 2016 г.
бялвам се и бялвам се	бялвам се	бялвам се	бялвам се и бялвам се
белна се и бялна се	бялна се	бялна се	белна се и бялна се
весавам се и вясвам се	весавам се и вясвам се	весавам се и вясвам се	весавам се и вясвам се
весна се и вясна се	весна се и вясна се	весна се и вясна се	весна се и вясна се
додремавам ми се (безл.) и додрямвам ми се	додремавам ми се и додрямвам ми се	додремавам ми се и додрямвам ми се	додремавам ми се (безл.) и додрямвам ми се
дрямвам и дремам	дремавам и дрямам	дремавам и дрямам	дрямвам и дремам
забегна и забягна (само забягвам)	забягна	забегна и забягна	забегна и забягна
забелвам и забялвам	забелвам и забялвам	Забелвам	забелвам
задремавам и задрямвам	задрямвам	задрямвам и задремавам	задремавам и задрямвам
избегна и избягна	<i>избегна</i> и избягна	избегна и избягна	избегна и избягна
избелвам и избялвам	избелвам и избялвам	Избелвам	избелвам
изпозадremaвам и изпозадрямам	липсва	изпозадremaвам и изпозадрямам	изпозадremaвам и изпозадрямам
крясна и кресна	кресна – креснах и креснах, креснал и креснал	кресна и крясна	крясна и кресна
мерна (се) и мярна (се)	мярна се	мярна се	мерна (се) и мярна (се)
одремавам се и одрямам се	<i>одремавам се</i> и одрямам се	две отделни	одремавам се и одрямам се

отбе́гна и отбя́гна	отбя́гна	отбе́гна и отбя́гна	отбе́гна и отбя́гна
пля́скам и плес́кам	две отделни	две отделни	пля́скам и плес́кам
побе́гна и побя́гна	побя́гна	Побя́гна	побе́гна и побя́гна
пове́хвам и повя́хвам	повя́хвам	две отделни	пове́хвам и повя́хвам
пове́хна и повя́хна	повехна	Повехна	пове́хна и повя́хна
подплес́вам и подпля́свам	подплесвам	Подплесвам	подплес́вам и подпля́свам
подплес́на и подпля́сна	подплесна	подплесна и подпля́сна	подплес́на и подпля́сна
подре́мвам и подря́мвам	<i>подре́мвам и подря́мвам</i>	подре́мвам и подря́мвам	подре́мвам и подря́мвам
позаве́хвам и позавя́хвам	позавя́хвам	Позавя́хвам	позаве́хвам и позавя́хвам
позаве́хна и позавя́хна	позавехна	Позавехна	позаве́хна и позавя́хна
позадре́мвам и позадря́мвам	<i>позадре́мвам и позадря́мвам</i>	позадре́мвам и позадря́мвам	позадре́мвам и позадря́мвам
поотбе́гна и поотбя́гна	поотбя́гна	Поотбе́гна	поотбе́гна и поотбя́гна
поподре́мвам и поподря́мвам	липсва	поподре́мвам и поподря́мвам	поподре́мвам и поподря́мвам
попридре́мва ми се и попридря́мва ми се	липва	попридре́мва ми се и попридря́мва ми се	попридре́мва ми се и попридря́мва ми се
попридре́ме ми се и попридря́ма ми се	липсва	попридре́ме ми се	попридре́ме ми се и попридря́ма ми се
поудря́мвам се и поудре́мвам се	липсва	поудре́мвам се и поудря́мвам се	поудря́мвам се и поудре́мвам се
прибя́гна и прибе́гна	прибя́гна	прибе́гна и прибя́гна	прибя́гна и прибе́гна

придремвам и придрямвам	липсва	придремвам и <i>придрямвам</i>	придремвам и придрямвам
придремва ми се и придрямва ми се	<i>придремва</i> и придрямва ми се	придремва ми се и <i>придрямва ми се</i>	придремва ми се и придрямва ми се
придреме ми се и придряма ми се	придреме ми се	придреме ми се и придряма ми се	придреме ми се
приплескам и припляскам	приплескам	приплескам и припляскам	две отделни
приплесквам и приплясквам	приплесквам	приплесквам и приплясквам	две отделни
убегна и убягна	убягна	убегна и убягна	убегна и убягна
убегне ми и убягне ми	убягвам	Липсва	убегне ми и убягне ми

**Списък 4. Списък на дублетните форми във второ лице, мн. ч. на
формите за повелително наклонение на глаголи на я под ударение
след гласна според ОПРГ, 2016 г.**

поразкроя – поразкроете и поразкрийте

поскроя – поскроете и поскрийте

поупоя – поупоете и поупойте

поя – поете и пойте

прекроя – прекроете и прекрийте

Таблица 4. Дублетност при глаголи на -ирам и -иrowам/-увам

Глаголи	ПРСБКЕ, 1983 г.	НПР, 2002 г.	ОПРГ, 2016 г.
филтрирам и филтрувам	филтрирам и филтрувам	Филтрирам	филтрирам
фурнирам и фурниrowам	фурнирам и фурниrowам	Фурниrowам	фурниrowам

**Списък 5. Списък на дублетните двойки глаголи на -увам и -вам
според ПРСБКЕ, 1983 г.**

безнравствувам и безнравствам
 безумствувам и безумствам
 безчинствувам и безчинствам
 бекярствувам и бекярствам
 благоденствувам и благоденствам
 блаженствувам и блаженствам
 богохулствувам и богохулствам
 бодърствувам и бодърствам
 владичествувам и владичествам
 властвувам и властвам
 въздействувам и въздействам
 възпрепятствувам и възпрепятствам
 господарствувам и господарствам
 господствувам и господствам
 деребействувам и деребействам
 диктаторствувам и диктаторствам
 дипломатствувам и дипломатствам
 директорствувам и директорствам
 доволствувам и доволствам
 домакинствувам и домакинствам
 дълголетствувам и дълголетствам
 епигонствувам и епигонствам
 ехидствувам и ехидствам
 жертвувам и жертвам
 жонгльорствувам и жонгльорствам
 заимствувам и заимствам
 законодателствувам и законодателствам
 засвидетелствувам и засвидетелствам
 злодействувам и злодействам
 зложелателствувам и зложелателствам
 злорадствувам и злорадствам
 злочинствувам и злочинствам
 издевателствувам и издевателствам
 издействувам и издействам
 изкомандувам и изкомандвам
 изобилствувам и изобилствам
 използвам и използвавам
 изходатайствувам и изходатайствам
 иманярствувам и иманярствам
 кавалерствувам и кавалерствам
 кандидатствувам и кандидатствам

клюкарствувам и клюкарствам
 кощунствувам и кощунствам
 критикарствувам и критикарствам
 лицеприятствувам и лицеприятствам
 лъжесвидетелствувам и
 лъжесвидетелствам
 любопиствувам и любопитствам
 мародерствувам и мародерствам
 напътствувам и напътствам
 нахалствувам и нахалствам
 началствувам и началствам
 облагодетелствувам и облагодетелствам
 благоприятствувам и
 благоприятствам
 освидетелствувам и освидетелствам
 отсъствувам и отсъствам
 паразитствувам и паразитствам
 партизанствувам и партизанствам
 пиратствувам и пиратствам
 писателствувам и писателствам
 пиянствувам и пиянствам
 плагиатствувам и плагиатствам
 поблаженствувам и поблаженствам
 повитийствувам и повитийствам
 повластвувам и повластвам
 подеиствувам и подеиствам
 подлизурствувам и подлизурствам
 пожертвувам и пожертвам
 позаимствувам и позаимствам
 поизползувам и поизползвам
 поклюкарствувам и поклюкарствам
 покровителствувам и покровителствам
 политиканствувам и политиканствам
 полюбопитствувам и полюбопитствам
 попиянствувам и попиянствам
 попрекувам и попрекувам
 поръчителствувам и поръчителствам
 постоянствувам и постоянствам
 пофилософствувам и пофилософствам
 походатайствувам и походатайствам
 почувствувам и почувствам

предателствувам и предателствам
председателствувам и председателствам
предчувствувам и предчувствам
прелюбодействувам и прелюбодействам
преосвидетелствувам и
преосвидетелствам
приятелствувам и приятелствам
продоволствувам и продоволствам
пророчествувам и пророчествам
протиодействувам и противодействам
разбойничествувам и разбойничествам
разглаголствувам и разглагоствам (се)
разточителствувам и разточителствам
разчувствувам (се) и разчувствам (се)
ректорствувам и ректорствам
свирепствувам и свирепствам
способствувам и способствам
студентствувам и студентствам
съдействувам и съдействам
съжителствувам и съжителствам
съответствувам и съответствам

Таблица 5. Дублетност при глаголи на *-овам* и *-увам*

Глаголи	ПРСБКЕ, 1983 г.	НПР, 2002 г.	ОПРГ, 2016 г.
валцовам и валцувам	валцовам и валцувам	валцовам и валцувам	валцовам и валцувам
докомплектовам и докомплектувам	докомплектувам	докомплектовам	докомплектовам и докомплектувам
заинтересовам и заинтересувам (се)	заинтересувам (но заинтересован)	заинтересовам и заинтересувам	заинтересовам и заинтересувам
пресовам и пресувам	пресовам и пресувам	две отделни	пресовам
трамбовам и трамбувам	трамбувам	трамбовам и трамбувам	трамбовами и трамбувам
формовам и формувам	формовам и формувам (има и формирам)	формирам	Формирам
щанцовам и щанцувам	липсва	щанцовам и щанцувам	щанцовам и щанцувам

Таблица 6. Фонетична дублетност при заети глаголи на *-ирам*

Глаголи	ПСБКЕ, 1983 г.	НПР, 2002 г.	ОПРГ, 2016 г.
грундирам и грунтирам	грундирам и грунтирам	грундирам (има грунд и грунт)	Грундирам
дезурбанизирам (се) и деурбанизирам (се)	липсва	липсва	дезурбанизирам (се) и деурбанизирам (се)
ексфолиирам и ексфолирам	липсва	липсва	ексфолиирам и ексфолирам

емулгирам и емулсирам	емулсирам	две отделни	емулгирам и емулсирам
еродирам и ерозирам	еродирам и ерозирам	ерозирам	Ерозирам
магнетизирам и магнитизирам	магнетизирам и магнитизирам	две отделни	магнетизирам и магнитизирам
намагнетизирам (се) и намагнитизирам (се)	намагнитизирам	намагнетизирам (се) и намагнитизирам (се)	намагнетизирам (се) и намагнитизирам (се)
парафразирам и перифразирам	две отделни	парафразирам и перифразирам	парафразирам и перифразирам
сконтирам и шконтирам	две отделни	две отделни	сконтирам и шконтирам

Таблица 7. Дублетност в рамките на спрежението

ПРСБКЕ, 1983 г.	НПР, 2002 г.	ОПРГ, 2016 г.
бъбля – бъблеш и бъблиш; бъблах и бъблих, бъблал и бъблил	бъбля – бъблеш, бъблих, бъблал	бъбля – бъблиш, бъблих, бъблил
бъбря – бъбреш и бъбриш; бъбрах и бъбрих, бъбрал и бъбрил	бъбря – бъбриш, бъбрих,бъбрил	бъбря – бъбриш, бъбрих,бъбрил
бъхтя (се) – бъхтеш и бъхтиш, бъхтах и бъхтих, бъхтал и бъхтил; бъхтан и бъхтен	бъхтя – бъхтиш, бъхтих, бъхтил	бъхтя – бъхтиш, бъхтих, бъхтил
глождя – глождеш и глождиш; гложгах и глождих, гложгал и глождил	глождя – глождиш, глождих, глождил	глождя – глождиш, глождих, глождил
допъпля – допъплеш и допъплиш, допъплах и допъплих, допъплал и допъплил	ВЖ. пъпля (пъплиш, пъплих,пъплил)	допъпля – допъплиш; допъплих; допъплил

дореша –еш, доресах и дореших, доресал и дорешил	вж. реша (се) реша – решиш, реших и ресах, решил и ресал, ресал	дореша – дорешииш; доресах; доресал
дотътря –дотътреш и дотътриш, дотътрах и дотътрих, дотътрал и дотътрил, дотътрен	вж. тътря (се) тътреш и тътриш, тътрем и тътрим; тътрах и тътрих, тътра и тътри; тътрал и тътрил; тътран и тътрен	дотътря – дотътриш, дотътрих, дотътрил
дращя – дращеш и дращиш, драсках и дращих, драскал и дращил, драскащ и дращещ, драскайки и дращейки, драскан и дращен, драскане и дращене	дращя – дращиш, дращих, дращил	дращя – дращиш, дращих, дращил
забъбля – забъблах и забъблех, забъблал и забъблил	липсва	забъбля – забъблех, забъблил (обикн. 3 л.)
забъбря - забъбрах и забъбрих, забъбрал и забъбрил	вж. бъбря бъбря – бъбриш, бъбрих, бъбрил	забъбря – забъбриш, забъбрих, забъбрил
заглождя - заглождеш и заглождиш, загложгах и заглождих, загложгал и заглождил, загложган и загложден	липсва	заглождя – заглождиш; заглождих; заглождил
задращя - задращеш и задращиш, задрасках и задращих, задраскал и задращил	липсва	задращя – задращиш; задращих; задращил
запъпля – запъплеш и запъплиш, запъплах и запъплих, запъплал и запъплил	вж. пъпля пъпля – пъплиш, пъплих, пъплил	запъпля – запъплиш; запъплих; запъплил

затрепера – затрепериш и затрепереш, затреперих и затреперах, затреперил и затреперал	вж. треперя трепериш,треперих, треперил	затрепера – затрепериш; затреперих; затреперил
зафъфля - зафъфлах и зафъфлих, зафъфлал и зафъфлил	вж. фъфля фъфля- фъфлиш, фъфлих, фъфлил	зафъфля – зафъфлиш; зафъфлих; зафъфлил
зацъцря – зацъцреш и зацъцриш, зацъцрах и зацъцрих, зацъцрал и зацъцрил	вж. цъцря цъцря – цъцриш, цъцрих, цъцрил	липсва
избъбля – избъблеш и избъблиш, избъблах и избъблих, избъблал и избъблил, избъблан и избъблен	липсва	избъбля – избъблих; избъблил (обикн. В 3 л.)
избъбря – избъбреш и избъбриш, избъбрах и избъбрих, избъбрал и избъбрил, избъбран и избъбрел	вж. бъбря бъбря – бъбриш, бъбрих,бъбрил	избъбря – избъбриш; избъбрих; избъбрил
изглождя – изглождеш и изглождиш, изгложгах и изглождих, изгложгал и изглождил, изгложган и изгложден	липсва, само изгложгам	изглождя –изглождиш; изглождих; изглождил
издраця – издращеш и издращиш, издрасках и издращих, издраскал и издращил, издраскан и издращен	липсва, само издраскам	издраця – издращиш; издращих; издращил
изпъпля – изпъплеш и изпъплиш, изпъплах и изпъплих, изпъплал и изпъплил	вж. пъпля пъпля – пъплиш, пъплих, пъплил	изпъпля – изпъплиш; изпъплих; изпъплил
изреша – изресак и изреших, изресал и изрешил, изресан и изрешен	вж. реша (се) реша – решиш, реших и ресах, решил и ресал, ресал	изреша – изрешеш; изреших; изрешил

набележа – набелязах и набележих, набелязал и набележил	вж. бележа бележа – бележиш, белязах, белязал	набележа – набележиш; набелязах; набелязал
набъбря – набъбреш и набъбриш, набъбрах и набъбрих, набъбрал и набъбрил	набъбря (се) – вж. бъбря бъбря – бъбриш, бъбрих, бъбрил	набъбря – набъбриш; набъбрих; набъбрил
набъхтя – набъхтеш и набъхтиш, набъхтах и набъхтих, набъхтал и набъхтил –св., набъхтан и набъхтен	вж. бъхтя бъхтя – бъхтиш, бъхтих, бъхтил	набъхтя – набъхтиш; набъхтих; набъхтил
надраця – надращеш и надращиш, надрасках и надращих, надраскал и надрацил, надраскан и надращен	вж. драця драця – дращих, драцил, дращи	надраця – надращиш; надращих; надрацил
надъдря (се) – надъдреш и надъдриш, надъдрах и надъдрих, надъдрал и надъдрил	липсва	липсва
напъпля – напъплеш и напъплиш, напъплах и напъплих, напъплал и напъплил	вж. пъпля пъпля – пъплиш, пъплих, пъплил	напъпля – напъплихме; напъплил (обикн. 3 л. ед.ч и мн.ч.)
натреперя се – натрепериш и натрепереш, натреперих и натреперах, натреперил и натреперал	вж. треперя треперя - трепериш, треперих, треперил	натреперя (се) – натрепериш; натреперих; натреперил
натътря – натътреш и натътриш, натътрах и натътрих, натътрал и натътрил	вж. тътря (се) – тътреш и тътриш, тътрем и тътрим; тътрах и тътрих, тътра и тътри; тътрал и тътрил; тътран и тътрен	натътря – натътриш; натътрих; натърил; тътрен

оглождя – оглождеш и оглождиш, оглозгах и оглождих, оглозгал и оглождил, оглозган и огложден	вж. глождя глождя – глождиш, глождих, глождил	оглождя – оглождиш; оглождиш; оглождил
одраця – одрацеш и одрациш, одрасках и одращих, одраскал и одрацил, одраскан и одрацен	вж. драця драця – дращих, драцил, дращи	одраця – одрациш; одрациш; одрацил
побъбря – побъбреш и побъбриш, побъбрах и побъбрих, побъбрал и побъбрил	вж. бѣбря бѣбря – бѣбриш, бѣбрих, бѣбрил	побъбря – побъбриш; побъбрих; побъбрил
поглождя – поглождеш и поглождиш, поглозгах и поглождих, погложгал и поглождил, погложган и погложден	вж. глождя глождя – глождиш, глождих, глождил	поглождя – поглождиш; поглождих; поглождил
подраця – подрацеш и подрациш, подрасках и подращих, подраскал и подрацил, подраскан и подрацен	липсва	липсва
подѣдря – подѣдреш и подѣдриш, подѣдрах и подѣдрих, подѣдрал и подѣдрил	липсва	липсва
позатреперя - позатрепереш и позатрепериш, позатреперих и позатреперах, поюатреперил и поюатреперал	вж. треперя трепериш, треперих, треперил	липсва
поиздраця – поиздрацеш и поиздрациш, поиздрасках и поиздращих, поиздраскал и поиздрацил, поиздраскан и поиздрацен	липсва	липсва
поизреша – поизресал и поизреших, поизресал и поизрешил	вж. реша реша – решиш, реших и ресал, решил и ресал, ресал	<i>поизреша (се) –</i> <i>поизрешел; поизресал;</i> <i>поизресал</i>

понадраця – понадращеш и понадращиш, понадрасках и понадращих, понадраскал и понадрацил, понадраскан и понадращен	вж. драця драця – дращих, драцил, дращи	понадраця – понадращиш; понадращих; понадрацил
понатътря – понатътреш и понатътриш, понатътрах и понатътрих, понатътрал и понатътрил	липсва	липсва
пооглождя – пооглождеш и пооглождиш, пооглозгах и пооглождих, пооглозгал и пооглождил	вж. глождя глождя – глождиш, глождих, глождил	липсва
попритреперя – попритрепериш и попритрепереш, попритреперрих и попритреперах, попритреперил и попритреперал	липсва	попритреперя – попритрепериш; попритреперих; попритреперил
попъпля – попъплеш и попъплиш, попъплах и попъплих, попъплал и попъплил	вж. пъпля пъпля – пъплиш, пъплих, пъплил	попъпля – попъплиш; попъплих; попъплил
потреперя – потрепериш и потрепереш, потреперих и потреперах, потреперил и потрерал	вж. треперя треперя - трепериш, треперих, треперил	потреперя – потрепериш; потреперих; потреперил
потътря – потътреш и потътриш, потътрах и потътрих, потътрал и потътрил	вж. тътря тътреш и тътриш, тътреш и тътрим; тътрах и тътрих, тътра и тътри; тътрал и тътрил; тътран и тътрен	потътря (се) – потътриш; потътрих; потътрил
пребъхтя – пребъхтех и пребъхтих, пребъхтих и пребъхтах, пребъхтил и	липсва	липсва

пребъхтал, пребъхтен и пребъхтан		
пробъбря – пробъбреш и пробъбриш, побъбрах и побъбрих, побъбрал и побъбрил	вж. бъбря бъбря – бъбриш, бъбрих,бъбрил	пробъбря – пробъбриш; пробъбрих; пробъбрил
пъпля – пъплеш и пъплиш, пъплах и пъплих, пъплал и пъплил	пъпля – пъплиш, пъплих, пъплил	пъпля – пъплиш, пъплих, пъплил
пъпря – пъпреш и пъприш, пъпрах и пъприх, пъпрал и пъприл	пъпря – пъприш, пъприх, пъприл	липсва
разбъбря (се) – разбъбреш и разбъбриш, разбъбрах и разбъбрих, разбъбрал и разбъбрил, разбъбран и разбъбрен	вж. бъбря бъбря – бъбриш, бъбрих,бъбрил	разбъбря (се) – разбъбриш; разбъбрих; разбъбрил
разреша (се) – разрешиш; разресах и разреших, разресал и разрешил	вж. реша (се) реша – решиш, реших и ресах, решил и ресал, ресал	разреша (се) – разрешиш; разресах; разресал
разтреперя се – разтрепериш и разтрепереш, разтреперих и разтреперах, разтреперил и разтреперал	вж. треперя трепериш,треперих, треперил	разтреперя – разтрепериш; разтреперих; разтреперил
разфъфля се – разфъфлеш и разфъфлиш, разфъфлах и разфъфлих, разфъфлал и разфъфлил	вж. фъфля фъфля – фъфлиш, фъфлих, фъфлил	разфъфля (се) – разфъфлиш; разфъфлих; разфъфлиш
реша (се) – ресах и реших, ресал и решил	реша – решиш, реших и ресах, решил и ресал, ресал	реша (се) – реш иш; ресах; ресал
сбъхтя – сбъхтеш и сбъхтиш, сбъхтах и сбъхтих, сбъхтал и сбъхтил	липсва	липсва
среша (се) – срещеш и срешиш, сресах и среших, сресал и срешил, сресан и срешен	вж. реша реша – решиш, реших и ресах, решил и ресал, ресал	среша (се) – срешиш; сресах; сресал

треперя – трепериш и трепереш, треперих и треперах, треперил и треперал	треперя - трепериш, треперих, треперил	треперя - трепериш, треперих, треперил
тътря (се) – тътреш и тътриш, тътрах и тътрих, тътрал и тътрил	тътря – тътреш и тътриш, тътрем и тътрим; тътрах и тътрих, тътра и тътри; тътрал и тътрил; тътран и тътрен	тътря (се) – тътриш; тътрих; тътрил
фъфля – фъфлеш и фъфлиш	фъфля – фъфлиш, фъфлих, фъфлил	фъфля – фъфлиш, фъфлих, фъфлил
цъцря – цъцреш и цъцриш, цъцрах и цъцрих, цъцрал и цъцрил	цъцря – цъцриш, цъцрих, цъцрил	цъцря – цъцриш, цъцрих, цъцрил

**Таблица 8.1. Дублетност при глаголи на -`ава и -а с промяна в
коренната гласна/съгласна**

ПРСБКЕ, 1983 г.	НПР, 2002 г.	ОПРГ, 2016 г.
влетявам и влитам	дублети	две отделни
долетявам и долитам	две отделни	две отделни
заплодявам и заплождам	две отделни	две отделни
запретвам и запрятam	две отделни	две отделни
захладявам (се) и захлаждам (се)	две отделни	две отделни
зацеद्याм и зацеждам	две отделни	две отделни
излавям и изловявам	излавям	две отделни
нагаждам (се) и нагодявам (се)	две отделни	две отделни

оплодявам и оплождам	две отделни	две отделни
охладявам и охлаждадам	две отделни	две отделни
подсладявам и подслаждам	две отделни	две отделни
разхладявам и разхлаждам	две отделни	две отделни

Таблица 8.2. Дублетност при глаголи на -ва и -`а, -а

ПРСБКЕ, 1983 г.	НПР, 2002 г.	ОПРГ, 2016 г.
заварвам и заварям	заварвам	заварвам
завардям и завардвам	завардвам	само завардвам
завъзкачам се и завъзкачвам се	нито една	нито една
загърбвам и загърбям	загърбвам	само загърбвам
задънвам — -аш и задънлям, -яш	задънвам	задънвам
закъркорвам и закъркорям	закъркорвам	закъркорвам
замервам и замерям	две отделни	замервам
занадпреварвам се и занадпреварям се	нито една	нито една
заоткачам и заоткачвам	нито една	нито една
запалвам и запалям	запалвам	само запалвам
запенвам се и запеням се	запенвам се	само запенвам
запристъпвам и запристъпям	запристъпвам	запристъпвам
затрънвам и затръням	затрънвам	затрънвам
затурвам и затурям	две отделни	нито една

захвалвам и захвалям	две отделни	захвалвам
издирвам и издирям	две отделни	издирвам
изклепям и изклепвам	две отделни	нито една
изкориствам и изкористям	изкотиствам (изкористявам)	нито една
изкърпям и изкърпвам	изкърпвам	нито една
изстъпям (се) и изстъпвам (се)	изстъпвам	Изстъпвам
изтирям и изтирвам	изтирвам	нито една

Таблица 8.3. Дублетност при глаголи на -`ава и -`а

ПРСБКЕ, 1983 г.	НПР, 2002 г.	ОПРГ, 2016 г.
доизгасям и доизгасявам	доизгасявам	доизгасявам
зазаря се и зазарява се	нито една	зазарява се
зазвездя се и зазвездява се	нито една	нито една
закръглявам и закръглям	две отделни	две отделни
занямарявам и занемарям	занемарявам	занямарявам
заплевявам и заплевям	нито една	нито един
зарибявам и зарибям	зарибявам	зарибявам
заситнявам и заситням	заситням	заситнявам
засрамвам и засрамям	засрамвам	засрамвам
застъпвам (се) и застъпям (се)	застъпвам се	застъпвам (се)
зашлевявам и зашлѐвям	зашлевявам	зашлевявам

изкривявам и изкривям	изкривявам	изкривявам
окръглявам и окръглям	две отделни	две отделни
оформявам и оформям	две отделни	оформям
поокрилям и поокрилявам	две отделни	поокрилявам

Таблица 8.4. Дублетност при глаголи на -ва и -ава/-`ава след корен на мека съгласна

ПРСБКЕ, 1983 г.	НПР, 2002 г.	ОПРГ, 2016 г.
вчовечавам и вчовечвам (се)	вчовечавам (се)	вчовечавам (се)
закройвам и закроявам	нито една	закроявам
засенявам и засенвам	нито една	нито едно
заскобвам и заскобявам	заскобвам	заскобвам
затлейвам и затлявам	две отделни	две отделни
зашлевявам и зашлѐвям	зашлевявам	зашлевявам
излепвам и излепявам	излепвам	излепвам
изпилявам и изпилвам	две отделни	изпилявам
изхвърчам и изхвърчавам	две отделни	изхвърчавам
окосвам и окосявам	окосявам	окосявам
очовечавам и очовечвам	очовечавам	очовечавам

Таблица 8.5. Дублетност при глаголи на *-вам* и *-увам*

ПРСБКЕ, 1983 г.	НПР, 2002 г.	ОПРГ, 2016 г.
закуквам и закукувам	закукувам	закуквам
закупвам и закупувам	две отделни	две отделни
прекупвам и прекупувам	две отделни	две отделни

Таблица 9. Дублетност при глаголи с промяна в коренната гласна във формите за мин. св. вр., мин.св. деятелно причастие и мин. страдателно причастие

Глагол	ПРСБКЕ, 1883 г.		НПР, 2002 г.		ОПРГ, 2016 г.	
	Аорист, мин. св. деят. причастие	Минало страд. причастие	Аорист, мин. св. деят. причастие	Минало страд. причастие	Аорист, мин. св. деят. причастие	Минало страд. причастие
блея	блях, блял, -ели и бляех, бляел, бляели	няма	блях, бля	няма	блях, блял	няма
вея	вях, <u>ве</u> ях и <u>ве</u> ях; вял, <u>ве</u> ял и <u>ве</u> ял	вян, -ени, вят,-ети и веяни	веях и <i>вях</i> ; вея и <i>вя</i> ; веял и <i>вял</i> ; веяли и <i>вели</i>	веян, веяни, <i>вян, вени</i> и <i>вят, вети</i>	вях, вял	вян и вят, <u>ве</u> ни и <u>ве</u> ти
вляя	-	влян, влени и влят, влети	-	вж. лея: лян, лени и <i>лят, лети</i> ; леян	-	влян и влят, <u>вл</u> ени и <u>вл</u> ети
всея	всях, всял, всели	всят, всели	вж. сея: сях; сял	вж. сея: сян и <i>сят</i>	всях, всял, всели	всян и всят, <u>все</u> ни и <u>все</u> ти

възпея	-	възпѣят, възпѣти и възпѣян, възпѣни	-	вж. пея: пѣт, пѣти и <i>пѣн</i> , <i>пени</i>	-	възпѣян и възпѣят, възпѣни и възпѣти
грея	грях, грял, -ели	грян, грени и грят, грети; греян	грях; грял	грян, грени и <i>грят, грети</i> ; греян	грях, грял	грян и грят, грени и грети
довея	довях, довял, - ели	довян, - ени, довят, -ети и довеян	вж. вея: веях и <i>вях</i> ; вея и <i>вя</i> ; веял и <i>вял</i> ; веяли и <i>вели</i>	вж. вея: веян, веяни, <i>вян</i> , <i>вени</i> и <i>вят</i> , <i>вети</i>	довях, довял	довѣян и довят, довѣни и довѣти
догрея	догрях, догрял, догрели	догрян, - ени, догрят, - ети и догреян	вж. грея: грях; грял	вж. грея: грян, грени и <i>грят</i> , <i>грети</i> ; греян	Липсва	липсва
доизлея	-	доизлян, - ени и доизлят, - ети	-	вж. лея: лян, лени и <i>лят</i> , <i>лети</i> ; леян	-	доизлян и доизлят, доизлѣни и доизлѣти
доизколя	доизклах и доизколи х, доизклал и доизколи л	доизклан и доизколен	Липсва	липсва	доизк ^л ах и <i>доизко^лих</i> , доизк ^л а и <i>доизко^ли</i> доизклал и <i>доизко^лил</i> , доизк ^л али и <i>доизко^лили</i>	доизклан и <i>доизко^лен</i> , доизклани и <i>доизко^лени</i>
доизпея	-	доизпѣян, - ени и доизпѣят, - пѣти	-	вж. пея: пѣт, пѣти и <i>пѣн</i> , <i>пени</i>	-	доизпѣян и доизпѣят, доизпѣни и доизпѣти

доколя	докла <u>х</u> и доко <u>л</u> их, доклал и докол <u>и</u> л	докла <u>н</u> и докол <u>е</u> н	вж. ко <u>л</u> я: ко <u>л</u> их и <i>кла<u>х</u></i> ; ко <u>л</u> и и <i>кла</i> ; ко <u>л</u> ил и <i>клал</i>	вж. ко <u>л</u> я: кол <u>е</u> н и <i>клан</i>	докла <u>х</u> и доко <u>л</u> их доклал и доко <u>л</u> ил	докла <u>н</u> и доко <u>л</u> е <u>н</u> , доклани и доколени
долея	-	доля <u>н</u> , долени и долят, долети	-	вж. ле <u>я</u> : ля <u>н</u> , лени и <i>лят</i> , <i>лети</i> ; леян		доля <u>н</u> и долят, долени и долети
домеля	домля <u>х</u> и домел <u>и</u> х, домлял и домел <u>и</u> л	домля <u>н</u> и домел <u>е</u> н	вж. ме <u>л</u> я: мел <u>и</u> х и <i>мля<u>х</u></i> ; мели и <i>мля</i> ; мелил и <i>млял</i> ; <i>млели</i>	вж. ме <u>л</u> я: мел <u>е</u> н и <i>млян</i> , <i>млени</i>	домел <u>и</u> х и домля <u>х</u> ; домел <u>и</u> л и домлял	домел <u>е</u> н и домля <u>н</u> , домелени и домлени
заблея	забля <u>х</u> , заблял, заблели и заблея <u>х</u> , заблеял, заблеяли	-	вж. бле <u>я</u> : бля <u>х</u> , блял	няма	забля <u>х</u> , заблял	няма
завея	завя <u>х</u> , завял, -ели	завя <u>н</u> , -ени, завят, -ети и завеян	вж. ве <u>я</u> : вея <u>х</u> и <i>вя<u>х</u></i> ; вея и <i>вя</i> ; веял и <i>вял</i> ; веяли и <i>вели</i>	вж. ве <u>я</u> : вея <u>н</u> , веяни, <i>вян</i> , <i>вени</i> и <i>вят</i> , <i>вети</i>	завя <u>х</u> , завял	завя <u>н</u> и завят, завени и заве <u>т</u> и
загрея	загр <u>я</u> х, загрял, -ели	загр <u>я</u> н, -ени и загрят, -ети	вж. гре <u>я</u> : гр <u>я</u> х; грял	вж. гре <u>я</u> : гр <u>я</u> н, грени и <i>грят</i> , <i>грети</i> ; греян	загр <u>я</u> х; загрял	загр <u>я</u> н и загрят; загрени и загрети
заколя	закла <u>х</u> и зако <u>л</u> их, заклал и зако <u>л</u> ил,	закла <u>н</u> и зако <u>л</u> е <u>н</u>	вж. ко <u>л</u> я: ко <u>л</u> их и <i>кла<u>х</u></i> ; ко <u>л</u> и и <i>кла</i> ; ко <u>л</u> ил и <i>клал</i>	вж. ко <u>л</u> я: кол <u>е</u> н и <i>клан</i>	закла <u>х</u> и зако <u>л</u> их; заклал и зако <u>л</u> ил	закла <u>н</u> и зако <u>л</u> е <u>н</u>

закълна (се)	заклех и закълнах, заклел и закълнал	заклет и закълнат	вж. кълна: клех, кле и <i>кълнах,</i> <i>кълна;</i> клел и <i>кълнал</i>	вж. кълна: клет и <i>кълнат</i>	закълнах и заклех; закълна и закле, закълнахме и заклехме, закълнахте и заклехте, закълнаха и заклеха закълнал и заклел, закълнали и заклели	заклет, заклети
заляя	-	залян, -ени и залят, - ети	-	вж. лея: лян, лени и <i>лят,</i> <i>лети;</i> леян		залят
замеля	замелеш и замелиш, замлях и замелих, замлял и замелил	замлян и замелен	липсва	липсва	липсва	липсва
запея	-	запян, -ени и запят, - ети	-	вж. пея: пят, пети и <i>пян,</i> <i>пени</i>	-	запян и запят, запени и запети
заряя	зарях и заряхх, зарял и зарял	-	заряхх, заряя, заряххме, заряххте и <i>зарях, зоря,</i> <i>заряхме,</i> <i>заряхте;</i> зарял, заряли и <i>зарял, зарели</i>	зареян, заряени и <i>зарян, зарени</i>	заряхх, зарял	зареян

засея	-	засян, -ени, засят, -ети	вж. сея: сях; сял	вж. сея: сян и <i>сят</i>	-	зася <u>н</u> и зася <u>т</u> , засе <u>н</u> и и засе <u>т</u> и
зрея	зрях, зрял, -ели и зреях, зреял	няма	зрях, зрял, - ели	няма	зрях, зрял, -ели	няма
изблея	изблея – изблях и изблеях, изблял и изблеял	-	вж. блея: блях, блял	-	изблях, излял	-
извея	извея – извях и извеях, извял и извеял	извян, извят и извеян	вж. вея: веях и <i>вях</i> ; вея и <i>вя</i> ; веял и <i>вял</i> ; веяли и <i>вели</i>	вж. вея: веян, веяни, <i>вян</i> , <i>вени</i> и <i>вят</i> , <i>вети</i>	извях, извял	извя <u>н</u> и извя <u>т</u> , изве <u>н</u> и и изве <u>т</u> и
изколя	изклах и изколих, изклал и изколил	изклан и изколен	вж. коля: колих и <i>клах</i> ; коли и <i>кла</i> ; колил и <i>клал</i>	вж. коля: колен и <i>клан</i>	изкла <u>х</u> и <i>изко<u>л</u>их</i> ; изкла <u>л</u> и <i>изко<u>л</u>ил</i>	изклан и <i>изко<u>л</u>ен</i> , изклани и <i>изко<u>л</u>ени</i>
излея (се)	-	излян, -ени и излят, - ети	-	вж. лея: лен, лени и <i>лят</i> , <i>лети</i> ; леян	-	изля <u>н</u> и изля <u>т</u> , изле <u>н</u> и и изле <u>т</u> и;
измеля	измеля – измелеш и измелиш, измлях и измелих, измлял и измелил	измлян и измелена	вж. меля: мелих и <i>млях</i> ; мели и <i>мля</i> ; мелил и <i>млял</i> ; <i>млели</i>	вж. меля: мелен и <i>млян</i> , <i>млени</i>	изме <u>л</u> их и измля <u>х</u> ; изме <u>л</u> ил и измля <u>л</u>	изме <u>л</u> ен и измля <u>н</u> , изме <u>л</u> ени и измле <u>н</u> и

изпея	-	изпян и изпят	-	вж. пея: път, пети и <i>пян</i> , <i>пени</i>	-	изпян и изпят, изпѐни и изпѐти
коля	клах, ко ^л их и ко ^л их, клал, ко ^л ил и ко ^л ил	клан и колен	ко ^л их и <i>клах</i> ; коли и <i>кла</i> ; ко ^л ил и <i>клал</i>	колен и <i>клан</i>	клах и <i>ко^лих</i> ; клал и <i>ко^лил</i>	клан и <i>ко^лен</i> ; клани и <i>ко^лени</i>
кълна (се)	<i>клех</i> и кълнах, <i>клел</i> и кълнал	<i>клет</i> и кълнат	клех, кле и <i>кълнах</i> , <i>кълна</i> ; клел и <i>кълнал</i>	клет и <i>кълнат</i>	кълнах и клех, кълна и кле, кълнах ^{ме} и клех ^{ме} , кълнах ^{те} и клех ^{те} , кълна ^{ха} и кле ^{ха} ; кълна ^л и клел, кълна ^{ли} и кле ^{ли}	кълнат и клет, кълнати и кле ^{ти}
лея	-	лян, лени и лят, лети	-	лен, лени и <i>лят</i> , <i>лети</i> ; леян	-	<i>лян</i> и лят, <i>лѐни</i> и <i>лѐти</i>
меля	мелиш и мелеш, мелих и млях, мелил и млял	мелен и млян	мелих и <i>млях</i> ; мели и <i>мля</i> ; мелил и <i>млял</i> ; <i>млели</i>	мелен и <i>млян</i> , <i>млени</i>	млях и <i>мѐлих</i> ; млял и <i>мѐлил</i>	млян и <i>мѐлен</i> , млѐни и мѐлени
навѣя	навях, навѣл, навѣли	навѣян, -ени и навѣят, - ѣти	вж. вея: веях и <i>вях</i> ; вея и <i>вѣя</i> ; веял и <i>вѣл</i> ; веяли и <i>вѣли</i>	вж. вея: веян, веяни, <i>вѣн</i> , <i>вѣни</i> и <i>вѣт</i> , <i>вѣти</i>	навях, навѣл	навѣят, навѣти
наколя	нако ^л их и наклах,	наколен и наклан	вж. коля: ко ^л их и <i>клах</i> ; коли и	вж. коля: колен и <i>клан</i>	накл ^а х и <i>нако^лих</i> ;	наклан и <i>нако^лен</i> ,

	наколил и наклал		<i>кла</i> ; колил и <i>клал</i>		наколил!	наклани и <i>наколени</i>
намеля	намеля – намелеш и намениш, намях и намених, намял и наменил	намелен и намян	липсва	липсва	липсва	
наполя	-	наполян, -ени и наполят, -ети	липсва	-	липсва	
насея	насях и насяях, насял, насели и насял, насяли	насят, насети, насян, насени и насян, насяни	вж. сея: сях; сял	вж. сея: сян и <i>сят</i>	-	насян и насят, насе ^н и и насе ^т и
обля	-	облян, облени и облят, облети	-	вж. лея: лян, лени и <i>лят</i> , <i>лети</i> ; лаян	облях, облял, облели	облян и облят, обле ^н и и обле ^т и
обвея	обвеях, обвах, обвяли и обвеял, обвял, обвели	обвеян, - яни и обвят, обвети	вж. вея: веях и <i>вах</i> ; вея и <i>вя</i> ; веял и <i>вял</i> ; веяли и <i>вели</i>	вж. вея: веян, веяни, <i>вян</i> , <i>вени</i> и <i>вят</i> , <i>вети</i>	обвах, обвял	обвян и обвят, обве ^н и и обве ^т и
овея	овеях и овях, овеял и овял	овеян, -яни и овят, овети	вж. вея: веях и <i>вах</i> ; вея и <i>вя</i> ; веял и	вж. вея: веян, веяни, <i>вян</i> , <i>вени</i> и <i>вят</i> , <i>вети</i>	Липсва	

			<i>вял; веяли и вели</i>			
опея	-	опят, опети и опян, опени	-	вж. пея: пят, пети и <i>пян, пени</i>	опях, опял, опели	опя <u>н</u> и опя <u>т</u> , опр <u>е</u> ни и оп <u>е</u> ти;
осея	-	осеян, осеяни и осят, осети	вж. сея: сях; сял	вж. сея: сян и <i>сят</i>	осях, осял	осят, осети
отвея	-	отвеян, отвеяни и отвят, ответы	вж. вея: веях и <i>вях</i> ; вея и <i>вя</i> ; веял и <i>вял</i> ; веяли и <i>вели</i>	вж. вея: веян, веяни, <i>вян, вени и вят, вети</i>	отвях, отвял	отвя <u>н</u> и отвят, отв <u>е</u> ни и отв <u>е</u> ти
отлея	-	отлян, -ени и отлят, -ети	-	вж. лея: лен, лени и <i>лят, лети</i> ; леян	отлях, отлял, отлели	отля <u>н</u> и отля <u>т</u> , отл <u>е</u> ни и отл <u>е</u> ти
отсея	-	отсят, отсети, отсян, отсени и отсеян, отсеяни	вж. сея: сях; сял	вж. сея: сян и <i>сят</i>	отсях; отсял	отся <u>н</u> и отся <u>т</u> , отс <u>е</u> ни и отс <u>е</u> ти
пея	-	пят, пети и пян, пени	пях; пял	пят, пети и <i>пян, пени</i>	пях, пял, пели	пя <u>н</u> и пят, п <u>е</u> ни и п <u>е</u> ти
повея	повях, повял, -ели и повях, повял, -яли	повеян, -яни и повят, -ети	вж. вея: веях и <i>вях</i> ; вея и <i>вя</i> ; веял и <i>вял</i> ; веяли и <i>вели</i>	вж. вея: веян, веяни, <i>вян, вени и вят, вети</i>	повях, повял, повели	повя <u>н</u> , пов <u>е</u> ни
погрея	погрях и погреях, погрял и погреял	погрят, -ети и погрян, -ени	вж. грея: грях; грял	вж. грея: грян, грени и <i>грят, грети</i> ; греян	погрях, погрят	погря <u>н</u> , погр <u>е</u> ни

подвея	подвях, подвял, - ели и подвях, подвеял, - яли	подвян, - ени и подвят, - ети	вж. вея: веях и <i>вях</i> ; вея и <i>вя</i> ; веял и <i>вял</i> ; веяли и <i>вели</i>	вж. вея: веян, веяни, <i>вян</i> , <i>вени</i> и <i>вят</i> , <i>вети</i>	подвях, подвял, подвели	подвян, подвѐни
подгрея	подгрях и подгреях, подрял и подгреял, подряли и погрели	подгрят, подгрети, подгрян, подгрени и подгреян, подгреяни	вж. грея: грях; грял	вж. грея: грян, грени и <i>грят</i> , <i>грети</i> ; греян	подгрях;подгрят л	подгрѐян, подгрѐни
подсея	подсях и подсеях, подсял и подсеял, пподсеел и и подсеяли	подсеян, подсеяни, подсян, подсени и подсят, подсети	Липсва	липсва	липсва	липсва
позагрея	(позагрях, -ял)	позагрян, позагрени и позагрят, позагрети	вж. грея: грях; грял	вж. грея: грян, грени и <i>грят</i> , <i>грети</i> ; греян	позагрях, позагрят	позагрѐян, позагрѐни
позалея	-	позалян, позалени и позалят, позалети		вж. лея: лян, лени и <i>лят</i> , <i>лети</i> ; леян	-	позаля̀н и позалѐят, позалѐни и позалѐти
позапея	-	позапят, позапѐти и позапян, позапѐни	Липсва	-	-	позапя̀н и позапѐят, позапѐни и позапѐти
позасея	позасях и позасеях, позасял и позасеял,	позасят, позасѐти, позасян, позасѐни и	вж. сея: сях; сял	вж. сея: сян и <i>сят</i>	-	позася̀н и позасѐят, позасѐни и позасѐти

	позасели и позасяли	позасеян, позасеяни				
поизлея	-	поизлян, поизлени и поизлят, поизлети	-	вж. лея: лян, лени и <i>лят</i> , <i>лети</i> ; леян	-	поизля <u>н</u> и поизля <u>т</u> , поизле <u>н</u> и и поизле <u>т</u> и
поизпея	-	поизпят, поизпети и поизпян, поизпени	Липсва	-	-	поизпя <u>н</u> и поизпя <u>т</u> , поизпе <u>н</u> и и поизпе <u>т</u> и
поизколя	поизклах и поизколи х, поизклал и поизколи л	поизклан и поизколен	вж. коля: колих и <i>клах</i> ; коли и <i>кла</i> ; колил и <i>клал</i>	вж. коля: колен и <i>клан</i>	липсва	
покълна	<i>поклех</i> и покълнах, <i>поклел</i> и покълнал	-	вж. кълна: клех, кле и <i>кълнах</i> , <i>кълна</i> ; клел и <i>кълнал</i>	вж. кълна: клет и <i>кълнат</i>	липсва	
полея	-	полян, полени и полят, полети	-	вж. лея: лян, лени и <i>лят</i> , <i>лети</i> ; леян	-	поля <u>н</u> и поля <u>т</u> , пол <u>е</u> ни и пол <u>е</u> ти
помеля	помелеш и помелиш, помлях и помелих, помлял и помелил	(помлян, - ени)	вж. меля: мелих и <i>млях</i> ; мели и <i>мля</i> ; мелил и <i>млял</i> ; <i>млели</i>	вж. меля: мелен и <i>млян</i> , <i>млени</i>	помел <u>и</u> х и помля <u>х</u> ; помел <u>и</u> л и помля <u>л</u>	помел <u>е</u> н и помля <u>н</u> , помел <u>е</u> ни и помл <u>е</u> ни

понагрея	понагр ^а х и понагр ^е ях, понагр ^я л и понагр ^е ял	понагр ^я н, -ени и понагр ^я т, -ети	вж. гр ^е я: гр ^а х; гр ^я л	вж. гр ^е я: гр ^я н, гр ^е ни и <i>гр^ят, гр^ети</i> ; гр ^е ян	понагр ^а х; понагр ^я л	понагр ^я н и понагр ^я т, понагр ^е ни и понагр ^е ти
поналея	-	понал ^я н, понал ^е ни и понал ^я т, понал ^е ти	-	вж. л ^е я: л ^я н, л ^е ни и <i>л^ят, л^ети</i> ; л ^е ян	понал ^я л; понал ^я л	липсва
понасея	понас ^я х, понас ^я л, -ели и понас ^е ях, понас ^е ял, -яли	понас ^я т, -ети и понас ^е ян, -яни	вж. с ^е я: с ^я х; с ^я л	вж. с ^е я: с ^я н и <i>с^ят</i>	понас ^я х, понас ^я л, понас ^е ли	понас ^я т, понас ^е ти
пооблея					-	пообл ^я н, пообл ^е ни;
поогрея	поогр ^а х и поогр ^е ях, поогр ^я л и поогр ^е ял, поогр ^я ли и поогр ^е ли	поогр ^я н, поогр ^е ни и поогр ^е ян, поогр ^е яни	вж. гр ^е я: гр ^а х; гр ^я л	вж. гр ^е я: гр ^я н, гр ^е ни и <i>гр^ят, гр^ети</i> ; гр ^е ян	поогр ^а х; поогр ^я л	поогр ^я н, поогр ^е ни
поотв^ея	поотв ^я х и поотв ^е ях, поотв ^я л и поотв ^е ял, поотв ^е ли и поотв ^я ли	поотв ^я н, поотв ^е ни и поотв ^я т, поотв ^е ти	вж. в ^е я: в ^е ях и <i>в^ях</i> ; в ^е я и <i>в^я</i> ; в ^е ял и <i>в^ял</i> ; в ^е яли и <i>в^ели</i>	вж. в ^е я: в ^е ян, в ^е яни, <i>в^ян, в^ени и в^ят, в^ети</i>	поотв ^я х; поотв ^я л	поотв ^я н, поотв ^е ни и поотв ^я т, поотв ^е ти

поотсея	поотсях и поотсеях, поотсял и поотсеял	поотсят, поотсети, поотсян, поотсени и поотсеян, поотсеяни	вж. сея: сях; сял	вж. сея: сян и <i>сят</i>	поотсях; поотсял	поотсят, поотсе ^т и
погррея	-	погрян, -ени и погрят, -ети	вж. грея: грях; грял	вж. грея: грян, грени и <i>грят, грети</i> ; греян	погрях; погрят	погрят и погрят, погрени и погрети
поразсея	поразсеях и поразсях, поразсеял и поразсял	поразсеян, -сеяни, поразсят, -сети	вж. сея: сях; сял поразсея (се) – вж. разсея: разсеях и <i>разсях</i> , разсея и <i>разся</i> ; разсеял, разсеяли и <i>разсял, разсели</i>	вж. сея: сян и <i>сят</i> поразсея (се) – вж. разсея: разсеян, разсеяни и <i>разсян, разсени</i> ; разсят, разсяти	поразсях; поразсял	поразсян и поразсят, поразсени и поразсети (поразсеян)
попрегрея	липсва	липсва	вж. грея: грях; грял	вж. грея: грян, грени и <i>грят, грети</i> ; греян	попрегрях, попрегрял	попрегрят, попрегрети
попресея	попрсях, попрсял, -ели и попресеях, попресеял, -яли	попрсят, -ети и попресеян, -яни	вж. сея: сях; сял	вж. сея: сян и <i>сят</i>	попрсях; попрсял, -ели	попрсят, попресе ^т и

посея	посях, посял, - ели и посеях, посеял, - яли	посят, -ети и посеян, яни	вж. сея: сях; сял	вж. сея: сян и <i>сят</i>	посях, посял, - ели	пося <u>н</u> и пося <u>т</u> , посе <u>н</u> и и посе <u>т</u> и
посмея	посмелиш и посмелеш , посмелих и посмлях, посмелил и посмлял	посмлян и посмелен	вж. меля: мелих и <i>млях</i> ; мели и <i>мля</i> ; мелил и <i>млял</i> ; <i>млели</i>	вж. меля: мелен и <i>млян</i> , <i>млени</i>	посме <u>л</u> их и посмля <u>х</u> ; посме <u>л</u> ил и посмля <u>л</u>	посме <u>л</u> ен и посмля <u>н</u> , посме <u>л</u> ени и посмле <u>н</u> и
посмея	посмях и посмеях, посмял и посмеял	-	вж. смея: смях; смял; смели	няма	посмях; посмял, -ели	няма
пробля	проблях и проблеях, проблял и проблеял, проблели и проблял	-	вж. блея: блях, блял	няма	проблях; проблях	проблея <u>н</u> , проблея <u>н</u> и
превея	превях и превеях, превял и превеял	провях и провеях, провял и провеял, провели и провяли	вж. вея: веях и <i>вах</i> ; вея и <i>вя</i> ; веял и <i>вял</i> ; веяли и <i>вели</i>	вж. вея: веян, веяни, <i>вян</i> , <i>вени</i> и <i>вят</i> , <i>вети</i>	превях; превял	превя <u>н</u> и превя <u>т</u> , преве <u>н</u> и и преве <u>т</u> и
прегрея	прегрях; прегрят, - ели	прегрян, - ени и прегрят, - ети	вж. грея: грях; грят	вж. грея: грян, грени и <i>грят</i> , <i>грети</i> ; греян	прегрях, прегрят, прегрели	прегрян и прегрят, прегре <u>н</u> и и прегре <u>т</u> и

презасея	презасях и презасеях, презасял и презасеял	презасят, - ети, презасеян, -яни, презасян, - ени	вж. сея: сях; сял	вж. сея: сян и <i>сят</i>	презасях; презасял	презасян и презасят, презасени и презасети
пресея	пресях, пресял, - ели и пресеях, пресял, - яли	пресят, - ети и пресеян, - яни	вж. сея: сях; сял	вж. сея: сян и <i>сят</i>	пресях, пресял, -ели	пресян и пресят, пресени и пресети;
прилея	-	прилят, ети и прилян, - ени	-	вж. лея: лян, лени и <i>лят</i> , <i>лети</i> ; леян	липсва	липсва
припея	-	припян, - ени и припят, - ети	-	вж. пея: път, пети и <i>пян</i> , <i>пени</i>	припях; припял	припян и припят, припени и припети
прокълна	проклех, проклел и прокълна х, прокълна л	проклет и прокълнат	вж. кълна: клех, кле и <i>кълнах</i> , <i>кълна</i> ; клел и <i>кълнал</i>	вж. кълна: клет и <i>кълнат</i>	прокълнах и проклех, прокълна и прокле, прокълнахме и проклехме, прокълнахте и проклехте; прокълнал и проклел, прокълнали и проклели	проклет и прокълнат, проклети и прокълнати;
разблея (се)	разблях и разблеях, разблял и разблеял,	разблян и разблеян,	вж. BLEY блях, бля	-	разблях; разблял	разблеян, разблеяни

	разблели и разбляли	разблени и разбляни				
развея	развях и развеях, развял и развеял, развели и развляли	развян, развени, развят, развети, развеян и развеяни	вж. вея: веях и <i>вях</i> ; вея и <i>вя</i> ; веял и <i>вял</i> ; веяли и <i>вели</i>	вж. вея: веян, веяни, <i>вян</i> , <i>вени</i> и <i>вят</i> , <i>вети</i>	развях; развял	развян и развят, развѐни и развѐти
разгрея	-	разгрят, - етии разгрян, - ени	вж. грея: грях; грял	вж. грея: грян, грени и <i>грят</i> , <i>грети</i> ; греян	разгрях; разгрял	разгрян и разгрят, разгрѐни и разгрѐти
разпея (се)	-	разпян, разпени и разпят, разпети	-	вж. пея: пят, пети и <i>пян</i> , <i>пени</i>	разпях; разпял	няма
разсея	разсеях и разсях, разсеял и разсял, разсяли и разсели	разсян, разсени и разсят, разсети	разсеях и <i>разсях</i> , разсея и <i>разся</i> ; разсеял, разсеяли и <i>разсял</i> , <i>разсели</i>	разсеян , разсеяни и <i>разсян</i> , <i>разсени</i> ; разсят, разсяти	разсях; разсял	разсян и разсят, разсѐни и разсѐти (разсеян; разсеяни)
разтлея	разтлях и разтлеях, разтлял и разтлеял, разтлеяли и разтляли	разтлян, - ени и разтлеян, - яни	вж. тлея: тлеях, тлея, тлеяхме, тлеяхте и <i>тлях</i> , <i>тля</i> , <i>тляхме</i> , <i>тляхте</i> ; тлеял, тлеяли и <i>тлял</i> , <i>тлели</i>	няма	разтлял се	няма

рея (се)	рых и реял;рял и реял; реяли	няма	рых се; рял се	няма	реях; реял	няма
сея	сях и сеях; сял, -ели и сеял, -яли	сят, сети и сеян, сеяни	сях; сял	сян и <i>сят</i>	сях, сял, сели	сян и сят, се ^н и и се ^т и
сгрея (се)	сгрях; сгрял; - ели	сгрян, -ени и сгрят, - ети	вж. грея: грях; грял	вж. грея: грян, грени и <i>грят</i> , <i>грети</i> ; греян	сгрях; сгрял, сгрели	сгрян и сгрят, сгре ^н и и сгре ^т и
слея (се)	-	слят, слети и слян, слени	-	вж. лея: лян, лени и <i>лят</i> , <i>лети</i> ; леян	слях; слял	слян и слят, сле ^н и и сле ^т и
смеля	смелеш и смелиш, смлях и смелих, смлял и смелил	смлян и смелен	вж. меля: мелих и <i>млях</i> ; мели и <i>мля</i> ; мелил и <i>млял</i> ; <i>млели</i>	вж. меля: мелен и <i>млян</i> , <i>млени</i>	сме ^л их и смлях; сме ^л ил и смлял	сме ^л ен и смлян, сме ^л ени и смле ^н и
сгрея	-	сгрян, - ени и сгрят, - ети	вж. грея: грях; грял	вж. грея: грян, грени и <i>грят</i> , <i>грети</i> ; греян	липсва	
тлея	тлях, тлял, тлели	няма	тлеях, тлея, тлеяхме, тлеяхте и <i>тлях</i> , <i>тля</i> , <i>тляхме</i> , <i>тляхте</i> ; тлеял, тлеяли и <i>тлял</i> , <i>тлели</i>	няма	тлях, тлял, тлели	няма